

ایرانی مسلمانان دانشمندان

محمد تقی صرافی پور

مقدمه

حمد مخصوص خداوند علیم و حکیم است و صلوات خداوند بر محمد و آلش باد.

یکی از آگاهی‌هایی که لازم است ملت ما آن را بدست آورند در مورد نقش دانشمندان مسلمان ایرانی در تمدن بشری است. اگر از ما پرسند دانشمندان ایران اسلامی را بشمارید معمولاً به خواجه نصیر و زکریای رازی و ابوریحان بیرونی و بوعلی سینا و چند نفر دیگر اشاره می‌کنیم. در حالی که هزاران دانشمند و عالم در این کشور وجود داشته که هر کدام نوری در آسمان علم و دانش بوده‌اند.

ابن خلدون در مقدمه کتاب تاریخ خود نوشته است: از شگفتی‌هایی که واقعیت دارد این است که دانشوران امت اسلام، چه در علوم شرعی و چه در دانش‌های عقلی، جز در مواردی اندک، همگی عجم بوده‌اند. و تازه اگر کسانی از آنان یافت شوند که از نظر نژاد عرب‌اند، از لحاظ زبان و مهد تربیت و استادان، عجمی بوده‌اند.

او اضافه می‌کند: برجسته‌ترین دانشمند علم نحو، سیبویه و بعد از او فارسی و بعد از او زجاج است که هر سه ایرانی‌اند. همچنین بیشتر علمای حدیث و اصول فقه و کلیه علمای علم کلام و همچنین بیشتر مفسران قرآن، ایرانی‌اند. اما علوم عقلی (مانند ریاضیات، نجوم، پزشکی و جز آن) نیز به ایرانیان اختصاص یافت و اعراب آنرا نیز رها کردند و جز ایرانیان عربی‌دان، کسی از این علوم آگاهی نداشت. (ابن خلدون ص ۵۴۳ تا ۵۴۵ و ترجمه فارسی ص

۱۱۴۸ تا ۱۱۵۲)

در این کتاب تلاش شده که به تعداد زیادی از دانشمندان مسلمان ایرانی شامل
فقهاء، فلاسفه، منجمین و ریاضی دانان و دانشمندان دیگر رشته ها اشاره شود و درباره آنها
اطلاعاتی به خوانندگان داده شود.

البته ذکر این نکته مهم است که اسلام باعث شد تا کشور ما مهد علم و دانش گردد و ما
هر چه داریم از برکت اسلام عزیز است و هر کشوری که به دستورات اسلام عمل کند می
تواند به یک کشور متمدن و دانش پرور و فرهنگی تبدیل شود. اگر ملت ایران هم در دوران
تمدن اسلامی و هم در زمان فعلی، مهد علم و دانش است به برکت عمل به دستورات
و توصیه های اسلام است که علم آموزی را بر هر مرد و زن مسلمان واجب و به عنوان یک
فریضه می داند. امیدواریم که با مجاهدتهای همه اقشار کشورمان مخصوصا دانشمندان
و علماء کشورمان، در سال ۱۴۰۴ طبق سند چشم انداز بیست ساله که توسط امام خامنه ای
تدوین گردیده است، ایران اسلامی به مقام اول علمی و فناوری و اقتصادی در منطقه دست
پیدا نماید.

دفتر امام جمعه نورآباد دلفان - بهار ۹۱

۱- آية الله العظمى سيد روح الله الموسوي الخميني

(متولد ۱۳۲۰-متوفی ۱۴۰۹ ه.ق)

امام خمینی در تاریخ بیستم جمادی الثانی ۱۳۲۰ هجری قمری ۱۲۸۰ شمسی مصادف با سالروز میلاد مسعود بانوی بزرگ اسلام- حضرت فاطمه زهرا (س)- در شهرستان "خمین" چشم به جهان گشود.

پدر ایشان آیت الله شهید مرحوم سید مصطفی موسوی -فرزند برومند علامه جلیل القدر مرحوم سید احمد موسوی - است که بنابه گفته بعضی "از خاندان صاحب ((عبارات الانوار)) می باشند.

مرحوم سید احمد موسوی که در نجف اشرف بوده اند بنا به دعوت و درخواست مرد نیکوکار و بزرگواری به نام (یوسف خان کمره ای)) که برای زیارت به عتبات مقدسه مشرف شده بود به منظور ارشاد و پیشوای اهالی ((خمین)) به آن سامان می رود و با دختر مرحوم (یوسف خان)) ازدواج می کنند. از فرزندان ایشان یک دختر و پسر به نامهای ((صاحبه)) و ((مصطفی)) باقی می ماند.

مرحوم سید مصطفی نیز تحصیلات خود را در نجف اشرف و (سامرا)) در عهد میرزای شیرازی دنبال کرده در زمره علماء و مجتهدین عصر خود قرار می گیرند و پس از بازگشت از نجف اشرف زعامت و پیشوائی خمین و حومه را عهده دار می شود. ایشان در تاریخ ذی الحجه ۱۳۲۰ قمری در بین راه خمین مورد سوء قصد بعضی اشرار قرار می گیرند و بر اثر اصابت چند گلوله به کتف و کمر ایشان، در سن ۴۷ سالگی به شهادت می رسند. جنازه آن مرحوم به نجف اشرف منتقل گردیده در آنجا دفن می شود. (امام خمینی در یکی از نوشته های خود امضاء کرده بود: ابن الشهید روح الله الموسوی. ص ۴۲ ج ۴ پایه پای آفتاب)

آیت الله شهید دارای سه پسر و سه دختر بوده اند که پسرهای ایشان عبارتند از:

۱- سید مرتضی (معروف به پسندیده)

۲- سید نورالدین که از محترمین مقیم تهران بودند و در تاریخ شعبان ۱۳۹۶ به رحمت ایزدی پیوستند.

۳- سید روح الله (امام خمینی) که آخرین فرزند آن مرحوم می باشند.

تحصیلات امام خمینی (رض) و اساتید

امام خمینی که دارای هوش و استعداد سرشاری بود در همان اوان کودکی آغاز به درس کرد و داخل منزل خود نزد معلمی بنام ((میرزا محمد)) به خواندن و نوشتن مشغول گردید و سپس قدم به مکتب گذاشت و نزد استاد مکتبی که (ملا ابوالقاسم) نام داشت و سپس پیش استاد دیگری (شیخ جعفر) تحصیلات خود را ادامه داد.

امام در سن قبل از ۱۵ سالگی تحصیلات فارسی آن روز را به پایان رسانید و در خواندن و نوشتن از استاد بی نیاز گردید. آنگاه به تحصیل علوم اسلامی پرداخت و در محضر برادر بزرگوارش حضرت آیت الله ((پسندیده))

صرف و نحو و منطق را آغاز کرد و تا سال ۱۳۳۸ ق به تحصیل مقدمات در محضر ایشان ادامه داد. سپس در سال ۱۳۳۹ به حوزه علمیه اراک که در آن روز تحت زعامت استاد بزرگ مرحوم حاج شیخ عبدالکریم حائری یزدی قرار داشت شتافت و در محضر اساتید فن به آموختن ادبیات مشغول گردید. در سال ۱۳۴۰ که مرحوم آیت الله حائری، حوزه علمیه اراک را به شهر مقدس قم انتقال داد، امام نیز که تازه کتاب مطول را شروع کرده بود به قم رفت و در مدرسه ((دارالشفاء)) مسکن گزید و در حوزه جدید التأسیس قم، تحصیلات خود را با جدیت بیشتری دنبال نمود و با کوشش های شبانه روزی موفق شد که تا سال ۱۳۴۵ قمری سطوح عالی را به پایان رسانیده در حوزه درس مرحوم حاج شیخ عبدالکریم حائری شرکت نماید و در محضر آن اساتید بزرگ پایه علمی و مبانی فقهی و اصولی خود را تحکیم و تکمیل کرده به درجه اجتهاد فائق گردد. در سال ۱۳۵۵ قمری که آیت الله حائری از جهان رخت بر بستند، امام خمینی دارای مبانی متقن، مستقل و محکم بوده، در زمره مجتهدین بزرگ و نوابخ علمی قرار داشت و از برجسته ترین علماء حوزه علمیه قم بود.

امام خمینی علاوه بر مقام ممتاز فقاہت، در علوم هیئت، فلسفه، حکمت و عرفان نیز دارای مهارتی ویژه و تخصصی کامل بودند.

استاد ایشان در علم هیئت، مرحوم شیخ علی اکبر یزدی (معروف به حکیم) می باشد و متون مختلف کتب عرفان، حکمت و فلسفه را از عالم مہذب مرحوم شیخ محمد علی شاه آبادی فرا گرفته است. و از بعضی مباحثات حاج میرزا جواد آقا ملکی تبریزی هم استفاده کرده اند.

اما بیشترین تأثیر در امام از طرف آیت الله العظمی شیخ محمد شاه آبادی بوده است. امام در هنگام صحبت از ایشان می فرمودند: شیخ عارف کامل، شاه آبادی روحی فدا.

مرحوم آیت الله مطہری می گفت: من هرگز از حضرت امام نشنیده ام که اسم مرحوم شاه آبادی را دنباله اش ((روحی فدا)) را نگوید.

قبل از تبعید امام به ترکیه از طرف نظام طاغوتی، بزرگترین کرسی تدریس علوم اسلامی از آن ایشان بود، و جمعیت حوزه درسی ایشان، از لحاظ کمیت و کیفیت در حد ولایتی قرار داشت، و حدود هزار نفر از فضلاء و صاحب نظران محقق و چیره دست در حوزه درس ایشان زانو زده، از آن دریای موج علم و فضیلت بهره مندی شدند، و آن گاه که درس ایشان پایان می یافت، انبوه شاگردان در سراسر مسجد سلماسی (واقع در کوچه آقا زاده قم) یا در مدرسه فیضیه موج می زد، و حالتی روحانی به خیابان ارم و حومه صحن مطهر قم می بخشید. در سالهای آخری که ایشان در قم می زیستند، و در مسجد اعظم تدریس می نمودند، تعداد شاگردان درس ایشان از هزار و دویست نفر تجاوز می کرد، که يك برابر و نیم شاگردان درس آیة بروجردی در سالهای آخر عمر آن فقید

سعید بود

یکی از ویژگیهای امام امت رض این است که ایشان احیاء کننده تمدن بزرگ اسلامی با مرکزیت ایران اسلامی بودند.

ودراین کار موفق شدند وبعد از ایشان حضرت آیه الله خامنه ای این مسیر را دامه دادند و در پرتو هدایت‌های این دو رهبر فرزانه، ما شاهد موفقیت‌های بزرگ نظام اسلامی ایران در علم و دانش هستیم.

دستاوردهای عظیم نظام اسلامی در به دست آوردن چرخه سوخت هسته‌ای، تاسیس مجتمع عظیم یو.سی.اف اصفهان، مجتمع غنی‌سازی نطنز، ورود به عرصه نانو تکنولوژی، تولید گوسفند و موش‌های شبیه سازی شده، درمان بیماران نخاعی، قلبی، کبدی، عروقی و چشمی با استفاده از سلول‌های بنیادی، داروی کنترل ایدز و سرطان، داروی زخم دیابت، داروی سرطان پوست، آزمایش نهایی بیش از ۳۰ داروی درمان کننده بیماری‌های صعب العلاج، ساخت ماهواره، ساخت موشک ماهواره‌بر، ساخت موشک‌های دوربرد، زیردریایی، موشک‌های کروز، جنگنده‌های پیشرفته و صدها دستاورد دیگر، جز در سایه تدابیر و اهتمام مستمر امام خمینیرض و آیه الله خامنه ای دامت برکاته به دست آمده است. مسیری که پس از پایان جنگ تحمیلی و از سال‌های ۷۰-۷۱ آغاز شد و با آمد و رفت دولت‌ها، خللی در زاویه حرکت علمی کشور به وجود نیامد. در طی این میسر بود که پله‌های پیشرفت و تعالی را یکی پس از دیگری پشت سر گذاشتیم و هم اینک به کشور اول منطقه در نرخ تولید علم، رتبه ۱۲ ریاضی جهانی، ۱۳ کامپیوتر، ۱۷ مکانیک، ۱۸ شیمی، ۲۶ نانو دنیا دست یافته‌ایم. در ۷ شاخه علمی رتبه اول منطقه را داریم و در هر سه سال، میزان تولید علم در کشور دو برابر شود. فقط برای تقریب به ذهن، در رشته نانو تکنولوژی که سرعت پیشرفت متخصصان ایرانی اعجاب کارشناسان خارجی را برانگیخته است، باید متذکر شویم که قطر اتم‌های نانو مورد استفاده در آزمایشگاه‌ها و محصولات تولید شده از نانو، یک هشت هزارم قطر موی انسان است و با چنین وزن و اندازه میکروسکوپی است که دانشمندان ایرانی گام به سوی مقاصد محیرالعقولی برداشته‌اند. و این جهش علمی با سرعت در حال تکرار شدن است. تا انشاء الله قافله سالاری علم و دانش دوباره به مسلمین جهان برگردد. بر این اساس مقام معظم رهبری سند چشم انداز بیست ساله ای را تدوین کردند که براساس آن باید ایران اسلامی در سال ۱۴۰۴ هجری شمسی مقام اول علمیه خاورمیانه را کسب کند و این میسر نمی شود مگر با

مجاهدت عظیم دانشمندان مسلمان ایرانی. که این ظرفیت و استعداد در کشور ما وجود دارد و ما امیدواریم این سند در موعده خود محقق گردد .

آثار و تالیفات امام خمینی :

دههای کتاب و اثر گرانبها از اما خمینی در مباحث اخلاقی ، عرفانی ، فقهی ، اصولی ، فلسفی ، اساسی و اجتماعی بر جای مانده که بسیاری از آنها تا کنون منتشر نشده است . متأسفانه تعدادی از رساله های و تالیفات نفیس امام در جریان جابجایی از منازل استیجاری و در جریان چندین مرحله یورش مأمورین ساواک شاه به منزل و کتابخانه ایشان مفقود گردیده است .

در اینجا فهرست اسامی آثار و تالیفات امام خمینی را بر حسب سیر تاریخ نگارش مرور می کنیم .

۱. شرح دعای سحر ۲. شرح حدیث راعس الجالوت ۳. حاشیه امام بر شرح حدیث راعس الجالوت
۴. حاشیه بر شرح فوائد الرضویه ۵. شرح حدیث جند عقل و جهل ۶. مصباح الهدایه الی الخلافة و الولاية
۷. حاشیه بر شرح فصوص الحکم ۸. حاشیه بر مصباح الانس ۹. شرح چهل حدیث ۱۰. سرالصلوة (صلاة العارفين و معراج السالكين) ۱۱. آداب نماز (یا: آداب الصلوة) ۱۲. رساله لقاء الله ۱۳. حاشیه بر اسفار
۱۴. كشف الاسرار ۱۵. انوار الهدایة فی التعلیقه علی الکفایة ۲ جلد ۱۶. بدایع الدرر فی قاعدة نفی الضرر
۱۷. رسالة الاستصحاب ۱۸. رسالة فی التعادل و التراجیح ۱۹. رسالة الاجتهاد و التقليد ۲۰. مناهج الوصول الی علم الاصول - ۲ جلد ۲۱. رسالة فی الطلب و الارادة ۲۲. رسالة فی التقیه ۲۳. رسالة فی قاعدة من ملك
۲۴. رسالة فی تعیین الفجر فی اللیالی المقمره ۲۵. کتاب الطهارة - ۴ جلد ۲۶. تعلیقة علی العروة الوثقی
۲۷. مکاسب محرمة - ۲ جلد ۲۸. تعلیقة علی وسیلة النجاة ۲۹. رسالة نجات العباد ۳۰. حاشیه بر رساله ارث
۳۱. تقریرات درس اصول آیه الله العظمی بروجردی ۳۲. توضیح المسائل (رساله عملیه) ۳۳. مناسک حج ۳۴. تحریر الوسیله - ۲ جلد ۳۵. کتاب البیع - ۵ جلد ۳۶. تقریرات دروس امام خمینی ۳۷. کتاب الخلل فی الصلوة ۳۸. حکومت اسلامی یا ولایت فقیه ۳۹. جهاد اکبر یا مبارزه با نفس ۴۰. تفسیر سوره حمد
۴۱. استفتائات ۴۲. دیوان شعر ۴۳. نامه ها عرفانی ۴۴. صحیفه نور ۴۵. وصیتنامه سیاسی - الهی

۲- علی بن بابویه قمی

ابو الحسن علی بن الحسین بن موسی بن بابویه، متوفی در سال ۳۲۹ ه.ق، مدفون در قم، پدر شیخ محمد بن علی بن بابویه، معروف به شیخ صدوق است که در نزدیکی شهر ری مدفون است. پسر محدث است و پدر فقیه و صاحب فتوا، معمولا این پدر و پسر، به عنوان «صدوقین» یاد می شوند. یکی از فقهای نامدار و یکی از اصحاب فتوی و اجتهاد، و در عصر خویش رئیس فقها و محدثین و پیشوای مردم قم بوده است. شیعیان در امور دینی به او مراجعاتی داشته اند و فتوایش نزد همگان نافذ و محترم بوده است.

در بیان عظمت علمی و منزلت قدس و تقوای او، همین بس است که فقهای مادر مواردی که حدیثی از اهل بیت عصمت و طهارت (ع) نرسیده باشد، و از او فتوایی در آن زمینه وجود داشته باشد، فتاوی او را به علت نزدیکی بودن به عهد امامت و عصر معصوم (ع)، به منزله حدیث تلقی می کردند و فتوای او را نشانی از وجود حدیث در آن زمینه قلمداد می نمودند. چنانکه «شهید اول» در کتاب «ذکری» با این تعبیر بیان فرموده اند: «اصحاب ما، دستور العمل خود را از رساله علی بن بابویه می گرفتند، هنگامی که دسترسی به نص روایت نداشتند، چون اعتماد و اطمینان کاملی به او داشتند.»

او مورد عنایت خاصه حضرت امام زمان (عجل الله تعالی فرجه الشریف) واقع شده است. و نامه ای از سوی آن بزرگوار توسط حسین بن روح نوبختی به او رسیده است که متن آن در رجال نجاشی این گونه آمده است:

((ما از خداوند متعال درخواست نمودیم که فرزندی به تو عنایت فرماید و به زودی دو فرزند ذکور نیکوکار و خیر نصیب تو خواهد شد...)) (رجال نجاشی، ص ۲۶۱، چاپ جامعه مدرسین)

۳- شیخ طوسی

شیخ ابو جعفر طوسی، معروف به شیخ الطائفة. از ستارگان بسیار درخشان جهان اسلام است. در فقه و اصول و حدیث و تفسیر و کلام و رجال تالیفات فراوان دارد. اهل خراسان است. در سال ۳۸۵ متولد شده و در سال ۴۰۸ یعنی در ۲۳ سالگی به بغداد که آن وقت مرکز بزرگ علوم و فرهنگ اسلامی بود

مهاجرت کرد و تا پایان عمر در عراق ماند و پس از استادش سید مرتضی ریاست علمی و فتوایی شیعه به او منتقل شد.

مدت پنج سال پیش شیخ مفید درس خوانده است. سالیان دراز خدمت شاگرد مبرز شیخ مفید یعنی سید مرتضی بهره‌مند شده است. استادش سید مرتضی در سال ۴۳۶ در گذشت و او ۲۴ سال دیگر بعد از استادش در قید حیات بود.

دوازده سال بعد از سید در بغداد ماند ولی بعد به علت یک سلسله آشوبها که خانه و کتابخانه‌اش به تاراج رفت به نجف مهاجرت کرد و حوزه علمیه را در آنجا تاسیس کرد و در سال ۴۶۰ در همانجا در گذشت. قبرش در نجف معروف است.

شیخ طوسی کتابی در فقه دارد به نام «النهاية» که در قدیم الایام کتاب درسی طلاب بوده است. کتاب دیگری دارد به نام «مبسوط» که فقه را وارد مرحله جدیدی کرده است و در عصر خودش مشروحترین کتاب فقهی شیعه بوده است. کتاب دیگری دارد به نام «خلافا» که در آنجا، هم آراء فقهاء اهل سنت را ذکر کرده و هم رای شیعه را. شیخ طوسی کتابهای دیگر نیز در فقه دارد. قدما تا حدود یک قرن پیش اگر در فقه «شیخ» به طور مطلق می‌گفتند مقصود شیخ طوسی بود و اگر شیخان می‌گفتند مقصود شیخ مفید و شیخ طوسی بود.

شیخ طوسی یکی از چند چهره معروفی است که در سراسر فقه نامشان برده می‌شود. خاندان شیخ طوسی تا چند نسل همه از علمای و فقها بوده‌اند. پسرش شیخ ابو علی ملقب به مفید ثانی، فقیه جلیل القدری است، و بنا بر نقل مستدرک الوسائل^(۱) او کتابی دارد به نام «امالی» و کتاب «النهاية» پدرش را نیز شرح کرده است.

مطابق نقل کتاب «لؤلؤ البحرين» دختران شیخ طوسی نیز فقیه و فاضله بوده‌اند. شیخ ابو علی فرزندی دارد به نام شیخ ابو الحسن محمد، بعد از پدرش ابو علی مرجعیت و یاست حوزه علمیه به او منتقل شد و بنا بر نقل ابن عماد حنبلی در کتاب «شذرات الذهب فی اخبار من ذهب»^(۲) در زمان این مرد بزرگ

طلاب علوم دینی شیعه از اطراف و اکناف به سوی او می‌شتافته‌اند، و او خود مردی پارسا و زاهد و عالم بوده است. عماد طبری گفته است اگر صلوات بر غیر انبیا روا بود من بر این مرد صلوات می‌فرستادم. او در سال ۵۴۰ در گذشته است^(۳).

۴-سلار دیلمی

حمزه بن عبد العزیز دیلمی معروف به «سلار دیلمی». در حدود سال ۴۴۸ تا ۴۶۳ در گذشته است. شاگرد شیخ مفید و سید مرتضی است. اهل ایران است و در خسروشاه تبریز در گذشته است. کتاب معروف او در فقه به نام «مراسم» است. سلار هر چند هم طبقه شیخ طوسی است نه از شاگردان او، در عین حال محقق حلی در مقدمه کتاب «المعتبر» از او و ابن البراج و ابو الصلاح حلبی به عنوان «اتباع الثلاثه» نام می‌برد یعنی او را از پیروان می‌شمارد که علی الظاهر مقصودش این است که این سه نفر تابع و پیروان سه نفر دیگر (شیخ مفید، سید مرتضی، شیخ طوسی) بوده‌اند.

۵-مقدس اردبیلی

احمد بن محمد اردبیلی، معروف به مقدس اردبیلی. ضرب المثل زهد و تقوا است و در عین حال از محققان فقهاء شیعه است. محقق اردبیلی در نجف سکنی گزید معاصر صفویه است. مقدس اردبیلی در سال ۹۹۳ در نجف در گذشته است. کتاب فقهی معروف او یکی «شرح ارشاد» است و دیگر «آیات الاحکام». نظریات دقیق او مورد توجه فقها است.

۶-شیخ بهائی

شیخ بهاء الدین محمد عاملی، معروف به شیخ بهائی. او نیز اهل جبل عامل است. در کودکی همراه پدرش شیخ حسین بن عبد الصمد که از شاگردان شهید ثانی بود به ایران آمد. شیخ بهائی از این رو که به کشورهای مختلف مسافرت کرده و محضر اساتید مختلف در رشته‌های مختلف را درک کرده و به علاوه دارای استعداد و ذوقی سرشار بوده است، مردی جامع بوده و تالیفات متنوعی دارد. هم ادیب بوده و هم شاعر و هم فیلسوف و هم ریاضی دان و مهندس و هم فقیه و هم مفسر. از طب نیز بی بهره نبوده است. اولین کسی است که یک دوره احکام فقه غیر استدلالی به صورت رساله عملیه به زبان فارسی نوشت. آن کتاب همان است که به نام «جامع عباسی» معروف است.

شیخ بهائی چون فقه رشته اختصاصی و تخصصیش نبوده از فقهاء طراز اول به شمار نمی‌رود، ولی شاگردان زیادی تربیت کرده است. ملا صدرای شیرازی، ملا محمد تقی مجلسی اول - پدر مجلسی دوم صاحب کتاب بحار الانوار - محقق سبزواری و فاضل جواد صاحب «آیات الاحکام» از شاگردان اویند. ، منصب شیخ الاسلامی ایران پس از محقق کرکی به شیخ علی منشار پدر زن شیخ بهائی رسید و پس از او به شیخ بهائی رسید

۷- وحید بهبهانی

یکی از دانشمندان بزرگ، مرحوم وحید بهبهانی است که در سال ۱۱۱۸ متولد شده است و در سال ۱۲۰۸ در گذشته است.

اهمیت مرحوم وحید بهبهانی یکی در این است که شاگردان بسیار مبرز با ذوق فقاقت و اجتهاد تربیت کرد، از قبیل سید مهدی بحر العلوم، شیخ جعفر کاشف الغطاء، میرزا ابوالقاسم گیلانی معروف به میزای قمی و عده‌ای دیگر. دیگر اینکه مبارزه‌ای پیگیر با گروه اخباریین که در آن زمان نفوذ

زیادی داشته‌اند کرد و شکست‌سختی به آنها داد. پیروزی روش فقاقت و اجتهاد بر روش اخباریگری تا حد زیادی مدیون زحمات مرحوم وحید بهبهانی است.

۸- میرزای قمی

مرحوم میرزا ابو القاسم گیلانی قمی شاگرد وحید بهبهانی بود و معاصر با فتحعلیشاه و فوق العاده مورد احترام او بوده است. کتاب «قوانین الاصول» که سالها در حوزه‌های علمیه قدیم تدریس می‌شد و اکنون نیز مورد استفاده است و کم و بیش تدریس می‌شود اثر این مرد بزرگ است.

۹- شیخ انصاری

شیخ مرتضی انصاری. نسبش به جابر بن عبد الله انصاری از صحابه بزرگوار رسول خدا می‌رسد. در دزفول متولد شده و تا بیست‌سالگی نزد پدر خود تحصیل کرده و آنگاه همراه پدر به عتبات رفته است. علماء وقت که نبوغ خارق العاده او را مشاهده کردند از پدر خواستند که او را نبرد. او در عراق چهار سال توقف کرد و از محضر اساتید بزرگ استفاده کرد. آنگاه در اثر یک سلسله حوادث ناگوار به وطن خویش بازگشت. بعد از دو سال بار دیگر به عراق رفت و دو سال تحصیل کرد و به ایران مراجعت نمود. تصمیم گرفت از محضر علماء بلاد ایران استفاده کند. عازم زیارت مشهد شد و در کاشان با حاج ملا احمد نراقی صاحب کتاب «مستند الشیعه» و صاحب کتاب معروف «جامع السعادات» فرزند حاج ملا مهدی نراقی سابق الذکر ملاقات کرد. دیدار نراقی عزم رحیل او را مبدل به اقامت کرد و سه سال در کاشان از محضر او استفاده کرد، و آنگاه به مشهد رفت و پنج ماه توقف نمود. شیخ انصاری سفری به اصفهان و سفری به بروجرد رفته و در همه سفرها هدفش ملاقات اساتید و استفاده از محضر آنها بوده است. در حدود سالهای ۱۲۵۲ و ۱۲۵۳ برای آخرین بار به عتبات رفت و به کار تدریس پرداخت. بعد از صاحب «جواهر» مرجعیت عامه یافت.

شیخ انصاری را خاتم الفقهاء و المجتهدین لقب داده‌اند. او از کسانی است که در دقت و عمق نظر بسیار کم نظیر است. علم اصول و بالتبع فقه را وارد مرحله جدیدی کرد. او در فقه و اصول ابتکاراتی دارد که بی سابقه است. دو کتاب معروف او «رسائل» و «مکاسب» کتابی درسی طلاب شده است. علماء بعد از او شاگرد و پیرو مکتب اویند. حواشی متعدد از طرف علماء بعد از او بر کتابهای او زده شده. بعد از محقق حلی و علامه حلی و شهید اول، شیخ انصاری تنها کسی است که کتابهایش از طرف علماء بعد از خودش مرتب حاشیه خورده و شرح شده است.

زهد و تقوای او نیز ضرب المثل است و داستانها از آن گفته می‌شود. شیخ انصاری در سال ۱۲۸۱ در نجف در گذشته و همانجا دفن شده است.

۱۰- آخوند ملا محمد کاظم خراسانی متوفای ۱۳۲۹ ق

آخوند سالها در درس شیخ انصاری و میرزای شیرازی شرکت کرد و از زبده ترین شاگردان آن دو شناخته می‌شد. وی از همان ابتدا با پشتکاری کم نظیر، راههای پیشرفت را می‌پیمود.

آخوند کتابهای زیادی درباره اصول، فقه و فلسفه به نگارش در آورد. آثارش عبارتند از:

۱ - حاشیه مختصر بر رسائل، که نخستین اثر اوست.

۲ - حاشیه مفصل بر رسائل، که به نام ((درر الفوائد)) چندین بار چاپ شده است.

۳ - حاشیه بر مکاسب

۴ - فوائد: در سال ۱۳۱۵ ق.، در تهران به چاپ رسیده است.

۵ - حاشیه بر اسفار

۶ - حاشیه بر منظومه ملا هادی سبزواری

۷ - رساله ای در مشتق

۸ - رساله ای در وقت

۹ - رساله ای در رضاع

۱۰ - رساله ای در دماء ثلاثه

- ۱۱ - رساله ای در اجاره
- ۱۲ - رساله ای در طلاق
- ۱۳ - رساله ای در عدالت
- ۱۴ - رساله ای در رهن ، همه رساله ها در يك جلد چاپ شده است .
- ۱۵ - القضاء و الشهادات
- ۱۶ - روح الحياه فی تلخیص نجاه العباد، که در سال ۱۳۲۷ ق .، در بغداد به چاپ رسیده است .
- ۱۷ - تکمله التبصره : در سال ۱۳۲۸ ق ، در تهران چاپ شده است .
- ۱۸ - ذخیره العباد فی يوم المعاد: رساله عملیه آخوند، به زبان فارسی است که نخست در بمبئی و سپس در سال ۱۳۲۹ ق . در تهران ، چاپ شد.
- ۱۹ - اللغات النيره فی شرح تکمله التبصره
- ۲۰ - کفایه الاصول : مهمترین اثر آخوند، که چندین بار چاپ شده است و هنوز در حوزه های علمیه شیعه تدریس می شود. این کتاب از کم نظیرترین کتابهایی است که درباره علم اصول نوشته شده است . بیش از صد نفر از مجتهدان شیعه بر این کتاب حاشیه و شرح نوشته اند.
- . وی در سال ۱۳۲۹ هجری قمری در گذشت.

۱۱-عیاشی سمرقندی

عیاشی سمرقندی» صاحب تفسیر معروف است. او مردی جامع بوده است. گرچه شهرتش به تفسیر است، او را از فقهاء شمرده اند. کتب زیادی در علوم مختلف و از آن جمله در فقه دارد. عیاشی ابتدا سنی بوده و بعد شیعه شد. ثروت فراوانی از پدر به او ارث رسید و او تمام آنها را صرف جمع آوری و نسخه برداری کتب و تعلیم و تعلم و تربیت شاگردان کرد

۱۲-محقق سبزواری

ملا محمد باقر سبزواری، معروف به محقق سبزواری. اهل سبزواری بوده و در مکتب اصفهان که هم مکتبی فقهی بود و هم فلسفی پرورش یافته و از این رو جامع المعقول و المنقول بوده است. نام او در کتب فقهیه زیاد برده می‌شود. کتاب معروف او در فقه یکی به نام «ذخیره» و دیگری به نام «کفایه» است و چون فیلسوف هم بوده است بر الهیات شفای ابو علی سینا حاشیه نوشته. در سال ۱۰۹۰ در گذشته است. محقق سبزواری نزد شیخ بهائی و مجلسی اول تحصیل کرده است.

۱۳- محقق خوانساری

آقا حسین خوانساری، معروف به محقق خوانساری. او نیز در مکتب اصفهان پرورش یافته و جامع المعقول و المنقول است. شوهر خواهر محقق سبزواری است. کتاب معروف او در فقه به نام «مشارق الشمس» است که شرح کتاب «دروس» شهید اول است.

محقق خوانساری در سال ۱۰۹۸ در گذشته است

۱۴- آقا جمال خوانساری

جمال المحققین معروف به آقا جمال خوانساری. فرزند آقا حسین خوانساری سابق الذکر است. مانند پدر، جامع المعقول و المنقول است. حاشیه معروفی دارد بر «شرح لمعه» و حاشیه مختصری دارد بر طبیعیات شفای بو علی که در حاشیه شفای چاپ سنگی تهران چاپ شده است. آقا جمال با دو واسطه استاد سید مهدی بحر العلوم است. زیرا او استاد سید ابراهیم قزوینی است و او استاد پسرش سید حسین قزوینی است و سید حسین قزوینی یکی از اساتید بحر العلوم است.

۱۵-فاضل هندی

شیخ بهاء الدین اصفهانی، معروف به «فاضل هندی». این مرد «قواعد» علامه را شرح کرده است و نام کتابش «کشف اللثام» است و به همین مناسبت خود او را «کاشف اللثام» می خوانند. آراء و عقائد و نظریات او کاملاً مورد توجه فقهاء است. فاضل هندی در سال ۱۱۳۷ در گیر و دار فتنه افغان در گذشت. فاضل هندی نیز جامع المعقول و المنقول بوده است.

۱۶-بحر العلوم

سید مهدی بحر العلوم. شاگرد بزرگ و بزرگوار وحید بهبهانی است و از فقهای بزرگ است. منظومه ای در فقه دارد که معروف است. آراء و نظریات او مورد اعتنا و توجه فقها است. بحر العلوم به علت مقامات معنوی وسیر و سلوکی که طی کرده فوق العاده مورد احترام علماء شیعه است و تالی معصوم به شمار می رود. کرامات زیاد از او نقل شده است. کاشف الغطاء آتی الذکر با تحت الحنک عمامه خود غبار نعلین او را پاک می کرد. بحر العلوم در سال ۱۱۵۴ یا ۱۱۵۵ متولد شده و در سال ۱۲۱۲ در گذشته است.

۱۷-کاشف الغطاء

شیخ جعفر کاشف الغطاء. شاگرد وحید بهبهانی و شاگرد او سید مهدی بحر العلوم بوده است. او عرب است و فقیه فوق العاده ماهری است. کتاب معروف او در فقه به نام «کشف الغطاء» است. در نجف می زیسته و شاگردان زیادی تربیت کرده است. سید جواد صاحب «مفتاح الکرامه» و شیخ محمد حسن صاحب «جواهر الکلام» از جمله شاگردان اویند. چهار پسر داشته که هر چهار از فقهاء بوده اند.

کاشف الغطاء معاصر فتحعلی شاه است. در مقدمه «کشف الغطاء» او را مدح کرده و در سال ۱۲۲۸ در گذشته است. کاشف الغطاء در فقه نظریات دقیق و عمیق داشته و از او به عظمت یاد می‌شود.

۱۸- میرزای شیرازی بزرگ

حاج میرزا محمد حسن شیرازی، معروف به میرزای شیرازی بزرگ. ابتدا در اصفهان تحصیل کرد و سپس به نجف رفت و در حوزه درس صاحب «جواهر» شرکت کرد و بعد از او به درس شیخ انصاری رفت و از شاگردان مبرز و طراز اول شیخ شد. بعد از شیخ انصاری مرجعیت عامه یافت. در حدود ۲۳ سال مرجع علی الاطلاق شیعه بود و هم او بود که با تحریم تنباکو، قرار داد معروف استعماری رژی را لغو کرد. شاگردان زیادی در حوزه درس او ربیت شدند از قبیل آخوند ملا محمد کاظم خراسانی، سید محمد کاظم طباطبائی یزدی، حاج آقا رضا همدانی، حاج میرزا حسین سبزواری، سید محمد فشارکی اصفهانی، میرزا محمد تقی شیرازی، و غیر اینها. از او اثری کتبی باقی نمانده است ولی احیاناً برخی آرائش مورد توجه است. در سال ۱۳۱۲ در گذشت.

۱۹- سید محمد کاظم یزدی

او به سال ۱۲۴۷ هجری در یکی از قراء یزد به نام «کسنویه» پا به عرصه وجود نهاد و تحصیلات ابتدایی را در زادگاه خود شروع نمود، سپس به اصفهان رفت و مدتی نزد آیه الله شیخ محمد باقر، و در محضر صاحب روضات الجنات و برخی از اکابر دیگر تلمذ نمود تا به مرحله عالیه اجتهاد و استنباط احکام شرعی نائل آمد و اجتهاد او مورد تایید اساتید خود قرار گرفت. سپس به نجف اشرف رهسپار گردید و تمام اوقات خود را صرف تحصیل و تکمیل علوم و اندوخته‌های علمی خود نمود و به حوزه درس مرحوم میرزا محمد حسن شیرازی پیوست. پس از درگذشت او در سال ۱۳۱۲ ه.ق، خود به تدریس و تشکیل حوزه درسی پرداخت.

کتاب او بنام العروة الوثقی، در برگیرنده ابواب فقهی: طهارت، صلوٰه، زکات، خمس، صوم، حج و نکاح می‌باشد و مجموعاً دارای ۳۲۶۰ مساله فرعی فقهی است. کتاب عروه به علت محتوی بودن مسائل فرعی ضروری، مستند و مورد مراجعه و دقت فقهاء و مراجع بعدی واقع گردیده است و بارها از سوی فقهای عالی مقام محور بحث و تحشیه قرار گرفته است. شاید تا کنون دهها جلد کتاب استدلالی بر اساس اصل و محور قرار دادن عروه از سوی فقهای بزرگ به صورت مستند عروه، مستمسک عروه یا حاشیه و نقد و بررسی و توضیح مسائل آن چاپ و تکثیر شده و در اختیار علاقمندان احکام فقهی قرار گرفته است. ***

۲۰- آیه الله شیخ الشریعہ اصفهانی

استاد فقهای معاصر و مرجع تقلید عصر، میرزا فتح الله فرزند محمد جواد نمازی شیرازی، معروف به «شیخ الشریعہ اصفهانی نجفی»، در ۱۲ ماه ربیع الاول سال ۱۲۶۶ ه. ق در اصفهان، در یک خانواده علم و دانش و فقه و فقاہت متولد گردید و تحصیلات ابتدایی را در همان شهر از اساتیدی مانند: شیخ جواد خراسانی، مولی حیدر علی اصفهانی، ملا احمد سبزواری، شیخ محمد صادق تنکابنی و شیخ محمد تقی اصفهانی فرا گرفت. سپس در راه پی گیری تحصیلات و کسب فیض از انوار امامت، به مشهد هجرت کرد. مدتی در آن آستان قدس رضوی اقامت گزید، سپس به موطن اصلی خود بازگشت و به تحصیل و تدریس اشتغال ورزید و درس و بحثهای او مورد اعجاب و شگفت هم دوره ها و اساتید قرار گرفت. ولی حوزه اصفهان آن روز، نتوانست نیاز روحی او را اشباع کند، ناچار پس از مدتی اقامت در اصفهان، در سال ۱۲۹۵، به حوزه نجف (حوزه علمیه بزرگ اسلام) مهاجرت نمود و زانوی ادب را به عنوان کسب معلومات بیشتر پیش اساتید عظام آن حوزه به زمین زد، و شب و روز در پی فراگیری علوم اسلامی تلاش و جهد به خرج داد و از محضر بزرگانی مانند: عالم ورع و پرهیزکار، حاج میرزا حبیب الله رشتی و شیخ محمد حسین کاظمی و دیگر بزرگان و اساطین فقه و فقاہت، کسب علم نمود تا به مقام عالی اجتهاد نایل آمد.

شخصیت مورد ترجمه ما با داشتن اطلاعات و معلومات وسیع، و با داشتن حافظه قوی و سرشار، در فراگیری علوم مختلف و متنوع، معروف و ممتاز بود.

او تنها به فقه و اصول (رشته اختصاصی خود) نمی پرداخت، بلکه در کنار تبحر در آن دو، به کلام، عقاید، فلسفه، تفسیر، ادبیات، ریاضیات، طب و... نیز پرداخته بود، به حدی که در هر کدام از این رشته‌ها کتاب یا رساله‌ای تألیف نموده بود.

او در علم تفسیر کتاب «قراءت مالک و ملک» و اختلاف آراء در آن موضوع رانگاشت، آن چنان که در حدیث، «القول الصراح» را تدوین نمود که دقت نظر او را در احاطه به مسائل علم حدیث می‌رساند، به حدی که شاگرد بزرگوارش مرحوم حاج آقابزرگ تهرانی در کتاب «مصافی المقال» می‌نویسد: «او پس از استاد بزرگوار ما، شیخ نوری، عالم‌ترین و داناترین استاد در علم حدیث و رجال بوده که درک کرده‌ام.» او به موازات تبحر در علوم اختصاصی خویش، به طب و ریاضیات نیز پرداخته بود. برخی از بزرگان گفته‌اند هنگامی که در حال مریضی، یکی از پزشکان به بالین سر او آمد، با او در مورد مرض خود از کتاب قانون ابن سینا مطلبی بیان داشت. پزشک معالج تصور کرد که او مبحث خاصی را مورد مطالعه قرار داده است، ولی با تشریح و توضیح بیشتر معلوم گردید که او اغلب ابواب کتاب قانون را مورد مطالعه قرار داده است و احاطه کامل به مباحث و فصول آن دارد.

صاحب کتاب اعیان الشیعه درباره او گوید:

«او در فنون فلسفه قدیم، حکمت الهی، کلام، درایه، و شناخت اقوال و آراء و مقالات دیگران عالم و متبحر بود

در سال ۱۳۴۰ ه. ق حوزه علمیه قم، توسط آیه الله حائری در شرائطی دشوار به طور رسمی در قم تاسیس می شود... طلاب که در ابتدا تعدادشان از ۶۰۰ نفر تجاوز نمی کرد، با مشکلات سیاسی و اقتصادی فراوانی روبرو بودند، به طوریکه از ترس مامورین دولتی مجبور بودند هر روز صبح از مدرسه بیرون آمده و درس و بحث را در خارج شهر در باغات برگزار کنند و آخر شب برای استراحت به حوزه باز گردند.

بی گمان برجسته ترین و مهم ترین خدمات آن فقیه معظم، تاسیس حوزه علمیه قم و تربیت شاگردانی والا مقام می باشد که یکی از آنها افتخار عالم تشیع، سرور سروران، حضرت امام خمینی (قدس سره) می باشد که همواره ایشان را به نام «شیخ ما» یا «استاد ما» یاد می کردند.

۱. کتاب الصلوة - کتاب مفصلی درباره مسائل نماز است .
۲. کتاب درر الاصول - این کتاب تقریرات درس آیه الله سید محمد فشارکی است .
- گویند آیه الله محمد حسین کمپانی اصفهانی ، صاحب کتاب گرانقدر ((نهاية الدراية في شرح الكفاية)) بحثهای درس خارج خود را مطابق با سرفصلهای همین کتاب پیش می برده و از مؤلف آن با عنوان ((بعض الاعجالة)) (یکی از مردان بزرگ) تعبیر می فرموده است (۱۲۷)
۳. کتابهای دیگر آیه الله حائری مجموعه رسائلی است که در ابواب مختلف فقهی مانند احکام ارث ، احکام شیر دادن و مسائل ازدواج و طالق به رشته تحریر درآورده است.

۲۲- آیه الله العظمی سید ابو الحسن اصفهانی

(متولد ۱۲۷۷- متوفی ۱۳۶۵ ه. ق)

فقیه بزرگوار و مرجع عالیقدر عصر خویش، آیه الله العظمی سید ابو الحسن اصفهانی (اعلی الله مقامه الشریف) از فقهاء و مراجع بزرگ عصر اخیر است که در کیاست و درایت و حسن اداره حوزه های علمیه شهرت به سزا و نام پر آوازه ای دارند.

او اصلاً از سادات موسوی بهبهان، پدرش مرحوم سید محمد فرزند مرحوم سید عبد الحمید از شاگردان صاحب جواهر می‌باشد که در سال ۱۲۷۷ هجری در قریه «مدیسه» از قراء لنجان اصفهان به دنیا آمد^(۱) و تحصیلات اولیه را در اصفهان در مدرسه «نیم‌اورد» به انجام رساند و از محضر میرزا ابو المعالی کلباسی استفاده‌ها برد.

سپس در سال ۱۳۰۷ ه.ق به قصد ادامه تحصیلات، عازم حوزه علمیه نجف گردید و در محضر درس بزرگان و فضلاء حوزه نجف شرکت جست. حوزه درس آیة الله آخوند خراسانی او را به خود جذب نمود و در حوزه درس او بود که به درجه عالی‌اجتهاد نائل آمد. پس از رحلت آیة الله آخوند خراسانی در سال ۱۳۲۹، مرجعیت عامه با آیة الله میرزا محمد تقی شیرازی بود. او احتیاطات خود را به ایشان ارجاع داده بود.

پس از درگذشت او در سال ۱۳۳۸، آیة الله نائینی و آیة الله اصفهانی، هر دو به عنوان مرجع تقلید معروف و مشهور گردیدند، تا اینکه آیة الله نائینی در سال ۱۳۵۵ هم سال بافوت آیة الله حاج شیخ عبد الکریم حائری درگذشتند. مرجعیت به صورت تمام به آیة الله اصفهانی در نجف و اغلب بلاد شیعه، محرز و مسجل گردید. ایشان رساله‌ای نگاشتند که نام آن «وسیلۃ النجاة» می‌باشد که ترجمه فارسی آن «صراط النجاة» و ترجمه اردوئی آن «طریق النجاة» می‌باشد که به علت جامعیت آن مورد تحشیه حضرت امام خمینی (ره) و برخی دیگر از فقهای^(۲) معاصر قرار گرفته است.

۲۳- آیة الله العظمی حاج حسین طباطبایی قمی

(متولد ۱۲۸۲-متوفی ۱۳۶۶ ه.ق)

ایشان یکی از فقهای نامی قرن چهاردهم هجری است که به زعامت و مرجعیت عامه نائل آمده‌اند.

این شخصیت بزرگ از فقهای عالیمقام عصر خویش و مرجع تقلید در منطقه عرب و عجم، و یکی از اعیان تلامذه آیه الله مولانا حاج میرزا محمد تقی شیرازی اعلی الله مقامه الشریف و شیخ استاد فقهاء و اصولیین آخوند ملا محمد کاظم خراسانی صاحب کفایه الاصول بود.

مرحوم محدث قمی در مورد وی تعبیر زیبایی دارد که می نویسد: «حسین الاسم، حسن الرسم و الاخلاق جید الخلق، طیب الخلق و الاعراق» او نامش حسین، رفتار و کردارش زیبا، خلقش نیکو، اخلاق و تبار و نسبش بسیار پاکیزه می باشد.

گفتار آیه الله العظمی مرعشی:

آیه الله مرعشی در مورد ایشان می نویسند.

«یکی دیگر از مشایخ روایتی، علامه فقیه ورع و پرهیزگار، سلمان مجتهدین، حجه الاسلام و المسلمین آیت الله حاج آقا حسین بن حاج سید محمود طباطبایی قمی سراجیه ای می باشد.

این سید جلیل القدر و بزرگوار یکی از اعلام عصر و یکی از مراجع وقت صاحب تقوی و ورع، و عفاف و سداد و قول و عمل بود او پیش صاحب کفایه آخوند خراسانی و همنام او آیت الله سید محمد کاظم طباطبائی صاحب العروة الوثقی و آیت الله مدفق شیخ میرزا محمد تقی شیرازی (میرزای دوم) و محقق بنیل حاج آقا رضاهمدانی صاحب الصباح و تنی چند از بزرگان تلمذ نمود سپس در مشهد سکونت یافت تا آن که رضاشاه خواست کشف حجاب و تغییر البسه را پیاده کند و به مسلمانان روش یهودیان و مسیحیان را تحمیل نماید. آیت الله قمی پس از مبارزات فراوان مجبور به مهاجرت به کربلا گردید، و در آن سرزمین اقامت نمود تا آنکه در سال ۱۳۶۶ ه. ق در زیارتگاه کاظمین (ع) وفات نمود، و جنازه او به نجف اشرف حمل گردید و در یکی از ۴۰۵ حجره های شرقی در صحن شریف علوی (ع) مدفون گردید.

اجازه روایتی بسیار مختصر است در آن اجازه از حاج سید مرتضی کشمیری و از حاج میرزا حسین تهرانی خلیلی روایت می کند.»^(۶)

۲۴- آیت الله العظمی بهجت

وی در اواخر سال ۱۳۳۴ هـ. ق. در خانواده ای دیندار و تقوا پیشه ، در شهر مذهبی فومن () واقع در استان گیلان ، چشم به جهان گشود. هنوز ۱۶ ماه از عمرش نگذشته بود که مادرش را از دست داد و از اوان کودکی طعم تلخ یتیمی را چشید.

ایشان پس از طیّ دوران مقدماتی تحصیلات دینی در شهر فومن ، به سال ۱۳۴۸ هـ. ق. هنگامی که تقریباً ۱۴ سال از عمر شریفش می گذشت به عراق مشرف شد و در کربلای معلی اقامت گزید. بنا به گفته یکی از شاگردان نزدیک ایشان ، معظمّ له خود به مناسبتی فرمودند: ((بیش از يك سال از اقامتم در کربلا گذشته بود که مکلف شدم.))

آیت الله بهجت حدود چهار سال در کربلای معلی می ماند سپس در سال ۱۳۵۲ هـ. ق. برای ادامه تحصیل به نجف اشرف مشرف می گردد و قسمتهای پایانی سطح را در محضر آیات عظام از آن جمله مرحوم آیت الله آقا شیخ مرتضی طالقانی به پایان می رساند.

آیت الله بهجت پس از اتمام دوره سطح ، و درك محضر استادان بزرگی چون آیات عظام : آقا سید ابوالحسن اصفهانی قدّس سرّه ، آقا ضیاء عراقی رحمه الله ، و میرزای نائینی رحمه الله ، به حوزه گرانقدر و پر محتوای آیت حقّ حاج شیخ محمد حسین غروی اصفهانی رحمه الله معروف به کمپانی وارد شدواز این اساتید استفاده تام نمود. همچنین در درسهای اخلاقی آقا سیّد عبدالغفار در نجف اشرف شرکت جسته و از آن استفاده می نموده ، تا اینکه در سلك شاگردان آیت حقّ، عالم ربّانی ، عارف نامی ، نادره روزگار ، مربّی نفوس مستعدّه ، حضرت آیت الله ، سید علی قاضی - رضوان الله تعالی علیه - در آمده و در صدد کسب معرفت از ایشان بر می آید، و در سن ۱۸ سالگی به محضر پر فیض عارف کامل حضرت آیت الله سیّد علی آقای قاضی قدّس سرّه بار می یابد، و مورد ملاطفت و عنایات ویژه آن استاد معظمّ قرار می گیرد و در عنفوان جوانی چندان مراحل عرفان را سپری می کند که غبطه دیگران را برمی انگیزد.

ایشان بعد از تکمیل دروس ، در سال ۱۳۶۳ هـ. ق. موافق با ۱۳۲۴ هـ. ش.، به ایران مراجعت کرده در قم از محضر آیت الله العظمی حجت کوه کمره ای استفاده کرده و در بین شاگردان آن فقید سعید درخشید. چند ماهی از اقامت حضرت آیه الله العظمی بروجردی در قم نگذشته بود که آیت الله بهجت وارد قم شد، و همچون حضرات آیات عظام امام خمینی ، گلپایگانی و ... به درس فقید سعید مرحوم بروجردی حاضر شد.

تألیفات آماده چاپ و نشر :

۱- جلد اول از کتاب صلوة .

آیت الله بهجت در این کتاب با سبکی ویژه و تلخیص مطالب به ترتیب مباحث ((جواهر الکلام)) به بیان نظریات نو و ابتکاری خویش پرداخته اند.

۲- جلد اول از دوره اصول .

این کتاب تقریباً به ترتیب ((کفایة الاصول)) نگارش یافته است ، و بارها توسط ایشان مورد مذاقه و تجدیدنظر قرار گرفته ، و نظریاتی نو در بسیاری از مباحث اصول را در بردارد.

۳- تعلیقه بر مناسک شیخ انصاری .

این کتاب در بردارنده نظرات ایشان درباره مناسک حج می باشد.

ج (تألیفاتی که هنوز اقدام به چاپ آنها نشده است :

۱- بقیه مجلدات دوره اصول .

۲- حاشیه بر مکاسب شیخ انصاری .

که به ترتیب مکاسب شیخ انصاری قدس سره از اول تا انجام ، و پس از اتمام آن ادامه مباحثی که در مکاسب مطرح نشده بر اساس متن ((شرائع الاسلام)) نگارش یافته است ، ایشان در این دوره از مباحث فقهی نظرات جدیدی را ارائه داده اند.

۳- دوره طهارت .

در این کتاب نیز آیت الله بهجت بسان دوره ((کتاب الصلوة)) به ترتیب مباحث ((جواهر الکلام)) با تلخیص و نوآوری نظرات خویش را مطرح نموده اند.

۴- بقیه مجلدات دوره کتاب الصلوة .

همچنین ایشان در تألیف سفینه البحار با مرحوم حاج شیخ عباس قمی علیهاالسلام همکاری داشته اند، و قسمت زیادی از سفینه البحار خطی ، به خط ایشان نوشته شده است

۲۵- آیت الله العظمی آقا ضیاء عراقی رحمه الله

ایشان که از بزرگان علمای متاخر بود، در سال ۱۲۷۸ در سلطان آباد عراق عجم (اراک) متولد شد. و مقدمات علوم را در آنجا به اتمام رساند، سپس به نجف اشرف مهاجرت کرد، و در درس مرحوم سید محمد فشارکی ، آخوند خراسانی ، سید کاظم یزدی ، شیخ شریعت اصفهانی و ... شرکت کرد. وی از همان ابتدا به ذکاوت و نبوغ شناخته شد و تدریس را شروع کرد، و به سبب بیان شیوایی که در تدریس

داشت شاگردان بسیاری در درس او حاضر شدند. بعد از وفات استادش ، آخوند خراسانی نیز از مدرسین بزرگ شمرده می شد. و بالاخره حدود ۳۰ سال به تدریس پرداخت و خیلی از شاگردانش از مراجع گردیدند. کتاب ((مقالات الاصول)) در علم اصول در دو جزء نوشته اوست . سرانجام آن بزرگوار در سال ۱۳۶۱ هـ . ق . در نجف اشرف به رحمت خدا رفت.

۲۶-آیت الله العظمی شیخ مرتضی طالقانی

آن بزرگوار در حدود ۱۲۸۰ هـ . ق . در طالقان به دنیا آمد و پس از خواندن قرآن و ادبیات فارسی در مکتب خانه آنجا به تهران ، و بعد از چندی به اصفهان عزیمت کرد، و از محضر علمای بزرگ آن سامان ، مانند: آیت الله ابوالمعالی کربلایی ، حکیم قشقائی ، آخوند ملا محمد کاشی ، و دیگران استفاده برد، سپس به نجف اشرف مهاجرت کرد و از محضر علماء و استادان بزرگوار ، مثل : آخوند خراسانی ، حاج سید محمد کاظم یزدی ، شریعت اصفهانی ، میرزا محمد تقی شیرازی و دیگران استفاده برد و به تهذیب نفس و تکمیل روح پرداخت و به کمالات معنوی رسید.

آن بزرگوار جداً از دنیا اعراض می کرد و به تدریس و پرورش محصلین مهذب و بارع می پرداخت . به گونه ای که بسیاری از مراجع و دانشمندان بزرگ معاصر از محضر و تدریس او استفاده کرده ، و عده ای از پرورش یافتگان درس اخلاق و عرفان ایشانند.

ایشان تا آخر عمر به تجرد گذرانید و در حوزه علمیه نجف اشرف ، در مدرسه سید یزدی ، صاحب عروة الوثقی اقامت گزید، و سرانجام به سال ۱۳۶۴ هـ . ق . در همانجا دار فانی را وداع گفت

۲۷-آیت الله العظمی سید علی آقا قاضی رحمه الله

حاج میرزا سید علی آقا قاضی قدس سره در سیزدهم ماه ذی الحجة الحرام سال ۱۲۸۲ هـ . ق . در تبریز متولد شد، و بعد از طی مراحل مقدماتی تحصیل مدتی از محضر درس پدر بزرگوار خود، حاج سید حسین قاضی ، و نیز میرزا موسی تبریزی صاحب ((حاشیه رسائل))، و همچنین میرزا محمد علی قراچه داغی

استفاده نمود، و ادبیات عربی و فارسی را پیش شاعر نامی و دانشمند معروف میرزا محمد تقی تبریزی معروف به ((حجة الاسلام)) و متخلص به ((نیر)) خواند. تا اینکه در سال ۱۳۰۸ هـ. ق. در سن ۲۶ سالگی به نجف اشرف مشرف گردید. و زمانی در خدمت آیات عظام: فاضل شرابیانی، شیخ محمد حسن مامقانی، آقای شریعت، آخوند خراسانی و حاجی میرزا حسین خلیلی درس خواند، و مخصوصاً از اجله تلامذه این استاد اخیر به شمار آمد و در خدمت وی تهذیب اخلاق را نیز تحصیل کرد.

آقای حسن زاده از قول علامه طباطبائی درباره سید علی آقای قاضی می نویسد: ((ایشان عجیب مردی بودند و شاگردهای بسیاری تربیت کردند، استادان بسیاری هم دیدند، او دارای مکاشفات خیلی قوی بود))

۲۸- آیه الله العظمی سید محمد تقی خوانساری

(متولد ۱۳۰۵-متوفی ۱۳۷۱ ه.ق)

از تربیت یافتگان مکتب پر بار حائری، آیه الله العظمی حاج سید محمد تقی موسوی خوانساری (اعلی الله مقامه الشریف) می باشد که یکی از مشاهیر علماء و فقهای قرن چهاردهم هجری و زعیم بزرگ حوزه علمیه قم در آن مقطع خاص بوده است.

نماز استسقاء:

یکی از حوادث مهم زندگی او که شهرت بسزایی دارد، نماز استسقاء و طلب بارانی است که در سال ۱۳۶۳ هجری قمری در اثر خشکسالی و بی آبی رخ داد. این نماز را که با حضور هزاران نفر از مردم خداجوی قم انجام داده اند و مردم قم را از قحطی و بی آبی نجات داده اند، بسیار معروف و مشهور است به حدی که ادباء و فضلاء را به سرودن شعر واداشته است.

گفتار صاحب نقباء البشر:

مرحوم حاج آقا بزرگ تهرانی، خریط ماهر علم رجال و درایه در مورد شخصیت ایشان می نویسند:

آل خوانسار یکی از دودمانهای علم و دین و زعامت اسلامی در اصفهان و در شهرستانهای کشور می‌باشند مرحوم سید محمد تقی خوانساری متولد ۱۳۰۵ و متوفی ۱۳۷۱ در ماه رمضان سال نامبرده در خوانسار متولد و مقدمات علوم را در زادگاه خویش فرا گرفت سپس در سال ۱۳۲۲ به عتبات مهاجرت نمود و در محضر علمین کاظمین (سید کاظم یزدی و شیخ محمد کاظم خوانساری) و میرزا محمد حسین نائینی و شیخ علی قوچانی و شیخ ضیاء الدین عراقی حضور پیدا نمود تا اینکه خود به حد کمال و براعت و اجتهاد رسید و خود یکی از مجتهدی مبرز و عالقدر گردید، پس به ایران بازگشت. هنگامی که علامه آیة الله حاج شیخ عبد الکریم حائری حوزه علمیه قم را در سال ۱۳۴۰ ه.ق تشکیل و تاسیس داد او حوزه را قصد نمود پس یکی از ستونهای آن به شمار درآمد او از موقعیت و محبوبیت بسیار برخوردار بود و در شخصیت او، علم، فضیلت، تقوی، صلاح و حسن اخلاق متبلور بود و هر چه بیشتر اشتها پیدا می‌کرد تا اینکه یکی از علما و مدرسین قم و یکی از ائمه جماعت مؤثق درآمد که مردم در خوانسار، تهران و قم و دیگر شهرها به او رجوع نمودند و رساله عملیه او «منتخب الاحکام» و حاشیه عروۃ الوثقی چاپ گردید و در اختیار علاقمندان قرار گرفت او در اواخر عمر به تعدادی از امراض ابتلاء پیدا نمودند تا اینکه در هفتم ذی الحجه ۱۳۷۱ در همدان فوت نمودند و جنازه او با احترام و شکوه خاصی به قم حمل گردید و در کنار مرقد استادش آیة الله حائری مدفون گردید. وفات او تاثیر بس عمیقی در قلوب علما و افاضل ایجاد نمود، درسها تعطیل شد و مدتی در قم، تهران، نجف آباد و شهر ری مجالس ترحیم برگزار گردید. مجله حکمت شماره ویژه‌ای در وفات او انتشار داد و مرثیاتی فراوانی درباره او سروده شده است که در مجموعه حکمت آمده است.»

۲۹- آیة الله العظمی سید حسین بروجردی

(متولد ۱۲۹۲-متوفی ۱۳۸۰ ه.ق)

یکی دیگر از فقهای نامدار عصر اخیر که در نوشتار استاد شهید(ره) نامی از او برده شده است، مرحوم آیه الله العظمی سید حسین طباطبائی بروجردی(اعلی الله مقامه الشریف) می باشد. او از تربیت یافتگان حوزه فقهی آیه الله آخوند خراسانی و آیه الله آقا ضیاء الدین عراقی می باشد.

او فرزند سید علی طباطبائی، از سلسله طباطبائیان بروجرد می باشد که در سال ۱۲۹۲ ه.ق در بروجرد متولد گردید. و در یک خانواده علم و تقوی و فضیلت رشد و نما کردند، سپس در حوزه علمیه اصفهان و اخیراً در نجف تحصیلات خود را تعقیب نمودند.

آیه الله بروجردی، فقیه بزرگوار و عالم وارسته ای بود که بخش عظیمی از زندگی خویش را در راه پر بار ساختن مکتب فقهی اهل بیت عصمت و طهارت(ع) سپری ساخت و در فقه و فقاہت مقام بس شامخ و ارج داری را حائز گردید و شاگردان متعدد و فاضلی را تربیت نمود که هر کدام مشعل دار فقاہت در عصر کنونی می باشند

آثار تاریخی:

آثار بنایی و تاسیساتی آن فقیه بزرگوار اسلام در اقصی نقاط ایران و جهان، متعدد و بی شمار است که از مهم ترین آنها می توان تاسیس مسجد اعظم قم در ایران، و تاسیس مسجد بزرگ بندر هامبورگ در آلمان، و حفظ و نگهداری حوزه های علمی ایران و دیگر مناطق شیعه بود که صیت و صوت آن تا کشورهای آفریقائی نیز رسیده بود.

شاگردان او:

از حوزه پربرکت فقهی آن فقیه سعید، افاضل و شاگردان آگاه به اوضاع روز و مسائل جهان برخاسته اند و شاید یکی از پر بارترین حوزه ها در اعصار اخیر باشد که گاهی در محفل خود هزار نفر را در بر می گرفت که از نمونه های برجسته آنها می توان وجود استاد شهید آیه الله مطهری و دیگر معارف و بزرگان را نام برد که هر کدام از استوانه های علمی و وزنه های فقهی کنونی به

شمار می آیند. تعداد شاگردان او را نمی توان به شمار آورد، چون حوزه درس او یکی از حوزه های غنی و پر جمعیت بود و در طول ۱۵ سال مرجعیت، دهها تن از آن حوزه فارغ التحصیل شده اند.

مرجع روشن بین شعیه در کنار تدریس و کارهای روزانه به تحقیق نیز می پرداخت و نتایج پژوهشهای خویش را ثبت می کرد. آن بزرگوار در پاسخ علاقه مندانی که در پی بهره گیری از نگاشته هایش بودند فرمود: زیاد چیز نوشته ام ... بعضی از آنها بر اثر نقل و انتقال از بروجرد به قم مفقود شده است .

ذکر نام بخشی از آثار علمی آن دانشور وارسته می تواند نشانه تلاش فراوان وی در این راه باشد:

۱. تجرید اسانید الکافی
۲. تجرید اسانید التهذیب
۳. اسانید کتاب من لایحضره الفقیه
۴. اسانید رجال کشی
۵. اسانید استبصار
۶. اسانید کتاب خصال شیخ صدوق
۷. اسانید کتاب امالی
۸. اسانید کتاب علل الشرایع شیخ صدوق
۹. تجرید فهرست شیخ طوسی
۱۰. تجرید رجال نجاشی
۱۱. حاشیه بر کفایه الاصول
۱۲. حاشیه بر نهایه شیخ طوسی
۱۳. حاشیه بر عروۃ الوثقی
۱۴. حواشی و مستدرکات فهرست شیخ منتجب الدین رازی
۱۵. حواشی کتاب مبسوط
۱۶. رساله ای درباره سند صحیفه سجاده
۱۷. اصلاح و مستدرک رجال طوسی
۱۸. بیوت الشیعه
۱۹. جامع احادیث الشیعه

۳۰- آیه الله العظمی سید ابو القاسم خویی

(متولد ۱۳۱۷- متوفی ۱۴۱۳ ه.ق)

آیه الله العظمی حاج سید ابو القاسم خویی، در شب نیمه رجب ۱۳۱۷ ه.ق در شهرستان خوی از توابع آذربایجان غربی، در یک خانواده علمی و مذهبی دیده به جهان گشود. والد بزرگوار او، مرحوم آیه الله سید علی اکبر خویی، از شاگردان مبرز آیه الله شیخ عبد الله مامقانی بود که پس از فراغت از تحصیل به زادگاه خود مراجعت نموده و به وظایف روحانی خود اشتغال می ورزید. پس از مطرح شدن مشروطیت در ایران و موضع گیریهایی که دو طرف موافق و مخالف داشتند، او در سال ۱۳۲۸ ه.ق شهرستان خوی را به قصد سکونت در نجف اشرف ترک گفت. سید ابو القاسم جوان نیز در سن ۱۳ سالگی، همراه برادرش سید عبد الله خویی در سال ۱۳۳۰ به پدر خود پیوستند و در نجف شروع به فرا گرفتن ادبیات عرب، منطق و سطوح عالی نمودند. در حدود ۲۱ سالگی بود که شایستگی آن را پیدا نمود تا در درس خارج بزرگترین مدرس حوزه علمیه نجف، یعنی مرحوم آیه الله العظمی شیخ الشریعه اصفهانی حاضر شود و خوشه چین علوم و معارف او گردد. البته جز آن استاد بزرگ، اساتید دیگری هم در رشته های مختلف و در مقاطع تحصیلی متفاوت داشته است که خود آن مرحوم در کتاب «معجم رجال الحدیث» به اسامی برخی از آن اعظم تصریح دارد

رحلت مظلومانه او:

آیه الله العظمی خویی در مدت زعامت خود با مصائب و مشکلات فراوانی روبرو شد، زیرا پس از تسلط عبد الکریم قاسم بر عراق و کودتاهای مکرر، وضع روحانیت و مردم نجف، دچار مشکل شد.

کمونیستهای وطنی از یک سو و بعثیهای بی رحم از طرف دیگر، عرصه را بر روحانیت تنگ کردند. خصوصاً از سال ۱۳۸۹ که بعثیها روی کار آمدند، مصائب فراوانی آفریده و آیه الله حکیم و پس از وی آیه الله خویی را با مشکلات انبوهی روبرو نمودند. در شهادت و استقامت این مرد بزرگ همین بس که از دوران تسلط بعثیها تا به امروز که ربع قرن از آن می گذرد، آنان نتوانستند از این مرجع

بزرگ، برگی به نفع خود دریافت کنند، یا در جنگ تحمیلی علیه ایران، دست خطی از او بگیرند و او پیوسته با حفظ مرجعیت و حوزه علمیه نجف، کوچکترین باجی به آنان نداد و در عین حال ناملايمات را تحمل می کرد، تا آنجا که متجاوز از ده سال است که گروهی از نزدیک ترین یاران او به جرم خدمت و دیانت به زندان افتاده اند و از سرنوشت آنان خبری نیست، حتی یکی از فرزندان او یعنی آقای سید ابراهیم خوئی به وسیله بعثیان ربوده شده و هیچ نوع نام و نشانی از او در دست نیست.

او به خاطر ناملايمات از یک طرف و کبر سن از طرف دیگر، دچار بیماری سختی شد و هر چه علاقمندان و بزرگان تلاش کردند که برای او پزشکی از خارج بیاورند، یا او را به خارج ببرند، حزب بعث با آن موافقت نکرد و سرانجام به بیمارستان بغداد منتقل گشت و با یک مداوای مرموز او را مرخص کردند و هیچ روشن نیست که چگونه و به چه علتی از جهان رفت و در تاریخ مرجعیت شیعه این مساله به تجربه ثابت شده است هر مرجعی که به بیمارستان بغداد منتقل گشت، مرموزانه در گذشت

۳۱- آیه الله العظمی سید محمد رضا گلپایگانی

(متولد ۱۳۱۶- متوفی ۱۴۱۴ ه.ق)

مرحوم آیه الله العظمی گلپایگانی، در عمر پربرکت ۹۸ ساله خود، موفق به انجام کارهایی شدند که یقیناً از عهده افراد عادی و غیر الهی خارج می باشد، و اگر عنایات الهی و توجهات خاصه ولی عصر (عج) نبود، هرگز چنین توفیقاتی نصیب نمی گشت.

۱- سرپرستی و مدیریت: سرپرستی و مدیریت حوزه های علمیه شیعه در داخل و خارج کشور، و رسیدگی به امور مادی و معنوی آنان، به مدت تقریبی چهل سال.

وقتی سخن از سرپرستی حوزه ها به میان می آید، گاهی از نظر برخی از مردم عنوان تشریفی به نظر می رسد، در صورتی که این چنین نیست. در زمان آیه الله العظمی حائری، حوزه علمیه قم در حدود ۶۰۰

نفر طلبه داشت. جمعیت حوزه در زمان آیه الله العظمی بروجردی حدود ۶۰۰۰ نفر بود، و به همین تعداد نیز شاید در شهرستانها و خارج کشور افراد حوزوی وجود داشتند، اما در عصر کنونی، وقتی سرپرستی گفته می شود، معنی و مفهوم وسیع و گسترده تری پیدا می کند، و آن سرپرستی و اداره امور زندگی حداقل یکصد هزار نفر در داخل ایران، و دیگر بلاد اسلامی و خارجی می باشد، و حداقل هزینه ای که برای اداره این عده لازم است، و از راه کمکهای مردمی و وجوه شرعی، سهم مبارک امام، و خمس و دیگر عناوین شرعی است که به دست مبارک زعیم و سرپرست حوزه ها، توسط مقلدین و پیروان او می رسد، و طبق نظام خاصی در اختیار طلاب و حوزه های علمی قرار می گیرد، در شرایط کنونی، هر ماه بیش از ۲۰۰ میلیون تومان می باشد، و تامین این رقم، و صرف آن در مصارف حقیقی خویش کار سهل و ساده ای نیست.

۲- تدریس و تعلیم و تربیت: تدریس و تعلیم و تربیت در طول بیش از هفتاد سال مدام استمرار داشته، که با رغبت و شوق و علاقه فراوان، به تدریس و تربیت طلاب می پرداختند. حوزه درسی ایشان به سادگی تعطیل بردار نبود. معظم له مراقبت کید داشتند که جز در مواقع واجب و ضروری درس را تعطیل نکنند. در این مدت طولانی استمرار تدریس، هزاران نفر از محضر مبارک ایشان تلمذ نموده اند، و تعداد افرادی که در پای دروس ایشان به مقام عالی اجتهاد نائل آمده اند، کم نیستند. او هزاران شاگرد برای اسلام و قرآن تربیت کرد

تربیت شاگردان و پژوهندگان علوم اسلامی: مهم ترین خدمت علمی و اجتماعی و فرهنگی آن بزرگوار، تربیت شاگردان و ارسته، فقیه و عالم در طول هفتاد سال تدریس و تعلیم بوده است که تعداد آنان همانند تعداد ستارگان آسمانها به آسانی و سادگی قابل شمارش نیست.

درسهای آن فقیه اهل بیت را عده بسیاری به رشته تحریر درآورده اند آنهایی که به چاپ رسیده است عبارتند از:

۱. کتاب الحج ، سه جلد تاکنون ۲. الهدایة الی من له الولاية ، درباره ولایت فقیه ۳. نخبة الاشارات فی احکام الخیارات . (هرسه از آقای احمد صابری همدانی) ۴. کتاب القضاء در دو جلد ۵. کتاب الشهادات

۶. بلغة الطالب فى التعليق على بيع المكاسب ، هر سه نوشته آقاى سيد على حسینی میلانی ۷. الدر المنضود فى الحکام الحدود ۸. نتایج الافکار فى نجاسة الکفار ، هر دو از آقاى على کریمی جهرمی ۹. کتاب الطهارة ۱۰. کتاب القضاء. هر دو از آقاى هادی مقدس نجفی .ایشان در کنار اشتغالات گوناگون از تألیف و تصنیف نیز فروگذار نکرده است . آثار قلمی آن مرجع وارسته عبارتند از: ۱. حاشیه بر عروة الوثقی ۲. حاشیه بر وسیلة النجاة ۳. رساله صلاة الجمعة ۴. رساله فى المحرمات بالنسب ۵. مسائل الحج ۶. افاضة العوائد، تعلیقه بر دررالاصول مرحوم حائری ۷. رساله در عدم تحریف قرآن ۸. کتاب الطهارة ۹. کتاب الحج ۱۰. کتاب الحدود ۱۱. صلاة الجمعة ۱۲. حواشی بر ملحقات عروة الوثقی مجموعه فتاوی آية الله العظمی گلپایگانی در طول سی و دو سال مرجعیت یکی از ارکان فقاہت بودند و روزانه استفتائات گوناگون از سراسر جهان به محضر ایشان فرستاده می شد و از همین رهگذر در تمام ابواب فقه فتوا داده اند و هم اینک مجموعه های بسیاری از فتاوی او در دسترس است که عبارتند از:
۱. منتخب الاحکام (با ترجمه انگلیسی)
۲. مختصر الاحکام (با ترجمه عربی و اردو)
۳. توضیح المسائل (این کتاب بیش از هشتاد بار به چاپ رسیده و به زبانهای اردو، چینی ، ترکی آذری و ترکی لاتین ترجمه شده است) .
۴. مجمع المسائل ، ۳ جلد و در برگیرنده تمام ابواب فقه از طهارت تا دیات است .
۵. مناسک حج (با ترجمه عربی ، اردو، روسی و انگلیسی)
۶. احکامی از حج ۷۰. سؤال و جواب درباره مسائل حج ۸۰. آداب و احکام حج .
۹. دلیل الحاج ۱۰۰. احکام عمره ۱۱۰. هداية العباد (به عربی و دربرگیرنده حاشیه ایشان بر عروة الوثقی ، وسیلة النجاة ، توضیح المسائل و برخی از استفتائات در دو جلد ۱۲. رساله امر به معروف و نهی از منکر و مسائل اجتماعی اسلام ۱۳. مسائل نماز خوف و مطارده و احکام جبهه .

۳۲- حاج میرزا حسین نائینی

حاج میرزا حسین نائینی. از اکابر فقهاء و اصولیون قرن چهاردهم هجری است. نزد میرزای شیرازی سابق الذکر و سید محمد فشارکی اصفهانی سابق الذکر تحصیل کرده است و خود مدرسی عالیمقام شد. شهرت بیشتر او در علم اصول است. به معارضه علمی با مرحوم آخوند خراسانی برخاست و از خود نظریات جدیدی در علم اصول آورد. بسیاری از فقهاء زمان ما از شاگردان اویند. او کتابی نفیس به فارسی دارد به نام «تنزیه الامة» یا «حکومت در اسلام» که در دفاع از مشروطیت و مبانی اسلامی آن نوشته است. او در سال ۱۳۵۵ هجری قمری در نجف وفات یافت.

.....

۳۳- خوارزمی

از مهمترین شخصیت این میدان علمی محمد بن موسی (متوفی ۲۳۵ هجری - ۸۵۰ میلادی) است که به علت انتساب زادگاه خود خوارزم واقع در شرق دریای خزر به خوارزمی معروف شده است. وی در پنج رشته علوم کتابهای گرانمایی نوشت. رساله ای درباره ارقام هندسی داشت وزیجی مرتب کرد که در اسپانیا تجدید نظر شد و تا قرنهای در همه ممالک از قرطبه تا چانگان چین از آن تبعیت می شد.

او قدیم ترین جداول محاسبه مثلثات را نوشت و با همکاری شصت و نه تن از علماء یک فرهنگ جغرافیایی برای مأمون فراهم کرد. در کتاب معروف خود، راه حلهای هندسی را برای معادلات درجه دوم نشان داد. اصل عربی این کتاب از میان رفته اما ترجمه ای که در قرن دوازدهم از آن کرده بود تا

قرن چهاردهم در دانشگاه‌های اروپا تدریس شد و مغرب زمین کلمه جبر را که نام علم معروفی شد از این کتاب گرفت.

فیلیپ خلیل حتی درباره خوارزمی می گوید:

کتاب جبر خوارزمی در قرن دوازدهم میلادی توسط جرارد کریمونی به لاتین ترجمه شد و تا قرن شانزدهم میلادی به عنوان کتاب درسی در مدارس اروپا رواج داشت . علم جبر و هم کلمه جبر با کتاب خوارزمی به اروپا راه یافت و ارقام عربی نیز به برکت تألیفات او در اروپا شناخته شد و آنرا منسوب به وی الگوریسم (الخوارزمی) می نامیدند.

دو اثر خوارزمی در ریاضیات بودند که نام او را جاودانه ساختند.

یکی از آنها حل المسائل علمی برای زندگی عملی بنام (جبر و مقابله) بود. مترجمی که در قرون وسطی این اثر را برگرداند نیز همان نام عربی را برای آن برگزید و اولین کلمه الجبر برای همیشه در ریاضیات بجای ماند. دومین اثر خوارزمی که نامش را جاویدان ساخت همان کتاب آموزش فن محاسبه بود که در آن طریقه استفاده از اعداد هندسی را می آموخت. نوشتن اعداد جمع و تفریق ، نصف کردن و دو برابر کردن ، ضرب ، تقسیم و محاسبات کسری.

۳۴- غیاث الدین کاشانی متوفی ۸۳۲ هجری

جمشید بن مسعود طبیب کاشانی ملقب به غیاث الدین متولد کاشان و در سال ۸۳۲ در سمرقند درگذشت.

در ریاضیات از تألیفات او رساله المحيطیه است که در این رساله کیفیت نسبت محیط دایره را به قطر آن معین می کند و در این تحقیق به جایی می رسد که قبل از او کسی متوجه آن نشده بود اسمیت اعتراف می کند که مسلمانان در زمان غیاث الدین کاشانی در استعمال قواعد اعشاری از اروپائیان جلوتر بودند و به کسور اعشاری آگاهی داشتند. رساله الجیب والوتر در هندسه نیز از او است و مؤلف خود در کتاب المفتاح گفته است که این عمل بر قدما مشکل بود چنانکه صاحب مجسطی در این مورد گفته است که راهی برای بدست آوردن آن نیست.

از مهمترین تألیفات کاشانی در ریاضیات (مفتاح الحساب) است که برخی از قواعد حسابی را که کشف کرده است در این کتاب گنجانیده و صالح زکی آن را آخرین کتاب مفصلی می داند که ریاضیدانان شرق تألیف کرده اند.

کارادی فو ، و همچنین اسمیت اعتراف می کنند که کاشانی توانست قانونی برای تعیین مجموع اعداد طبیعی در توان چهارم بیابد.

۳۵-قزوینی

یکی از مشهورترین دانشمندان طبیعی مسلمان قزوینی است که در سال ۱۲۸۳ میلادی وفات یافته و به پلین شرقیها معروف است روش قزوینی در مطالب بر توصیف اشیاء است چنانچه پس از او بوفون نیز همین روش را داشت.

.....

.....

۳۶- علی بن اسماعیل بن میثم تمار

اولین متکلم شیعه که کتاب در مسائل کلامی تالیف کرده است علی بن اسماعیل بن میثم تمار است. خود میثم به عنوان خطیب و سخنور شیعه و از صاحبان سر امیر المؤمنین علی علیه السلام محسوب می شده است. میثم اهل هجر است و بحرینی است و یک فرد ایرانی به شمار می رود. نواده اش علی بن اسماعیل بن میثم، معاصر ضرار بن عمرو و ابو الهذیل علاف و عمرو بن عبید از متکلمان معروف قرن دوم هجری است و با آنها مباحثاتی در مسائل اعتقادی داشته است.

.....

۳۷- هشام بن سالم جوزجانی

هشام بن سالم جوزجانی. این مرد از مشاهیر و معاریف اصحاب امام صادق علیه السلام است. در میان اصحاب امام صادق علیه السلام گروهی هستند که امام صادق آنها را به عنوان «متکلم» خوانده است و در کتاب الحجۃ کافی مسطور است ^(۱۲) از قبیل حمران بن اعین، مؤمن الطاق، قیس بن الماصر و هشام بن الحکم و غیرهم.

.....

۳۸- فضل بن ابو سهل بن نوبخت

فضل بن ابو سهل بن نوبخت. از آل نوبخت است. آل نوبخت همان طور که ابن الندیم گفته است به تشیع معروفند و فضلی زیادی در طول سه قرن از آنها برخاسته است که اکنون مجال توضیح آن نیست. نوبخت خودش منجم و در دربار منصور بود. روزی پسرش ابو سهل را به دربار منصور برد که به جانشینی خود معرفی کند. منصور نامش را پرسید. گفت: «خورشید ماه طیماذه ما بازارد باد خسرو نه شاه». منصور گفت: همه اینها اسم توست؟ گفت: آری. منصور تبسم کرد و گفت: پدرت چه کرده؟! اسمت را مختصر کن، یا همان کلمه «طیماذ» را از جزء اسمت انتخاب کن و یا من برای کلمه «ابو سهل» را به عنوان کنیه انتخاب می کنم. ابو سهل به همین کنیه راضی شد^(۱۴). بسیاری از نوبختیان کنیه شان ابو سهل است.

بسیاری از متکلمین شیعه از خاندان نوبخت اند از قبیل: فضل بن ابی سهل بن نوبخت که در زمان هارون در راس کتابخانه معروف بیت الحکمه بود و از مترجمین فارسی به عربی در عصر هارونی و مامونی به شمار می رود، و همچنین اسحاق بن ابی سهل بن نوبخت و پسرش اسماعیل بن اسحاق بن ابی سهل بن نوبخت و پسر دیگرش علی بن اسحاق و نواده اش ابو سهل اسماعیل بن علی بن اسحاق که او را شیخ المتکلمین در شیعه لقب داده اند و دیگر حسن بن موسی نوبختی خواهر زاده ابو سهل اسماعیل بن علی و عده ای دیگر از این خاندان ایرانی

۳۹- فضل بن شاذان نیشابوری

فضل بن شاذان نیشابوری. در اواخر قرن دوم و اوایل قرن سوم [می زیسته]، که قبلاً ذکر خیرش گذشت. فضل بن شاذان از اصحاب حضرت رضا و حضرت جواد و حضرت هادی علیهم السلام بوده است و کتب زیادی در کلام نوشته است.

ابو جعفر، ابن قبه رازی در قرن سوم هجری. میان او و ابو القاسم کعبی بلخی مباحثات و مناظرات کتبی در مسائل امامت بوده است.

.....

۴۱- ابو الحسن سوسنگردی

ابو الحسن سوسنگردی معاصر ابن قبه رازی. گویند از غلامان ابو سهل اسماعیل بن علی نوبختی بوده و پنجاه سفر پیاده به حج رفته است.

.....

۴۲- ابو علی ابن مسکویه رازی اصفهانی

ابو علی ابن مسکویه رازی اصفهانی که از اعظم متکلمین و حکما و اطباء اسلامی است. کتابهای الفوز الاکبر و الفوز الاصغر او چاپ شده و در دست است. کتاب طهارة الاعراق وی در علم اخلاق از مهمترین کتب اخلاقی اسلامی است. معاصر ابو علی ابن سینا حکیم و طیب معروف اسلامی است. در سال ۴۳۱ در گذشته است.

.....

۴۳- حسن بصری

بسیاری از متکلمان، اهل تسنن و شاید بیشترشان ایرانی اند، قدیمی ترین متکلم آنها حسن بصری و سپس شاگردش و اصل بن عطاء غزال است که هر دو از موالی می باشند. حسن بصری در نیمه دوم قرن اول و نیمه اول قرن دوم می زیسته است. وفاتش در سال ۱۱۰ واقع شده است^(۱۷) و واصل که شاگرد اوست و از او انشعاب کرد و مستقل شد و راه جداگانه ای گرفت و از آنجا مکتب معتزله پایه گذاری شد، در سال ۱۸۱ در گذشته است

.....

۴۴- ابو الهذیل علاف

ابو الهذیل علاف. این مرد نیز از موالی است. او را پایه گذار کلام عقلی می شمارند. فوق العاده زبر دست بوده و با کتب فلسفی آشنایی داشته است. نویسنده ای مجوسی به نام میلاس داشت. این نویسنده روزی عده ای از مجوسیان را با ابو الهذیل در یک مجلس جمع کرد و درباره توحید و ثنویت بحث کردند. ابو الهذیل آنها را محکوم کرد و میلاس مسلمان شد. شبلی نعمان^(۱۹) و دیگران نوشته اند که چندین هزار نفر ایرانی مجوسی به دست ابو الهذیل مسلمان شدند. از مناظره با ابو الهذیل همه اجتناب می کردند، زیرا فوق العاده قوی بود. مناظره معروفی دارد با صالح بن عبد القدوس، شکاک و زندیق (به اصطلاح آن عصر) معروف، که ابن الندیم آن را نقل کرده است^(۲۰). ابو الهذیل از تنها کسی که بیم داشت و از مناظره با او متوحش بود هشام بن الحکم، متکلم معروف شیعی عرب از اصحاب امام صادق علیه السلام بود.

۴۵- نظام

ابراهیم بن سیار معروف به نظام متوفی در ۲۲۱. این مرد مطابق آنچه ابن خلکان در جلد سوم کتاب خود ذیل احوال محمد بن عبد الکریم شهرستانی گفته است بلخی بوده است. نظریات نظام در کلام و احیاناً در فلسفه معروف است. نظام شاگرد هشام بن الحکم بوده است.

۴۶- احمد بن الطیب سرخسی

ابو العباس، احمد بن الطیب سرخسی. بزرگترین شاگرد کندی بوده است. در سال ۲۱۸ متولد و در سال ۲۸۶ به دست قاسم بن عبید الله وزیر معتضد به قتل رسیده است. ابن ابی اصیبعه پنجاه و

چهار کتاب و رساله از او نام می برد که ظاهراً هیچ کدام در دست نیست، از جمله کتاب المسالك و الممالك در جغرافیا و شاید اولین جغرافی نویسنده جهان اسلام او باشد، دیگر کتابی در فرق بین نحو و منطق، دیگر کتابی در اینکه اصول و ارکان فلسفه بعضی مبتنی بر بعض دیگر است، و دیگر کتابی در قوانین عام فن دیالکتیک (جدل).

هانری کربن می نویسد: «او الفبای صدا داری اختراع کرد که وسیله حمزه اصفهانی تکمیل شد».

۴۷- ابو زید احمد بن سهل بلخی

ابو زید احمد بن سهل بلخی. هم ادیب بوده و هم فیلسوف. ابن الندیم شرح حال او را در ردیف ادبا و نویسندگان آورده است و کتب فلسفی او را نیز همان جا بیان کرده است (روضات الجنات، ص ۴۷۶) ولی در ضمن احوال محمد بن زکریای رازی (در ردیف اطبا) که فلسفه را نزد بلخی خوانده است، مختصری درباره ابن بلخی توضیح می دهد بدون آنکه معلوم کند این همان ابو زید بلخی است یا شخص دیگر است و می گوید: من کتابهای زیادی به خط ابن بلخی در علوم بسیاری دیده ام که همه مسوده و ناتمام بود (۱).

بلخی علاوه بر مقام فلسفی، در ادب از طراز اول ادبای اسلامی به شمار رفته است. او را با

جاحظ همردیف می شمارند و برخی او را بر جاحظ ترجیح می دهند.

ابن الندیم علاوه بر سایر کتب، کتابهایی از او به نامهای شرائع الادیان و نظم القرآن و قوارع القرآن و غریب القرآن و فضائل مکه را نام برده است. وی در سال ۳۲۲ در گذشته است.

۴۸- جعفر بن محمد بلخی

ابو معشر، جعفر بن محمد بلخی. در ابتدا از اصحاب حدیث و دشمن کندی و مسلک او بود. کندی با حيله و تدبیر او را به نجوم و ریاضی علاقه مند ساخت و از آزارش راحت شد و بنابر نقل الفهرست در حلقه شاگردان الکندی در آمد (اسفار) چاپ سنگی، ج ۳/ص ۱۸. ابو معشر بیش از صد سال عمر کرده و در سال ۲۷۲ در گذشته است. او پیش از آنکه فیلسوف باشد، مورخ و منجم است.

۴۹- ابوریحان بیرونی

ابوریحان محمد بن احمد بیرونی خوارزمی. از شخصیت‌های درجه اول فرهنگ و تمدن اسلامی است. از نظر برخی مستشرقین، در تمام جهان اسلام نظیر ندارد. رشته تخصصی اش ریاضیات، نجوم، تاریخ، هیئت، داروشناسی، بررسی عقاید و ادیان اقوام و ملل و امثال آنها بوده. چندین کتاب تحقیقی نفیس آفریده که جهان هنوز به اعجاب در آنها می‌نگرد از قبیل تحقیق ماللهند، الآثار الباقیه، قانون مسعودی و غیره. بیرونی در سال ۳۶۲ متولد شده و در ۴۴۲ در گذشته است. او زبانهای یونانی و سریانی، علاوه بر زبان فارسی و زبان عربی و زبان خوارزمی که زبان مادری او بودهمی دانسته است. زبان عربی را بهترین زبانها برای مسائل علمی می‌داند و علاقه خاصی به این زبان نشان

می دهد. می گوید اگر مرا به عربی ناسزا گویند بیشتر دوست دارم از اینکه به برخی زبانهای دیگر مرا بستایند.

استادان او معلوم نیست جز یک نفر به نام ابو نصر بن علی بن عراقی که ظاهراً همان ابو نصر عراقی است که در دربار خوارزمشاه بوده است و معلوم نیست که ابو ریحان شاگردانی داشته یا نداشته است. ابو ریحان از کسانی است که عمر نسبتاً طویل (قریب هشتاد سال) یافته و تمام وقتش وقف علم بوده است، جز به علم به کار دیگر (وزارت و غیره) نپرداخته است. او در سال فقط دو روز تعطیل داشته است.

ابو ریحان و ابن سینا در حدود سال ۴۰۰ در خوارزم با یکدیگر ملاقات داشته اند. ابو ریحان چند سالی از بوعلی بزرگسال تر بوده و در حدود هیجده سؤال در مسائل فلسفی و غیره که برخی از آنها اعتراض به ارسطوست از بوعلی کرده است. بوعلی به آنها پاسخ گفته است.

ابو ریحان به مبانی اسلامی سخت معتقد و پابند بوده است. در نوشته های خود عموماً مانند یک مؤمن واقعی از دین مقدس اسلام یاد می کند و به تناسب، آیات کریمه قرآن را می آورد. او مخصوصاً احساسات ضد شعوبیگری داشت و در برخی نوشته های خود سخت از شعوبیگری اظهار تنفر می نماید (۱). ابو ریحان به احتمال زیاد شیعه بوده است.

۵۰- بوعلی سینا

ابوعلی حسین بن عبد الله ابن سینا، اعجوبه دهر و نادره روزگار. شناختنش یک عمر و شناساندنش کتابی بسیار قطور می خواهد. خودش گزارش زندگی خود را تا حدود سی و پنج سالگی که به گریگان آمده، به تقاضای یکی از شاگردان املاء کرده است و شاگرد معروفش ابو عبید جوزجانی، بعد آن را تکمیل و تا آخرین روز زندگی اش گزارش کرده است. از این گزارشها می توان تا حدی زندگی عادی و علمی و سیاسی او را به دست آورد. زندگی نا آرام و پر ماجرای داشته و عمری نسبتاً کوتاه. با این عمر کوتاه و این زندگی پر ماجرا، اینهمه معلومات و خلق اینهمه آثار حقیقتاً حیرت انگیز است.

عجیب این است که با اینکه ابن ابی اصیبعه و ابن القفطی هر دو متن این دو گزارش را بدون اختلاف ضبط کرده اند، جمله آخر را که مدت عمر شیخ است به اختلاف ضبط کرده اند. بنابر نقل ابن ابی اصیبعه عمر شیخ ۵۴ سال و بنابر نقل ابن القفطی ۵۸ سال بوده است. بعضی دیگر (نامه دانشوران) از روی بعض قرائن احتمال می دهند که عمر شیخ ۶۳ سال بوده است.

نکته ای که لازم است گوشزد شود این است که شخصیت بو علی همه حکمای اسلامی پیش از او را تحت الشعاع قرار داد. بعد از بو علی، چه در طب و چه در فلسفه، کتابهای او محور بحث و تدقیق و تحشیه و شرح بود.

نکته دیگر اینکه قبل از بو علی، بغداد مرکز طب و فلسفه بود. بو علی به بغداد نرفت پدرش بلخی و مادرش بخارایی است، نیمه اول عمرش در آن حدود گذشته است به عللی به سوی خراسان و گرگان رهسپار شد و در چند شهر توقفهای کوتاهی کرد. عاقبت در اصفهان و همدان بیشتر در همدان رحل اقامت افکند. صیت شهرتش طالبان علم و حکمت را از هر سو به سوی او می کشید. شاگردان زیادی تربیت کرد. شخصیت بو علی در زمان حیاتش و شهرت کتابهایش بعد از خودشکه محور بحث میان اهل فضل بود و متخصصان آن کتب بیشتر در ایران یافت می شدند سبب شد که مرکز ثقل فلسفه و طب از بغداد به ایران منتقل گشت.

گوستا و لوبون درباره فعالیت های طبی بو علی سینا می نویسد:

کتابهای بو علی سینا به تمام زبانهای دنیا ترجمه شده و تا مدت شش قرن اصل و مبنای طب شناخته گردید. و مخصوصا در دارالفنونهای فرانسه و اینالیا فقط کتابهای بو علی سینا جزء کتب درسی در طب مقرر شده بود و در فرانسه پنجاه سال بیشتر نگذشته است که کتب مذکوره از برنامه های درسی خارج شده است.

و مورخ دیگر فیلیپ خلیل می نویسد:

القانون فی الطب که فهرستی بسیار نیکو و مرتب از افکار طبی یونان و عرب است . متن عربی قانون در سال ۱۵۹۳ میلادی در رم منتشر شد و از جمله قدیمی ترین کتابهایی بود که به چاپ رسید. جرارد کریمونی در قرن دوازدهم قانون را به لاتین ترجمه کرد و مطالب علمی این کتاب و تربیب و نظم و روش فلسفی که داشت آنرا معروف ترین مرجع طبی آن عصر کرد و جای کتابهای جالینوس و رازی و مجوسی را گرفت و در مدارس اروپا برای تعلیم طب کتاب رسمی شد. درسی ساله آخر قرن پانزدهم ، پانزده چاپ لاتین و یک چاپ عبری از قانون انتشار یافت، در سالهای اخیر نیز قسمتی از آن به انگلیسی ترجمه شده است.

قانون ورم حجاب حاجز را از بیماری ذات الجنب جدا می کند و هم از سرایت ذات الریه بوسیله تماس ، سخن گفته و انتشار مرض را از راه آب و آلودگی دانسته و هم بیماری انگلستوم را از لحاظ علمی مشخص کرده می گوید که سبب آن کرمیست که به روده ها وارد می شود و در قسمت ماده طبی از هفت صدو شصد دارو سخن می گوید.

این کتاب از قرن دوازدهم تا هفدهم ، معروفترین راهنمای طبی مغرب زمین بود و هنوز هم در بعضی موارد در ممالک شرقی اسلامی بکار می رود.

و خانم دکتر هونکه آلمانی درباره او می گوید:

تا سال ۱۵۰۰ میلادی پانزده بار در اروپا کتاب قانون ابن سینا چاپ شد در حالیکه کتاب جالینوس فقط دوباره چاپ شد در صد سال بعد چاپ قانون ابن سینا به بیست بار رسید و تا نیمه دوم قرن ۱۷ میلادی همچنان مکرر چاپ می شد.

به این ترتیب کتاب ابن سینا در طول تاریخ جهان بشریت بیش از هر کتاب پزشکی دیگری مطالعه و تدریس شده است.

چاپ شرحهایی که بر آن نوشته اند اصلاً قابل شمارش نیستند. پزشکی اروپا در قرن شانزدهم میلادی برای اولین بار در مقایسه خودش با پزشکی اسلامی بفکر فرو رفته و شروع به شرمندگی کرد.

این موقعی بود که پزشکی اروپا دیگر مانند تفاله پزشکی اسلامی در آمده و یا چیزی شبیه کاریکاتور مسخ شده آن شده بود.

و در جای دیگر می گوید:

تمام آثار عالی پزشکان و حتی کتاب الملکی و همچنین بزرگترین آثار یونان و دانشمندان اسکندریه در مقابل کتاب قانون ابن سینا بی رنگ و رو می شوند.

تأثیر عظیمی که این کتاب صدها سال در شرق و غرب باقی گذاشت در طول تاریخ علم طب بی نظیر است.

و نویسنده کتاب فلاسفه شیعه درباره او می نویسد:

به بو علی سینا به خاطر سیطره علمی و فلسفی او برافکار علماء لقب ارسطو و بقراط اسلام داده اند.

او اولین کسی است که التهاب قشر روی بدن را به طور بسیار صحیح توصیف کرده و میان این التهاب قشر دوم فرق گذاشت و همچنین آنرا از بیماریهای مشابهش جدا کرد او نخستین کسی است که بین فلج صورت ناشی از عامل داخلی در مغز و فلج ناشی از سبب خارجی فرق گذاشت.

همچنین میان داءالجنب و درد اعصاب بین دنده ها و میان دمل کبدی و التهاب سینه فرق قائل شد.

چنانکه سگته مغزی را که در نتیجه زیادی خون عارض می شود را به خوبی توصیف کرده است و نظریه او در این زمینه بر خلاف عقیده یونانیان بود. اوست که به سرایت سل ریوی اشاره کرده است و

نخستین کسی است که معتقد شد بیماریها به وسیله آب و خاک منتقل می شوند و اوست که بوجود کرمک که امروز آنرا آنگلسوستم می نامند پی برد.

۵۱- زکریای رازی

خانم دکتر هونکه می نویسد:

کتاب پر عظمت و گران قیمت الحاوی تنها در فاصله سالهای ۱۴۸۶ و ۱۵۴۲ میلادی پنج بار به طور کامل در اروپا انتشار می یابد. به اضافه اینکه چند برابر آنهم بخشهای مختلفش بطور جدا منتشر می شود نوشته دیگری از این دانشمند درباره آبله و سرخک در فاصله سالهای ۱۴۹۸ و ۱۸۶۱ میلادی بیش از چهل بار در اروپا بچاپ می رسد. این نوشته کوچک موفق شد مدت یک هزار سال مورد توجه و تمایل قرار بگیرد.

امروزه این نوشته هنوز جزو آثار اسکولاستیک به حساب می آید.

و نویسنده کتاب فلاسفه شیعه درباره او می نویسند:

زکریای رازی به عنوان پدر طب عرب و یا جالینوس عرب کتابهای زیادی در طب نوشته از جمله کتاب الحاوی - الاسرار فی الکیما که اعجاب پزشکان غرب را برانگیخته و به زبانهای متعدد لاتین و غیره ترجمه شده و کتاب الجدری و الحصبه که تاکنون لاتین و غیره ترجمه شده و کتاب الجدری و الحصبه که تاکنون بیش از چهل بار به زبان انگلیسی چاپ شده است.

و خلیل حبیب حتی درباره او می نویسد:

در کتاب الفهرست نام یکصد و سیزده تألیف بزرگ و بیست و هشت تألیف کوچک رازی را بر شمرده که از آن جمله دوازده کتاب از شیمی نام برده است. معروفترین مؤلفات او در شیمی کتاب الاسرار نام داشت و به وسیله جرارد کریمون مترجم مشهور متوفی به لاتین ترجمه شد و معتبرترین منبع اطلاعات در علم شیمی بشمار می رفت تا در قرن چهاردهم که کتابهای جابر ترجمه شد و جای آنرا گرفت.

و ویل دورانت از او به این عبارت تعبیر می کند:

معروفتر از همه اینان محمد رازی است که در اروپا بنام رازس معروف بود وی چون غالب عالمان و شاعران بزرگ دوران خود ایرانی نژاد بود و به عربی چیز می نوشت: زادگاهش شهری نزدیک تهران کنونی است. کیمیای خرافی و علم طب را در بغداد آموخت و ۱۳۲ کتاب تألیف کرد که قسمت اعظم آن نابود شده است. از جمله کتابهای معروف وی الحاوی در بیست جلد مفصل بود که از همه فروع طب سخن می گفت ، این کتاب به عنوان (لپیرک نقفیس) به لاتین ترجمه شد و به احتمال قوی تا چند قرن معتبرترین کتاب طبی و مهمترین مرجع این علم در قلمرو و انسان سفید پوست به شمار می رفت و یکی از نه کتابی بود که در سال ۱۳۵۹ میلادی کتابخانه دانشکده طب پاریس را تشکیل می دادند.

رساله رازی درباره آبله و سرخک نمونه مشاده مستقیم و تحلیل دقیق و هم نخستین تحقیق علمی درست در زمینه امراض مسری بود. و برای اولین بار این دو مرض را از هم تمیز می داد.

اگر بدانیم که رساله رازی از سال ۱۴۹۸ تا ۱۸۶۶ میلادی چهل بار به زبان انگلیسی چاپ شده میزان نفوذ و شهرت آن را در خواهیم یافت.

معروفترین اثر رازی کتاب منصوری شامل ده جلد بود که به یکی از امرای سامانی اهداء کرده بود . این کتاب را (گراردوس کرموتسیس) به لاتین ترجمه کرده بود و جلد نهم آن که در نزد مردم مغرب زمین بنام کتاب نهم منصوری شهره بود تا قرن شانزدهم در میان دانشجویان طب اروپا متداول بود. رازی روشهای تازه ای از قبیل مرهم جیوه و استفاده از روده حیوان در بخیه زدن زخم کشف کرد. وی از افراز طبیبان در کار تجربه ادرار به دورانی که اطباء می خواستند هر مرض را بوسیله دقت در ادرار و احیاناً بدون دیدن بیمار تشخیص بدهند جلوگیری کرد.

بعضی رسائل و کتابهای وی خالی از ظرافت و مزاح نیست ، از جمله رساله وی در باب اینکه طبیب حاذق آن نیست که همه بیماریها را علاج تواند کرد ، حال اینکه مقدر نیست.

و به اتفاق آراء رازی مهمترین طبیب اسلام و بزرگترین عالم طب بالینی در قرن وسطی بود . وی در هشتاد و دو سالگی در حالت فقر در گذشت.

خانم دکتر هونکه درباره اهمیت کتابهای رازی می نویسد:

علی بن العباس ، طبیب سلطان عضدالدوله و معاصر گربرت از کتابهای طبی موجود و متداول انتقاد می کند و می نویسد: من تا به حال در بین نوشته های پزشکان قدیم و جدید ، کتاب جامعی نیافته ام که برای آموختن علم طب ارضاء کننده باشد و ادامه می دهد: بقراط خیلی مختصر می نویسد و بسیاری از اصطلاحاتش روشن نیستند و به تفسیر احتیاج دارند... جالینوس هم چندین کتاب نوشته است که هر کدام فقط شامل تکه ای از هنر پزشکی می باشد ولی روده درازی می کند و تکراری هستند. حتی یک کتاب هم از این شخص نیافته ام که کامل باشد و برای تدریس طب عمل مناسب باشد او یک کتابها را پیش کشیده بررسی می کند و با نارضایتی بکنار می گذارد. حتی به اریباسیوس و بولسرا لا جانیطی می رسد می گوید: خوب شرح می دهد ولی بدون اسلوب است و برای محصل

مشکل می افتد که از آن بیاموزد. بعد می رود سراغ نویسندگان کتابهای طب جدید هرون سراپیون ، ماسویه ، رازی ، در باره کتاب المنصوری نوشته رازی می گوید: این کتاب چیزی در علم طب از قلم نیانداخته است ، ولی برای محصل طب زیاد است.

به عکس کتاب الحاوی ، آنچنان کامل است که به طور کلی یک کتاب می تواند باشد. علی بن العباس چنین اظهار می کند. عصاره تمام کتابهای طب در الحاوی است.

در دقت نظر واحاطه پزشکی به عنوان امیر الاطباء و بقراط عرب و طبیب المؤمنین از او یاد می کنند.

رازی دارای معلومات عمیقی بود. بیبیطوریکه از زمان جالینوس به بعد پزشکی نظیر او نمی شناسیم . او بطور خستگی ناپذیری بوسعت معلوماتش می افزود با خواندن کتابها هنگام شب و پرداختن به آزمایشهای شیمیائی و مسافرتها علمی دور و دراز و همواره با دانشمندان طراز اول هم عصرش در رابطه بود. او ارزش اخلاقی شغل پزشکی را نزد شاگردانش بالا برد و بر علیه شارالاطان بازیهای غیر علمی کتب و لسانا مبارزه کرد

.....

۵۲- بهمنیار

ابو الحسن بهمنیار بن مرزبان آذربایجانی. مجوس بود و مسلمان شد. معروفترین شاگردان بو علی است. شهرت بهمنیار یکی به واسطه سؤالات فراوانی است که از بو علی کرده و بو علی جواب داده است (بیشتر کتاب مباحثات شیخ پاسخ به سؤالات بهمنیار است)، دیگر به واسطه کتاب معروف التحصیل است که مکرر در کتب فلسفه از آن یاد می شود. صدر المتالهین در اسفار چندین بار مطالبی

از آن کتاب و دو نوبت از کتابی از او به نام البهجة و السعادة نقل کرده است. کتاب التحصيل اخيرا جزء نشریات دانشکده الهیات و معارف اسلامی با تصحیح و تعلیق اینجانب چاپ شد. بهمنیار در سال ۴۵۸ در گذشته است.

۵۳-خیام

حجة الحق، ابو الفتح عمر بن ابراهیم خیامی نیشابوری، معروف به خیام. فیلسوف و ریاضی دان و احتمالا شاعر بوده است و شهرت جهانی دارد اما متأسفانه شهرت خیام به اشعار منسوب به اوست نه به فلسفه و ریاضیات، مخصوصا ریاضیات که ارزش فراموش ناشدنی در این فنون داشته است. اشعار منسوب به خیام که اکثریت قریب به اتفاق آنها از خود او نیست، به او چهره ای داده کاملاً مغایر با چهره واقعی او، یعنی چهره یک انسان شکاک پوچیگرای دم غنیمت شمار غیر مسؤول. شاعری انگلیسی به نام فیتز جرالده که رباعیات او را و بنا بر گفته آقای تقی زاده گاهی با تحریف و تغییر معنی به زبانی فصیح به شعر ترجمه کرده، بیش از هر کس دیگر موجب این شهرت کاذب شده است. از خیام برخی رسالات فلسفی باقی مانده که طرز تفکر او را روشن می سازد، یکی رساله ای است به نام کون و تکلیف که در پاسخ سؤال ابو نصر محمد بن عبد الرحیم نسوی، قاضی نواحی فارس است. وی از خیام درباره حکمت خلقت و غرض آفرینش و هم درباره فلسفه عبادات سؤال کرده است و ضمناً ابیاتی در مدح خیام سروده است

۵۴-امام فخر رازی

فخر الدین محمد بن عمرو بن الحسین الرازی، معروف به امام فخر رازی. هم فقیه بود و هم متکلم و هم مفسر و هم فیلسوف و هم پزشک و هم خطیب. ذهنی فوق العاده جوال داشت و در تبحر در علوم مختلف کم نظیر است. در عین این که در افکار فلاسفه وارد است و تالیفاتی گرانبها در فلسفه دارد، طرز تفکرش تفکر کلامی است نه فلسفی و سخت بر فلاسفه می تازد و در مسلمات فلسفه تشکیک می نماید. در تنظیم و تبویب و تقریر مسائل، حسن سلیقه دارد. صدر المتالهین از این نظر از او بسیار استفاده کرده است. مهمترین کتاب فلسفی او المباحث المشرقیه است. شهرت بیشترش به واسطه تفسیر مفاتیح الغیب است بر قرآن مجید که جای شایسته ای در میان تفاسیر برای خود باز کرده است. برای وی در فلسفه استادی جز مجد الدین جیلی سابق الذکر سراغ نداریم و شاید بیشتر با مطالعه، بر مسائل فلسفی دست یافته است، ولی شاگردان زیادی داشته است که بعضی از آنها مبرز بوده اند از قبیل شمس الدین خسرو شاهی، قطب الدین مصری، زین الدین کشی، شمس الدین خوبی، شهاب الدین نیشابوری.

فخر رازی در سال ۵۳۴ متولد شده و در سال ۶۰۶ در گذشته است

۵۵- شیخ شهاب الدین سهروردی

شیخ شهاب الدین یحیی بن حبش بن میرک سهروردی زنجانی، معروف به شیخ اشراق. بدون شک از اعجوبه های روزگار است. ذهنی فوق العاده وقاد و جوال و نوجو و مبتکر داشته است. تمایل اشراقی در فلسفه، پیش از او حتی در فارابی و بو علی وجود داشته است، اما کسی که مکتبی به نام «مکتب اشراق» تاسیس کرد و در بسیاری از مسائل، راه آن مکتب را از راه مکتب مشاء جدا کرد این مرد بزرگ بود. تقریباً همه مسائلی که اکنون به عنوان نظریات اشراقیون در مقابل مشائین شناخته می شود و برخی می پندارند آنها مسائل ما به الاختلاف افلاطون و ارسطوست، نتیجه فکر شخص سهروردی است که در مقابل افکار مشائین و بالخصوص مشائیان اسلامی آورده است.

وی نزد مجد الدین جیلی (در مراغه) و ظهیر الدین قاری (ظاهراً در اصفهان) و فخر الدین ماردینی (در عراق) تحصیل کرده و مدتی ملازم ماردینی بوده است.

ماردینی می گفته در هوش و ذكاء و حدت ذهن ماندش را ندیده ام و از این رو بر جانش می ترسم
(). سهروردی در سایر علوم و از آن جمله فقه نیز سرآمد بوده است. به شام و حلب رفت و در جلسه
درس فقه استاد مدرسه حلاویه حلب به نام شیخ افتخار الدین شرکت کرد، برتری اش روشن گشت و
مقرب استاد شد. صیت شهرتش او را مورد علاقه الملك الظاهر پسر صلاح الدین ایوبی کرد و در
حضور او بی محابا با فقها و متکلمین مناظره می کرد و آنها را مغلوب می ساخت. همین کار سبب
حسادت دیگران شد و کاری کردند که صلاح الدین ایوبی فرزندش را وادار کرد که او را به قتل
برساند. در سال ۵۸۶ در سن ۳۶ سالگی () و یا در سال ۵۸۷ در سن ۳۸ سالگی () کشته شد.
گویند وی با فخر الدین رازی همدرس بوده است. سالها پس از مرگش که نسخه ای از کتاب
تلویحات او را به فخرالدین دادند، آن را بوسید و به یاد ایام هم شاگردی اشک از دیده فرو ریخت ().

۵۶- خواجه نصیر طوسی

خواجه نصیر الدین محمد بن الحسن الطوسی. او را «استاد البشر» لقب داده اند و نیازی به معرفی
ندارد. ارزش کارهای فلسفی او و نقشی که در تحول فلسفه داشته است نیازمند به یک کتاب است. در
ریاضیات از شخصیتهای معدود جهان به شمار می رود. از کسانی است که در اساس هیئت بطلمیوس
تشکیک کرده و زمینه را برای هیئت جدید فراهم کرده است. آقای تقی زاده مدعی است که ایرادات
خواجه در کتاب تذکره خویش بر اساس هیئت بطلمیوس، به پیشنهاد کپرنیک لهستانی طرح نوینی را
برای هیئت عالم کمک کرده است ().

خواجه مانند بو علی یک زندگی پر ماجرا داشته است. در آخر اشارات به شکل دردناکی ناله سر
می دهد، و در عین حال اینهمه آثار آفریده و شاگردان بسیار تربیت کرده است. خواجه در سال ۵۹۷
متولد شده و در سال ۶۷۲ در گذشته است.

۵۷- دبیران

نجم الدین علی بن عمر کاتبی قزوینی، معروف به دبیران. از اکابر حکما و منطقیین و ریاضی دانان به شمار می رود. کتاب معروف او در حکمت کتاب حکمة العین است که شروح بسیار بر آن نوشته شده است. کتاب معروفش در منطق شمسیه است که به نام خواجه شمس الدین صاحب دیوان جوینی نوشته است و قطب الدین رازی آن را شرح کرده و مجموع متن و شرح از کتب رایج درسی طلاب است. کاتبی استاد علامه حلی و قطب الدین شیرازی و همکار و مصاحب خواجه نصیر الدین طوسی در ساختن رصد مراغه بوده و در سال ۶۷۵ در گذشته است.

۵۸- قطب الدین شیرازی

قطب الدین محمود بن مسعود بن مصلح شیرازی، معروف به قطب الدین شیرازی. در منطق شاگرد کاتبی قزوینی و در حکمت و طب (کلیات قانون) شاگرد خواجه نصیر الدین طوسی بوده است. قانون بو علی و حکمة الاشراق سهروردی را شرح کرده است و خود کتبی به فارسی در اقسام حکمت نوشته که به نام درة التاج معروف است و اخیرا چاپ شده است. هر سه کتاب نامبرده با ارزش است. شهرت بیشتر او در جو فلسفی به واسطه شرح حکمة الاشراق است. با خواجه نصیر الدین طوسی در کار رصد مراغه همکاری داشته است. در سال ۷۱۰ یا ۷۱۶ در گذشته است

۵۹- قطب الدین رازی

قطب الدین محمد بن ابی جعفر رازی، معروف به قطب الدین رازی. از علمای نامی اسلامی است. حکیم و منطقی و فقیه بوده است. نزد علامه حلی درس خوانده و علامه به او اجازه حدیث داده است. شهید اول او را ملاقات کرده و از او اجازه روایت گرفته و او را دریایی بی پایان یافته است. قطب الدین رازی همچنانکه قبلا گفتیم شمسیه کاتبی قزوینی را شرح کرده و اکنون کتاب درسی

طلاب است. دیگر اینکه کتابی نوشته به نام محاکمات و در آن کتاب میان دو شارح بزرگ اشارات: فخرالدین رازی و نصیرالدین طوسی داوری کرده است. دیگر اینکه کتاب مطالع الانوار قاضی سراج الدین ارموی را در منطق شرح کرده که چاپ شده و هم اکنون به نام شرح مطالع معروف است و احیاناً در حوزه های علمیه تدریس می شود. شهرت قطب الدین رازی به واسطه این سه کتاب است ولی او کتابهای دیگر هم دارد. قطب الدین در سال ۷۶۶ یا ۷۷۶ در گذشته است

۶۰- قاضی ایجی شیرازی

قاضی عضد الدین عبد الرحمن ایجی شیرازی. هم حکیم بوده و هم متکلم و هم اصولی. نظریات او در علم اصول و همچنین در برخی مسائل فلسفی و کلامی مطرح است. کتاب معروف او مواقف است که هر چند عنوان کلام دارد نه فلسفه، ولی می دانیم که بعد از دوره خواجه نصیر الدین طوسی و تالیف کتاب تجرید، کلام به نسبت زیادی به فلسفه نزدیک شد، یعنی هدفهای کلامی با معیارهای فلسفی نه با معیارهای کلامی توجیه می شد و بسیاری از مسائل الهیات بالمعنی الاعم و بالمعنی الاخص فلسفه در کتب کلامی طرح می شد، لهذا مواقف از این نظر جای شایسته ای دارد. این کتاب را میر سید شریف جرجانی شرح کرده و مکرر با متن چاپ شده است. قاضی عضد الدین شاگردانی تربیت کرده است از قبیل تفتازانی، شمس الدین کرمانی، سیف الدین ابهری. او در سال ۷۰۰ یا ۷۰۱ متولد شده و در سال ۷۵۶ یا ۷۶۰ در گذشته است.

۶۱- شریف جرجانی

سید علی بن محمد بن علی جرجانی، معروف به شریف جرجانی و میر سید شریف. به حق او را محقق شریف خوانده اند. به دقت نظر و تحقیق معروف است. شهرت بیشترش به ادبیات و کلام است، ولی جامع بوده. حوزه درس فلسفه داشته و در فلسفه شاگردان بسیار تربیت کرده و در نگهداری و انتقال

علوم عقلی به نسلهای بعد نقش مؤثری داشته است. محقق شریف آثار و تالیفات فراوان دارد و همه پر فایده است، و به قول قاضی نور الله همه علمای اسلامی بعد از میر سید شریف طفیلی و عیال افادات اویند. تالیفات میر بیشتر به صورت تعلیقات و شروح است، از قبیل حاشیه بر شرح حکمة العین در فلسفه، حاشیه شرح مطالع در منطق، حاشیه شمسیه در منطق، حاشیه مطول تفتازانی در علم فصاحت و بلاغت، شرح مفتاح العلوم سکاکی در این علم، حاشیه بر کشاف زمخشری که تفسیری است مشتمل بر نکات علم بلاغت، و شرح مواقف عضدی در کلام.

از کتب معروف میر، یکی تعریفات است که به نام «تعریفات جرجانی» معروف است، و دیگر کبری در منطق است به فارسی که برای مبتدیان نوشته، و دیگر صرف میر است به فارسی در علم صرف که از زمان خودش تا کنون کتاب درسی مبتدیان طلاب بوده است.

میر سید شریف شاگرد قطب الدین رازی سابق الذکر است. گر چه اهل جرجان است ولی در شیراز رحل اقامت افکند. مطابق نقل روضات از مجالس المؤمنین آنگاه که شاه شجاع بن مظفر به گرگان آمد و با سید ملاقات کرد، او را با خود به شیراز برد و تدریس در مدرسه دار الشفا را که خود تاسیس کرده بود به او واگذار کرد. امیر تیمور که بعد وارد شیراز شد، میر را با خود به سمرقند برد و در همان جا بود که با سعد الدین تفتازانی مناظرات داشت. پس از مرگ امیر تیمور، میر بار دیگر به شیراز آمد و تا پایان عمر در شیراز بود.

میر سید شریف از بیست سالگی به کار تدریس و تحقیق مشغول بود، مخصوصا به تدریس فلسفه و حکمت اهتمام زیاد داشت و حوزه درس قابل توجهی از فضلا تشکیل داده بود. گویند یکی از کسانی که در حوزه درس او شرکت می کرد خواجه لسان الغیب حافظ شیرازی بود. هر گاه در مجلس او شعر خوانده می شد می گفت: به عوض این ترهات به فلسفه و حکمت پردازید، اما چون شمس الدین محمد (حافظ) می رسید، خود سید می پرسید: بر شما چه الهام شده است؟ غزل خود را بخوانید. شاگردان او اعتراض کردند که این چه رازی است که ما را از سرودن شعر منع می کنی ولی به شنیدن شعر حافظ رغبت نشان می دهی؟ او در پاسخ می گفت: شعر حافظ همه الهامات و حدیث قدسی و لطائف حکمی و نکات قرآنی است (۱).

میر سید شریف در سال ۷۴۰ در گرگان متولد شده و در سال ۸۱۶ در شیراز در گذشته است

۶۲- صدر الدین دشتکی

سید الحکما محمد بن ابراهیم حسینی دشتکی شیرازی، معروف به صدر الدین دشتکی و سید سند. از اعظم حکمای دوره اسلامی و از افراد صاحب نظر است. تا زمان میر داماد افکار و آراء و آثار او و معاصر نامدارش جلال الدین دوانی، در میان فضلا و طالبان حکمت مطرح بود. برخی از آراء و افکار او هنوز در میان فلاسفه اسلامی مطرح است و برخی افکار مقبول دارد که اکنون مورد قبول فلاسفه بعد از صدر است. این مرد در سال ۸۲۸ متولد شده و در سال ۹۰۳ در گذشته است. معقول را نزد مردی به نام سید فاضل فارسی و قوام الدین کربالی (شاگرد سید شریف) تحصیل کرده است.

۶۳- علامه دوانی

علامه جلال الدین محمد بن اسعد الدین دوانی صدیقی، معروف به علامه دوانی و محقق دوانی. در منطق و فلسفه و ریاضیات صاحب نظر بوده است. برخی آراء و افکار او نیز هنوز در کتب فلسفه مطرح است. شاگرد قوام الدین کربالی و محیی الدین گوشکناری و حسنشاه معروف به بقال و پدرش اسعد الدین دوانی (که همه از شاگردان سید شریف بوده اند) بوده است.

علامه دوانی از کسانی است که در حیات و ممات خود جنجال علمی برانگیخته است. در زمان حیاتش با سید صدر الدین دشتکی مشاجرات زبانی و قلمی فراوان داشته که معروف است. بعد از خودش کتابهایش مورد توجه و رد و دفاع و نقض و ابرام بوده است. صدر المتالهین در جلد سوم اسفار (چاپ سنگی، صفحات ۱۴۱۶) در حدود سه صفحه نظریه ای از علامه دوانی نقل و رد می کند و در آخر می گوید: «بحث را از آن نظر طولانی کردیم که اکنون اکثر اهل نظر را گمان بر آن است که نظریه این علامه تحریر آخرین سخن در باب توحید است. ما ناچار بودیم خللهای سخن او را آشکار سازیم.»

از این جمله ها می توان نفوذ فوق العاده دوانی را در متاخرانش دریافت.

در زمان علامه دوانی در اثر صیت شهرت وی، شیراز مرکز ثقل علوم فلسفی بوده، از خراسان و آذربایجان و کرمان و حتی از بغداد و روم و ترکستان، دانشجویان به شیراز رهسپار می‌شده‌اند (۱). علامه دوانی در سال ۸۳۰ متولد شده و در سال ۹۰۳ یا ۹۰۸ در گذشته است.

۶۴- ملا علی قوشجی

علی بن محمد سمرقندی قوشجی، معروف به ملا علی قوشجی، صاحب شرح معروف بر تجرید خواجه نصیر الدین طوسی. قوشجی هم متکلم بوده و هم ریاضی‌دان. زیج الغ بیک را که قاضی زاده رومی (استادش) و غیاث الدین جمشید کاشانی (نابغه ریاضی‌دان) شروع کرده بودند و موفق به انجام آن نشده بودند، قوشجی به امر الغ بیک بن شاهرخ بن امیر تیمور که خود ریاضی‌دانی ماهر و استاد قوشجی بوده پایان رسانید. به تبریز و عثمانی سفر کرده و در عثمانی اقامت کرده و در همان جا در سال ۸۷۹ در گذشته است (۸). شرح قوشجی بر تجرید خواجه نصیر الدین طوسی از کتبی است که همواره مورد توجه فضلا بوده و حواشی و تعلیقات فراوان بر آن زده شده است. شرح قوشجی در تاریخ فلسفه الهی نقش فعالی داشته است

۶۵- ملا حسین الهی اردبیلی

ملا حسین الهی اردبیلی، فرزند خواجه شرف الدین عبد الحق اردبیلی. از شاگردان علامه دوانی و امیر غیاث الدین است و شیعه است و چون زمانش مصادف است با ظهور شاه اسماعیل صفوی، بعضی رسائل خود را به نام او نوشته و به او اهدا کرده است. اگر چه اردبیلی است اما برای کسب فیض و فضیلت به بلاد مختلف، از آن جمله شیراز و هرات مسافرت کرده است. آثار مختلف در منطق، کلام، فلسفه، هندسه و هیئت نوشته است که غالباً طبق معمول آن زمان به صورت حاشیه و یا

حاشیه بر حاشیه است از قبیل حاشیه بر شرح مواقف و شرح مطالع و شرح شمسیه و شرح هدایه میبدی و حاشیه علامه دوانی بر شرح تجرید و حاشیه سید صدر بر آن کتاب و شرح چغمینی و شرح تذکره خواجه در هیئت و تحریر اقلیدس در هندسه و بیست باب در اسطرلاب

۶۶- میر فندرسکی

میر ابو القاسم فندرسکی. اهل فندرسک از توابع استر آباد است. حکیم و ریاضی دان و عارف مشرب است. با آنکه حوزه بزرگی داشته و شاگردانی تربیت کرده، اطلاع زیادی از زندگانی اش در دست نیست. معاصر شیخ بهایی و میر داماد بوده است. مسافرتی به هند رفته، از نظریات حکمای هند آگاه شده است. میر فندرسکی رساله ای درباره صناعات نوشته که به نام رساله صنایع معروف است، و رساله ای در «حرکت» بر طبق مسلک مشائین نوشته () و در ۱۰۵۰ در سن هشتاد سالگی در گذشته است.

۶۷- میرزا رفیعا

رفیع الدین محمد بن حیدر حسینی طباطبایی نائینی مشهور به میرزا رفیعا. شاگرد شیخ بهایی و میر فندرسکی بوده. از سادات طباطبایی نائین و زواره و اردستان است. مرحوم میرزای جلوه، فیلسوف معروف عهد قاجار و متوفی در ۱۳۱۴ از اولاد و احفاد اوست. رساله ای در «اقسام تشکیک» دارد که

مورد توجه متاخران است. شرح اشارات خواجه و شرح حکمة العین شریف جرجانی را حاشیه کرده است و رساله ای در حل شبهه «استلزام» که در کتب فلسفه مطرح است نوشته است. رساله ای به نام ثمره شجره الهیه در اصول عقاید با پاره ای از مقدمات فلسفی اخیرا از او وسیله آقای عبد الله نورانی از فضیلهای معاصر چاپ و منتشر شده است.

میرزا رفیعا در سال ۹۹۹ متولد و در سال ۱۰۸۳ در سن ۸۵ سالگی در گذشته است.

۶۸- ملاصدرا

محمد بن ابراهیم قوامی شیرازی معروف به صدرا و صدر المتالیهین، حکیم الهی و فیلسوف ربانی بی نظیر که حکمت الهی را وارد مرحله جدیدی کرد. صدرا در آنچه علم اعلی یا علم کلی یا فلسفه اولی یا حکمت الهی خوانده می شود و تنها همین بخش است که به حقیقت فلسفه است و فلسفه حقیقی خوانده می شود، زیرا سایر بخشها اعم از ریاضی و طبیعی در قلمرو علوم است تمام فلاسفه پیشین را تحت الشعاع قرار داد، اصول و مبانی اولیه این فن را تغییر داد و آن را بر اصولی خلل ناپذیر استوار کرد.

فلسفه صدرا از یک نظر به منزله چهار راهی است که چهار جریان یعنی حکمت مشائی ارسطویی و سنیایی، و حکمت اشراقی سهروردی، و عرفان نظری محیی الدینی، و معانی و مفاهیم کلامی با یکدیگر تلاقی کرده و مانند چهار نهر سر به هم بر آورده، رودخانه ای خروشان به وجود آورده اند. از نظر دیگر به منزله صورتی است که بر چهار عنصر مختلف پس از یک سلسله فعل و انفعالها افزوده شود و به آنها ماهیت و واقعیت نوین بخشد که با ماهیت هر یک از مواد آن صورت متغایر است.

فلسفه صدرا یک نوع جهش است که پس از یک سلسله حرکتهای مداوم و تدریجی در معارف عقلی اسلامی رخ داده است.

فلسفه صدرا از نوع «سهل ممتنع» است، به ظاهر بسیار ساده است، عبارتش ادیبانه و منشیانه است اما یک فرد بسیار مستعد سالها باید کار کند تا به مرحله اول برسد یعنی بفهمد که آن را نمی فهمد تا بار

دیگر با دید دیگری وارد شود. بسی افراد سالها عهده دار تدریس فلسفه صدرا بوده اند در حالی که به عمق آن نفوذ نکرده اند. از این رو توصیف و تحلیل کار صدرا کار هر فلسفه خوانده ای نیست. صدرا شاگرد شیخ بهایی و میر داماد بوده است. در شرحی که بر اصول کافی نوشته، از شیخ بهایی به عنوان استاد علوم نقلی و از میر داماد به عنوان استاد علوم عقلی یاد می کند. کتابهای صدرا معروفتر از آن است که در اینجا ما بخواهیم معرفی کنیم. وی در سال ۱۰۵۰ ضمن هفتمین سفر حج که پیاده می رفت، در بصره در گذشت.

۶۹-سلطان العلماء

سلطان العلماء آملی مازندرانی معروف به خلیفه السلطان. شاگرد شیخ بهایی و میر داماد بوده است. شاه عباس دخترش را به او داد و مدتی وزارت شاه صفی و شاه عباس ثانی را داشته است. وی مردی است محقق، حواشی او بر معالم و شرح لمعه نمونه یک کار تحقیقی است. بدون حشو و زوائد چیز می نوشته است. بر حاشیه خفری بر شرح تجرید قوشجی نیز حاشیه نوشته است. وی در سال ۱۰۶۴ در سن ۶۴ سالگی در گذشته است.

۷۹-ملا محسن فیض کاشانی

ملا محسن فیض کاشانی، حکیم و عارف و محدث مشهور. شاگرد و داماد ملا صدرا بوده و حکمت را نزد وی آموخته است. از او رساله هایی در حکمت و فلسفه باقی است. کتاب اصول المعارف او اخیرا چاپ شده است). مرحوم فیض در سال ۱۰۹۱ در گذشته است.

۸۰-ملا عبد الرزاق لاهیجی

ملا عبد الرزاق لاهیجی صاحب شوارق الالهام و گوهر مراد، شاگرد و داماد دیگر ملا صدرا. ملا عبد الرزاق بر عکس ملا محسن فیض، مثل این است که از استاد خود کمتر متأثر شده است. نوشته هایش رنگ و بوی حکمای قبل از صدرا از قبیل علامه دوانی و غیاث الدین دشتکی را دارد نه رنگ و بوی فلسفه ملا صدرا. وی در سال ۱۰۷۱ یا ۱۰۷۲ در گذشته است.

۸۱- قاضی سعید

محمد سعید بن محمد مفید قمی، معروف به «قاضی سعید» و ملقب به «حکیم کوچک»، از شاگردان ملا محسن فیض و ملا عبد الرزاق لاهیجی و ملا رجبعلی تبریزی بوده است. شاگردی اش نزد ملا رجبعلی در اصفهان بوده و مطابق نقل صاحب روضات مانند استادش نزد شاه عباس محترم بوده است، ولی شاگردی اش نزد ملا عبد الرزاق در قم بوده و احتمالاً نزد فیض نیز در قم تحصیل کرده است. در حاشیه روضات از الذریعه نقل کرده که تولد وی در سال ۱۰۴۹ و وفاتش در سال ۱۱۰۳ بوده است.

۸۲- ملا اسماعیل خواجهویی

ملا اسماعیل خواجهویی. از مشاهیر حکمای قرون اخیر است. اصلاً مازندرانی است. صاحب روضات از این مرد تجلیل فراوان می کند، او را به علم و جامعیت معقول و منقول و تقوا و معنویت و متانت و وقار سخت می ستاید. می گوید نادرشاه که نسبت به احدی تواضع نداشت، در برابر این مرد فروتنی می کرد. زمان این مرد مقارن است با فتنه افغان. حکیم خواجهویی در برخی نوشته هایش از آن فتنه ناله ها سر داده است. صاحب روضات می گوید به هیچ وجه معلوم نیست که اساتید او چه کسانی بوده

اند.فلسفه بعد از فتنه افغان به وسیله این مرد بزرگ ادامه یافته.شاگردان مبرزی در حوزه درسش
پرورش یافته اند از قبیل آقا محمد بید آبادی،ملا مهدی نراقی،میرزا ابو القاسم مدرس اصفهانی،ملا
محراب حکیم گیلانی.وی در سال ۱۱۷۳ در گذشته است

۸۳- آقا محمد بید آبادی گیلانی

آقا محمد بید آبادی گیلانی اصفهانی.از اعظام حکمای قرون اخیر و احیا کننده فلسفه ملا صدراست
وی مطابق نقل روضات مردی فوق العاده زاهد،متقی،با گذشت،ایثارگر،ساده زیست بوده است.آقای
آقا شیخ آقا بزرگ تهرانی در کتب خود از او به عنوان یک عارف سالک یاد می کند.او واقعا مردی
اخلاقی و مهذب بلکه سالک بوده است.در سال ۱۳۵۲ شمسی دو رساله کوچک از وی در «سیر و
سلوک» به زبان فارسی وسیله آقای مدرسی طباطبایی از افاضل قم، ضمیمه مجله «وحید» چاپ
شد.روح اخلاقی و عرفانی بید آبادی موجب اعراض او از توجه به صاحبان زر و زور بود،آنها به او رو
می آوردند و او اعراض می کرد.

بید آبادی شاگردان بسیاری پرورش داده است ،وی در سال ۱۱۹۷ در گذشت

۸۴- ملا مهدی نراقی

ملا مهدی نراقی کاشانی.از اعظام فقها و حکماست.او و پسرش ملا احمد نراقی از بزرگان علمای
اسلام به شمار می روند و هر دو به جامعیت معروفند.مرحوم سید محمد باقر شفتی اصفهانی و حاج
محمد ابراهیم کلباسی نزد او تحصیل حکمت کرده اند.

ملا علی نوری مازندرانی اصفهانی. از بزرگترین حکمای الهی اسلامی و از افراد معدود انگشت شمار سه چهار قرن اخیر است که تا عمق فلسفه صدرایی نفوذ کرده اند. ابتدای تحصیلش در مازندران و قزوین بوده، سپس به اصفهان آمده و از محضر درس آقا محمد بید آبادی و سید ابو القاسم مدرس اصفهانی استفاده کرده و خود بزرگترین حوزه حکمت را در اصفهان دایر کرده است.

ملا علی نوری از نظر تدریس و تشکیل حوزه درسی و تربیت شاگردان و طولانی بودن مدت کار تدریس و ریت شاگرد (گفته شده قریب هفتاد سال) و ترویج علوم عقلی، کم نظیر و شاید بی نظیر است.

هنگامی که مرحوم محمد حسین خان مروی مدرسه مروی را در تهران ساخت، از فتحعلیشاه تقاضا کرد ملا علی نوری را از اصفهان برای تدریس معقول در این مدرسه دعوت کند. شاه از او دعوت کرد و او در جواب نوشت در اصفهان دو هزار محصل مشغول تحصیل اند که چهار صد نفر آنها بلکه متجاوز که شایسته حضور درس این دعاگو هستند در حوزه درس دعاگو حاضر می شوند، چنانچه به تهران بیاید این حوزه از هم می پاشد. شاه مجدداً از او خواست یکی از بهترین شاگردهای خود را برای تدریس در این مدرسه انتخاب کند و او ملا عبد الله زنوزی را انتخاب کرد و فرستاد (۵۵).

همه این شاگردان از حومه اصفهان نبوده اند، از اطراف و اکناف در حوزه درس این مرد بزرگگه می گویند در حدود هفتاد سال تدریس کرده شرکت کرده اند و به اطراف پراکنده شده و علم و حکمت را با خود پراکنده اند.

صاحب روضات می گوید: در کودکی او را در حالی که پیر مردی سپید مو بود دیده ام. در مسجد سید به نماز مرحوم سید محمد باقر حجه الاسلام می آمد و بعد از نماز با هم جلسه می کردند. سید حجه الاسلام خود زمانی شاگرد او بوده است. او و مرحوم حاجی کلباسی که مرجعیت و ریاست اصفهان را داشتند و فوق العاده محترم بودند ملا علی نوری را در مجالس بر خود مقدم می داشتند.

۸۶- حاج ملا احمد نراقی

حاج ملا احمد نراقی فرزند حاج ملا مهدی نراقی سابق الذکر. مانند پدر خود جامع الفنون و مفتی و مجتهد و مرجع فتوا بوده است. معقول را از پدر خود فرا گرفته است. در سال ۱۲۴۴ یا ۱۲۴۵ در گذشته است

۸۷- هدایت الله شهید مشهدی

میرزا مهدی بن میرزا هدایت الله شهید مشهدی. این مرد از مشاهیر فقها و معاریف علمای آن عصر است. در فقه و اصول از تلامیذ وحید بهبهانی است. معاصر سید مهدی بحر العلوم و شیخ جعفر کاشف الغطاء است. ظاهراً اصفهانی الاصل است. در اصفهان در حوزه درس آقا محمد بید آبادی حکمت آموخته و در مشهد اقامت کرده و فقه و اصول و معقول تدریس می کرده است. ملا علی نوری که همدوره و همدرس او در حوزه بید آبادی است، ضمن یک استفتاء از میرزا ابو القاسم قمی که در روضات مسطور استبه مناسبتی از او به عنوان میرزا مهدی مشهدی یاد می کند. این مرد ریاضیات نیز می دانسته و آن را نزد پدر زن خود شیخ حسین عاملی مشهدی آموخته است. فرزندانش میرزا هدایت الله و میرزا عبد الجواد و میرزا داود همه در فنون حکمت وارد بوده اند. دو فرزند اخیر در ریاضیات سرآمد عصر در خراسان به شمار می رفته اند. علم و حکمت در خاندان سید مهدی شهید در حدود صد و پنجاه سال ادامه یافت. مرحوم حاج میرزا حبیب رضوی مجتهد حکیم عارف شاعر مشهدی معروف (متوفی در ۱۳۲۷) نبیره اوست، و همچنین مرحوم آقا بزرگ حکیم شهیدی مشهدی استاد مسلم فلسفه خراسان در حدود نیمه قرن چهاردهم هجری قمری، متوفی در ۱۳۵۵ نبیره دیگر اوست

میرزا مهدی اشارات شیخ و پاره ای از کتب ریاضی تدریس می کرده. در سال ۱۱۵۲ متولد و در سال ۱۲۱۸ در بست بالا خیابان مشهد در جریان دفاع از حقوق مردم و مبارزه با دستبرد نادر میرزا نوه نادرشاه به اموال آستانه مقدسه رضوی، به دست نادر میرزا شهید شد

۸۸- حاج ملا هادی سبزواری

حاج ملا هادی سبزواری. بعد از ملا صدرا مشهورترین حکمای الهی سه چهار قرن اخیر است. حاجی سبزواری در سال ۱۲۱۲ در سبزوار متولد شد. هفت ساله بود که پدرش مرد. در ده سالگی برای تحصیل به مشهد مقدس رفت و ده سال اقامت کرد. شهرت حکمای اصفهان او را به اصفهان کشانید. در حدود هفت سال از محضر ملا اسماعیل در بکوشکی اصفهانی استفاده کرد و ضمناً در همان وقت دو سه سالی اواخر دوره حکیم نوری را درک کرد. سپس به مشهد مراجعت کرد و چند سالی در مشهد به تدریس پرداخت. آنگاه عازم بیت الله شد. در مراجعت اجباراً دو سه سالی در کرمان اقامت کرد. در مدت اقامت کرمان برای این که نفس خود را تربیت کند و ریاضت دهد، سعی کرد ناشناخته بماند و در همه مدت به کمک خادم مدرسه به خدمت طلاب قیام می کرد. بعد دختر همان خادم را به زنی گرفت و رهسپار سبزوار شد. قریب چهل سال بدون آنکه حتی یک نوبت از آن شهر خارج شود در آن شهر توقف کرد و به کار مطالعه و تحقیق و تدریس و تالیف و عبادت و ریاضت نفس و تربیت شاگردان پرداخت تا عمرش به پایان رسید.

از نظر تشکیل حوزه گرم فلسفی و جذب شاگرد از اطراف و اکناف و تربیت آنها و پراکندن آنها در بلاد مختلف، بعد از حکیم نوری کسی به پایه حکیم سبزواری نمی رسد. صیت شهرتش در همه ایران و قسمتهای خارج ایران پیچید. طالبان حکمت از هر سو به محضرش می شتافتند. شهر متروک سبزوار از پرتو وجود این حکیم عالیقدر قبله جویندگان حکمت الهی گشت و مرکز یک حوزه علمی شد.

کنت گوینو فیلسوف معروف فرانسوی که نظر خاصش در فلسفه تاریخ معروف است، مقارن اوج شهرت حکیم سبزواری سه سال وزیر مختار فرانسه در ایران بوده و کتابی هم به نام سه سال در ایران منتشر کرده است. او می نویسد:

«شهرت وصیت او به قدری عالمگیر شده که طلاب زیادی از ممالک هندوستان، ترکیه و عربستان برای استفاده از محضر او به سبزوار رو آورده و در مدرسه او مشغول تحصیل هستند.» ()

حکیم سبزواری فوق العاده خوش بیان و خوش تقریر بود، با شور و جذبه تدریس می کرد. او گذشته از مقامات علمی و حکمی، از ذوق عرفانی سرشاری برخوردار بود. بعلاوه، مردی با انضباط، اهل مراقبه، متعبد، متشرع و بالاخره سالک الی الله بود. مجموع اینها سبب شده بود که شاگردان او به او تا سرحد عشق ارادت بورزند. از نظر جاذبه استاد و شاگردی، حکیم سبزواری بی مانند است.

بعضی از شاگردان او بعد از او با اینکه چهل سال از او فاصله گرفته بودند، باز هم هنگام یاد آوری او به هیجان می آمدند و اشک می ریختند.

حکیم سبزواری به فارسی و به عربی شعر می سروده و در اشعارش به «اسرار» تخلص می کرده است. هر چند در هر دو قسمت، شعر دست پایین فراوان دارد اما در هر دو قسمت برخی اشعار دارد که در اوج زیبایی و کمال و شور و حال است.

حکیم سبزواری در سال ۱۲۸۹ در یک حالت جذبه ماندی در گذشت. یکی از شاگردانش در تاریخ وفاتش چنین سروده است:

اسرار چو از جهان بدر شد از فرش به عرش ناله بر شد تاریخ وفاتش اربجویی گویم: «که نمرود، زنده تر شد»

بزرگترین حسنه حکیم سبزواری، مرحوم حکیم ربانی، عارف کامل الهی، فقیه نامدار، آخوند ملا حسینقلی همدانی در جزینی قدس سره است. این مرد بزرگ و بزرگوار که فرزند یک چوپان پاک سرشت بود برای ادامه تحصیل از همدان به تهران آمد. صیت شهرت و جاذبه معنویت حکیم سبزواری او را به سبزوار کشانید. مدتی که تاریخ و مقدارش را فعلا نمی دانم در حوزه آن حکیم شرکت کرد. پس از آن به عتبات شتافت و برای تکمیل علوم منقول، جزء شاگردان استاد المتاخرین حاج شیخ مرتضی انصاری قرار گرفت.

در همان ایام توفیق تشرف حضور آقا سید علی شوشتری را یافت و در نزد آن عارف کامل مراحل سیر و سلوک را طی کرد و خود به مقامی از کمال و معرفت رسید که کمتر نظیری برایش می توان جست.

اگر همه شاگردان حوزه حکیم سبزواری به حضور در حوزه او افتخار می کنند، حوزه حکیم به حضور چنین مردی مفتخر است.

حوزه تعلیم و تربیت مرحوم آخوند ملا حسینقلی بیشتر حوزه تربیت بود تا تعلیم، حوزه انسان سازی بود. از این حوزه مردان بزرگی برخاسته اند. از مطالعه مواضع متفرقه کتاب نقباء البشر می توان به وسعت دایره آن پی برد.

طبق آنچه از مدارک و اسناد منتشره درباره سید جمال الدین اسد آبادی معروف به «افغانی» به دست می آید (۸۵)، سید در مدت اقامتش در نجف از محضر دو نفر بهره مند شده است: یکی شیخ انصاری و دیگر آخوند ملا حسینقلی. نظر به اینکه تصریح شده که سید در نجف به تحصیل علوم عقلی اشتغال داشتهبعلاوه از آثارش کم و بیش پیداستو هم تصریح شده که سید از محضر این دو نفر استفاده کرده است، ظاهر این است که سید علوم عقلی را نزد آخوند آموخته است. علیهذا سید جمال با یک واسطه شاگرد حکیم سبزواری است.

۸۹- آقا علی حکیم

آقا علی زنوزی، معروف به آقا علی حکیم و آقا علی مدرس. فرزند ملا عبد الله زنوزی سابق الذکر و از اساتید کم نظیر دو قرن اخیر است. در سال ۱۲۳۴ در اصفهان (سه سال قبل از حرکت پدرش از اصفهان به تهران) متولد شد. از پدر معقولا و منقولا استفاده کرده است. برای تکمیل علوم منقول به عتبات رفت و پس از مراجعت به تهران به اصفهان رفت و از محضر درس میرزا حسن نوری فرزند ملا علی نوری بهره مند شد. از آنجا به قزوین رفت و از درس ملا آقای قزوینی استفاده کرد. بار دیگر به اصفهان

رفت و مجددا در خدمت میرزا حسن نوری به تکمیل تحصیلات پرداخت. آنگاه به تهران مراجعت کرد و سالها در مدرسه سپهسالار قدیم مدرس رسمی بود () و در سال ۱۳۰۷ در تهران درگذشت.

۹۰- آقا محمد رضا حکیم قمشه ای

آقا محمد رضا حکیم قمشه ای. او نیز از اعظام حکما و اساطین عرفان قرون اخیر است. آقا محمد رضا که شاگردان و دوستانش نام او را به صورت مخفف «آمرضا» تلفظ می کردند اهل قمشه (شهرضا) اصفهان است. در جوانی برای تحصیل به اصفهان مهاجرت کرد و از محضر میرزا حسن نوری () و ملا محمد جعفر لنگرودی () بهره مند شد. سالها در اصفهان عهده دار تدریس فنون حکمت بود. حدود ده سال پایان عمر خود را در تهران به سر برد و در حجره مدرسه صدر مسکن گزید و فضلا از محضر پر فیضش استفاده کردند. پرشورترین دوره زندگانی حکیم قمشه ای ده سال آخر است.

وی مردی به تمام معنی وارسته و عارف مشرب بود، با خلوت و تنهایی مانوس بود و از جمع تا حدودی گریزان. در جوانی ثروتمند بود، در خشکسالی ۱۲۸۸ تمام ما یملک منقول و غیر منقول خود را صرف نیازمندان کرد و تا پایان عمر درویشانه زیست.

حکیم قمشه ای در اوج شهرت آقا علی حکیم مدرس زنوزی و میرزا ابو الحسن جلوه به تهران آمد و با آنکه مشرب اصلی اش صدرایی بود، کتب بو علی را تدریس کرد و بازار میرزای جلوه را که تخصصش در فلسفه بو علی بود شکست، به طوری که معروف شد: «جلوه از جلوه افتاد».

حکیم قمشه ای هرگز جامه روستایی را از تن دور نکرد و در زی و جامه علما در نیامد. مرحوم جهانگیرخان قشقایی که سالها شاگرد او بوده است نقل کرده که به شوق استفاده از محضر حکیم قمشه ای به تهران رفتم. همان شب اول، خود را به محضر او رساندم. وضع لباسهای او علمایی نبود، به کرباس فروش های سده می مانست. حاجت خود را بدو گفتم. گفت: میعاد من و تو فردا در

خرابات. خرابات محلی بود در خارج خندق (قدیم) تهران و در آنجا قهوه خانه ای بود که درویشی آن را اداره می کرد. روز بعد اسفار ملا صدرا را با خود بردم. او را در خلوتگاهی دیدم که بر حصیری نشسته بود. اسفار را گشودم. او آن را از بر می خواند. سپس به تحقیق مطلب پرداخت. مرا آنچنان به وجد آورد که از خود بی خود شدم، می خواستم دیوانه شوم. حکیم حالت مرا دریافت، گفت: آری، «قوت می بشکند ابریق را» ().

حکیم قمشه ای از ذوق شعری عالی برخوردار بود و به «صهبا» تخلص می کرده است. او در سال ۱۳۰۶ در کنج حجره مدرسه، در تنهایی و خلوت و سکوتی عارفانه از دنیا رفت. قضا را آن روز مصادف بود با فوت مفتی بزرگ شهر مرحوم حاج ملا علی کنی و در شهر غوغایی بر پا بود. دوستان و ارادتمندانش ساعتها پس از فوت او از درگذشتش آگاه شدند. آن گروه معدود، او را در سر قبر آقا به خاک سپردند

۹۰- میرزا ابو الحسن جلوه

میرزا ابو الحسن جلوه، از مشاهیر اساتید و مدرسین این طبقه است. سالهای متمادی تدریس کرده و شاگردان بسیاری تربیت کرده است. مرحوم جلوه در سال ۱۲۳۸ متولد شده و در سال ۱۳۱۴ در گذشته است. مرحوم جلوه بیشتر طرفدار بو علی بوده و به فلسفه ملا صدرا اعتقاد چندانی نداشته است. وی اهل اصفهان است و به تهران مهاجرت کرده است. جلوه شاگرد میرزا حسن نوری و میرزا حسن چینی از شاگردان ملا علی نوری است. گویند جلوه ابتدا که به تهران آمد، به قصد رفتن به سبزوار و استفاده از محضر حاجی سبزواری (که نیم طبقه بر او مقدم است) بود ولی منصرف شد و در تهران رحل اقامت افکند. جلوه و حکیم قمشه ای و آقا علی مدرس سه مدرس نامداری بودند که حوزه تهران در اواخر

قرن سیزدهم و اوایل قرن چهاردهم بر محور وجود آنها می گردید، ولی دو رقیب جلوه بر او از نظر علمی تقدم داشته اند

۹۱- میرزا هاشم اشکوری رشتی

میرزا هاشم اشکوری رشتی. از اساتید مسلم فلسفه و عرفان زمان خود بوده و شاگردان بسیاری از حوزه پر برکتش برخاسته اند. او یکی از ارکانی است که واسطه انتقال فلسفه و عرفان به طبقات بعدی است. شهرتش و امتیازش از هم طبقه هایش به تخصص در عرفان نظری است. مصباح الانس فناری را که شرح مفتاح الغیب قونوی است حاشیه کرده و چاپ شده است. حکیم اشکوری از شاگردان حکیم قمشه ای و آقا علی مدرس و میرزای جلوه بوده است. وی در سال ۱۳۳۲ در گذشته است

۹۲- جهانگیر خان قشقایی

جهانگیر خان قشقایی. در بزرگی عشق تحصیل به سرش افتاد و دنبال علم را گرفت تا آنجا که استاد مسلم فلسفه در اصفهان گردید. مرحوم خان علاوه بر مقام علمی و فلسفی، در متانت و وقار و انضباط اخلاقی و تقوا نمونه بوده است. تا آخر عمر در همان لباس عادی اولی خود باقی بوده و فوق العاده مورد ارادت شاگردان و آشنایان بوده است. مرحوم خان شاگرد آقا محمد رضا قمشه ای بوده و احتمالاً در ابتدای تحصیل حوزه، درس میرزا عبد الجواد حکیم خراسانی مقیم اصفهان و ملا اسماعیل اصفهانی در بکوشکی را درک کرده است (۱). جهانگیر خان در سال ۱۲۴۳ در دهقان اصفهان متولد شده و در سال ۱۳۲۸ در اصفهان در گذشته است و قبرش در تحت فولاد اصفهان معروف است.

۹۳- آخوند ملا محمد کاشی

آخوند ملا محمد کاشی.مقیم اصفهان،معاصر جهانگیرخان و شاگرد آقا محمد رضا قمشه ای بوده است.در مدرسه صدر اصفهان می زیسته و تا پایان عمر مانند جهانگیرخان با تجرد بسر برد.مردی مرتاض بوده و حالات عجیبه از او ظاهر می شده است.بسیاری از اکابر و از آن جمله مرجع بزرگ مرحوم آقای حاج آقا حسین بروجردی (۱) و مرحوم آقای حاج آقا رحیم ارباب و گروهی دیگر از شاگردان اویند.

آخوند کاشی در سال ۱۳۳۲ در اصفهان در گذشت و در تخت فولاد نزدیک قبر جهانگیرخان دفن شد.

۹۴-شیخ محمدتقی گلپایگانی

او تارک دنیا بود ودریکی از حجره های فوقانی صحن مطهر علی ع سکونت داشت و تا آخر عمر ازدواج نکرد.درنجف کسی مانند او در جمیع اقسام حکمت حتی علم طب نظیر نداشت.او درسال ۱۲۹۲ قمری رحلت یافت ودرهمان نجف دفن شد.او از شاگردان ملااسدالله بروجردی بود و کتب بسیاری را در حکمت وطب وفقه تصنیف کرد.

۹۵-آقا میرزا محمد باقر اصطهباناتی

آقا میرزا محمد باقر اصطهباناتی.وی نیز از شاگردان آقا علی حکیم و حکیم قمشه ای و میرزای جلوه است.برای ادامه تحصیلات در علوم منقول به عتبات رفت.گروهی در آنجا از آن جمله محقق بزرگ معاصر مرحوم حاج شیخ محمد حسین اصفهانی غروی و مرحوم حاج شیخ غلامرضا یزدی از محضر

او علوم عقلیه را استفاده کردند. مشارالیه در جریان مشروطیت در سال ۱۳۲۶ در اصطهبانات به قتل

رسید

۹۶- علی اکبر حکمی یزدی

میرزا علی اکبر حکمی یزدی قمی. از شاگردان سه استاد فوق الذکر و آقا میرزا حسین سبزواری مقیم تهران است). او آخر عمر در قم مقیم بوده است. پس از ورود مجتهد بزرگ، مرحوم حاج شیخ عبد الکرم حائری به قم و تشکیل حوزه و اجتماع فضلا، گروهی و از آن جمله مرحوم آقای حاج سید محمد تقی خوانساری از مراجع تقلید عصر و آقای حاج سید احمد خوانساری یکی از مراجع تقلید معاصر، و امام خمینی (مدظله) از محضر معظم له استفاده کرده اند. ظاهراً در حدود سال ۱۳۴۵ در گذشته است.

۹۷- حاج شیخ عبد النبی نوری

حاج شیخ عبد النبی نوری. جامع المعقول و المنقول بوده است. در منقول شاگرد مرحوم میرزای شیرازی بزرگ و در معقول شاگرد آقا علی مدرس و احتمالاً شاگرد قمشه ای و جلوه بوده است. وی در سال ۱۳۴۴ در گذشته و در جوار حضرت عبد العظیم در مقبره ناصر الدین شاه دفن شده است. مرحوم حاج شیخ عبد النبی در جامعیت و حضور ذهن در مسائل علوم مختلف و هم در تقوا در زمان خویش مشهور بوده است. مرحوم آقا شیخ محمد تقی آملی فقیه و حکیم معاصر، متوفی در سال ۱۳۹۱ چهارده سال از محضر این مرد بزرگ بهره گرفته است.

۹۸- ملا محمد هیدجی زنجانی

ملا محمد هیدجی زنجانی، بعد از تحصیل مقدمات در زنجان و قزوین به تهران آمد. ریاضیات را از محضر آقا میرزا حسین سبزواری مقیم تهران، و حکمت و فلسفه را از محضر میرزای جلوه استفاده کرد. سفری به عتبات برای تکمیل معلومات رفت. در آنجا نیز ضمن تحصیل علوم نقلی به تکمیل علوم عقلی پرداخت. پس از مراجعت به تهران، خود حوزه درس داشت، طالبان حکمت از محضرش استفاده می کردند. مرحوم هیدجی حاشیه ای دارد بر شرح منظومه حکیم سبزواری که مورد استفاده است و مکرر چاپ شده است.

حکیم هیدجی مانند برخی از اسلاف خودش، از تهذیب و صفای نفس بهره کافی داشت و هم مانند برخی از آن اسلاف تا پایان عمر در حال تجرد باقی ماند و در سال ۱۳۳۹ در گذشت

۹۹- آقا سید حسین بادکوبه ای

آقا سید حسین بادکوبه ای، مرحوم بادکوبه ای در سال ۱۲۹۳ در دهی از دهات بادکوبه متولد شد. پس از تحصیل مقدمات به تهران آمد و ریاضیات را نزد میرزای جلوه (اواخر عمر جلوه) آموخت و فلسفه را از محضر حکیم اشکوری و حکیم کرمانشاهی استفاده کرد. آنگاه به نجف رفت و به تکمیل علوم نقلیه در حوزه آخوند ملا محمد کاظم خراسانی و شیخ حسن ممقانی پرداخت. مطابق نقل علامه تهرانی در نقباء البشر مرحوم بادکوبه ای در نجف در علوم عقلی و نقلی شهرت یافت و به تدریس رشته های مختلف نقلی و عقلی پرداخت. گروه بسیاری از محضرش بهره مند شدند. علامه سید محمد حسین طباطبایی، طبیعیات و الهیات شفا را از اول تا آخر نزد این مرد بزرگ در نجف تحصیل کرده اند. مشارالیه در سال ۱۳۵۸ در نجف اشرف در گذشت.

۱۰۰- میرزا محمد علی شاه آبادی

آقای آقا میرزا محمد علی شاه آبادی تهرانی اصفهانی الاصل. جامع المعقول و المنقول بود. در فلسفه و عرفان شاگرد میرزای جلوه و میرزای اشکوری بوده است. در منقول شاگرد حاج میرزا حسن آشتیانی در تهران و آخوند خراسانی و میرزا محمد تقی شیرازی در نجف و سامره بوده است. در تهران به مقام مرجعیت و فتوا رسید. در سالهای اقامت مرحوم حاج شیخ عبد الکریم حائری در قم، سالها به قم مهاجرت کرد و فضلا از محضرش کمال بهره را می بردند. در عرفان امتیاز بی رقیبی داشت. استاد بزرگ ما آیت الله خمینی (مد ظله) در آن مدت از محضر پر فیض این مرد بزرگ استفاده برده بود و او را بالاخص در عرفان، بی نهایت می ستود. معظم له در سال ۱۳۶۹ در تهران در گذشت

۱۰۱- حاج شیخ محمد حسین غروی اصفهانی

حاج شیخ محمد حسین غروی اصفهانی. در تقوا و علم، منقولا و معقولا یگانه بود. در سال ۱۲۹۶ در نجف متولد شد. پدرش بازرگانی بود متدین مقیم کاظمین. مرحوم اصفهانی تا نزدیک به بیست سالگی در کاظمین مقیم بود و تحصیل می کرد. بعد به نجف مشرف شد و در درس مرحوم آخوند ملا محمد کاظم خراسانی حاضر شد و تا پایان عمر استاد () ادامه داد. وی در علوم معقول، شاگرد مرحوم میرزا محمد باقر حکیم اصطهباناتی است. مرحوم اصفهانی تالیفات زیادی در فقه و اصول دارد و اندیشه اش هم اکنون جزء اندیشه های زنده ای است که در میان علما و فضلاء حوزه های درس فقه و اصول مطرح است. منظومه ای در فلسفه دارد بسیار عالی به نام «تحفه الحکیم». رساله ای هم در معاد نوشته است. حضرت استادنا علامه آقای طباطبایی (مد ظله العالی) در

سالهای میان ۱۳۴۴ تا ۱۳۵۴ از محضر این بزرگ بهره‌های فراوان برده و افتخار شاگردی‌اش را دارند. معظم له در سال ۱۳۶۱ با سگته مغزی در گذشت

۱۰۲- آقا شیخ محمد تقی آملی

آقا شیخ محمد تقی آملی در سال ۱۳۰۴ در تهران متولد شد. قسمتی از دروس معقول و منقول را نزد پدرش آقا شیخ محمد آملی (که او خود از فیلسوفان به شمار می‌رفت، تحصیل کرد. سپس در درس مرحوم میرزای کرمانشاهی شرکت نمود. بعد از فوت کرمانشاهی قریب ۱۴ سال از محضر حاج شیخ عبد النبی مجتهد نوری بهره‌مند شد. از آن پس به نجف رفت و به تکمیل فقه و اصول در محضر آقایان حاج میرزا حسین نائینی و آقا سید ابو الحسن اصفهانی و آقا ضیاء الدین عراقی پرداخت و به مقامات عالی رسید. در اخلاق از محضر عارف کامل آقا حاج میرزا علی آقا قاضی فیض می‌گرفت. معظم له در مدت اقامت در تهران هم منقول تدریس می‌کرد و هم معقول. مهمترین اثر معقولی او حاشیه اوست بر شرح منظومه سبزواری که مکرر چاپ شده است، و مهمترین اثر منقولی‌اش شرحی است استدلالی بر عروۃ الوثقی. معظم له در سال ۱۳۹۱ قمری در تهران در گذشت

۱۰۳- آقا میرزا مهدی آشتیانی

آقای آقا میرزا مهدی آشتیانی از اساتید مسلم و متبحر قرن ما بود. پدرش میرزا جعفر ملقب به میرزا کوچک از شاگردان آقا محمد رضا حکیم قمشه‌ای بود و مادرش دختر حاج میرزا حسن آشتیانی مجتهد معروف تهران بود.

مرحوم آقا میرزا مهدی از تلامیذ میرزا حسن کرمانشاهی و میرزا هاشم اشکوری بوده است. سالها در تهران مدرس فلسفه و عرفان بود و عنوان مدرس رسمی مدرسه سپهسالار قدیم را که بر حسب وقف نامه باید ماهر در عقلیات و ناظر در شرعیات باشد داشت. در حدود سالهای ۱۳۶۵-۱۳۶۶ هجری قمری به استدعای فضلا و طلاب حوزه علمیه قم چندی به قم مهاجرت کرد و به تدریس و افاضه پرداخت. این بنده در آن مدت قلیل، توفیق استفاده از محضر او را یافت. معظم له آثار ارزنده ای از خود باقی گذاشت. بر شرح منظومه منطق و فلسفه حاشیه دارد و هر دو چاپ شده است. کتابی به نام «اساس التوحید» درباره «قاعده الواحد» و وحدت وجود دارد که آن نیز چاپ شده است. در سال ۱۳۷۲ در گذشت.

۱۰۴- آقا میرزا احمد آشتیانی

آقای آقا میرزا احمد آشتیانی. معظم له کوچکترین فرزند حاج میرزا حسن مجتهد آشتیانی بود. جامع المعقول و المنقول و ضرب المثل تقوا و پارسایی بود. بیش از چهل سال در تهران به تدریس فقه و اصول و معقول پرداخت. معظم له نیز از شاگردان حکیم کرمانشاهی و حکیم اشکوری بود. در حدود سالهای ۱۳۴۵-۱۳۵۰ برای تکمیل علوم نقلی به نجف رفت و خود نیز تدریس می کرد. در درس اسفار او فضیلتی درجه اول آن ایام نجف که بسیاری از آنها مجتهد مسلم بودند شرکت می کردند. حضرت استاد علامه طباطبایی در همان ایام از محضر این مرد بزرگ استفاده کرده، قسمتی از اسفار را نزد او خوانده اند. معظم له در سال ۱۳۹۵ در حالی که قریب صد سال از عمرش می گذشت زندگانی را بدرود گفت.

۱۰۵- آقا میرزا طاهر تنکابنی

آقا میرزا طاهر تنکابنی. او نیز از اساتید مسلم فلسفه در دوران اخیر بود و ممحض در فلسفه بود. احاطه وی به متون و آراء فلاسفه حیرت انگیز بوده است. در سال ۱۲۸۰ در کلاردشت مازندران متولد شد. برای تکمیل تحصیلات به تهران آمد. دوره میرزای جلوه و حکیم قمشه ای و حکیم مدرس را درک کرده است. اینکه از درس حکیم کرمانشاهی و حکیم نیریزی استفاده کرده است یا نه، چیزی نمی دانیم. پس از دوره این سه حکیم، او از اساتید مسلم به شمار رفته است و در سال ۱۳۶۰ وفات یافت.

۱۰۶- آقا سید ابو الحسن رفیعی قزوینی

آقا سید ابو الحسن رفیعی قزوینی. از مشاهیر و معاریف اساتید در نیم قرن اخیر بود. جامع المعقول و المنقول بود. فلسفه را نزد حکیم کرمانشاهی و حکیم اشکوری آموخته بود. پس از تاسیس حوزه علمیه قم در سال ۱۳۴۰ وسیله مرحوم حاج شیخ عبد الکریم حائری یزدی، معظم له به قم مهاجرت کرد و ضمن استفاده از محضر آقای حائری، خود به تدریس شرح منظومه سبزواری و اسفار ملا صدرا پرداخت. فضلا از درسش استفاده می کردند. آیت الله خمینی (مد ظله) شرح منظومه و قسمتی از اسفار را نزد او خوانده اند. او را بالخصوص از نظر حسن تقریر و بیان می ستودند. مرحوم رفیعی در زمان حیات مرحوم آقای حائری به قزوین مراجعت کرد. طالبان حکمت احیانا برای استفاده از محضرش به قزوین می رفتند. سالهای آخر، تهران را محل اقامت قرار داد و از مراجع تقلید به شمار می رفت. در سال ۱۳۹۴ قمری جهان را وداع گفت.

۱۰۷- سید محمد کاظم عصار

سید محمد کاظم عصار. از اساتید فلسفه عصر اخیر به شمار می رفت. در سال ۱۳۰۵ متولد شد و در هجده سالگی به اصفهان رفت و سه سال به تحصیل فلسفه (علی الظاهر نزد جهانگیرخان و آخوند ملا محمد کاشی) پرداخت. بعد به تهران آمد و شش سال نزد اساتید تهران: حکیم اشکوری و حکیم کرمانشاهی و حکیم نیریزی فلسفه تحصیل کرد. آنگاه به عتبات رفت و ده سال علوم منقول را نزد

اساتید فن تکمیل کرد و در سن ۳۵ سالگی (سال ۱۳۴۰ قمری) به تهران مراجعت کرد و به تدریس معقول و منقول (بالخصوص معقول) پرداخت. پس از تاسیس دانشگاه تهران در سال ۱۳۱۳ هجری شمسی (تقریباً ۱۳۵۳ قمری) در دانشکده ادبیات و دانشکده علوم معقول و منقول به تدریس پرداخت. از حدود سال ۱۳۶۵ که مدرسه عالی سپهسالار نام دانشگاه روحانی یافت، در آنجا مشغول تدریس شد و تقریباً تا پایان عمرش ادامه یافت.

مرحوم عصار مردی خوش محضر و بذله گو بود، هیچ چیز را به جد نمی گرفت. از مرحوم عصار آثاری در وحدت وجود و بدا و علم الحدیث و تفسیر باقی مانده است. بعضی از آن آثار اخیراً چاپ شده است. معظم له در سال ۱۳۹۴ درگذشت

۱۰۸- بزیست فیروزان معروف به یحی بن ابی منصور

او پس از مسلمان شدن نامش را به یحیی ابن ابی منصور ترجمه کرده بود زیرا بزیست یعنی زنده که یحیی می شود و فیروزان هم یعنی منصور و پیروز

یشان منجم بوده و سرپرست ی رصدهای مامون عباسی را بعهده داشته است.

۱۰۹- ابوسعید ضریر جرجانی

او که ریاضی دان بوده در رساله ای بنام {استخراج خط نصف النهار من کتاب انالیماء} برهانی بر روش کتاب انالما برای پیدا کردن خط نصف النهار نوشت

۱۱۰- حبش حاسب

احمد بن عبدالله مروزی معروف به حبش حاسب از بزرگترین منجمان دربار مامون و معتصم بوده است.

۱۱- بنو موسی

سه پسر موسی بن شاکر بنامهای محمد، احمد و حسن از دانشمندان دوره تمدن اسلامی بوده که ثروت خود را صرف تهیه و ترجمه آثار یونانی به فارسی نمودند

۱۱۲-ماهانی

ابو عبدالله محمد بن عیسی ماهانی، ریاضی دان و ستاره شناس بزرگ ایرانی اهل ماهان کرمان بوده که در سال ۲۷۵ درگذشت.

۱۱۳-ابومعشر بلخی

او از منجمین مشهور که در سال ۱۷۱ قمری در بلخ متولد شد و در سال ۲۷۲ در واسط درگذشت.

۱۱۴-نیریزی

فضل بن حاتم نیریزی ریاضی دان و ستاره شناس برگ ایرانی، از مدم فارس بود که در سال ۳۱۵ قمری درگذشت.

۱۱۵-بنو اماجور

سه نفر بنامهای عبدالله بن اماجور و فرزندش علی و غلام علی بنام مفلح در ستاره شناسی متبحر بودند. و در سالهای ۲۷۲ تا ۳۲۱ در بغداد و شیراز به رصد ستارگان و حرکت ماه مشغول بودند.

۱۱۶-ابوجعفر خازن

او اکثر عمر خود را در ری گذراند جزو ریاضی دانان کشورمان بوده است که در سال ۳۵۰ یا ۳۶۰ قمری در ری درگذشت.

۱۱۷-عبدالرحمن صوفی

او در سال ۲۹۳ قمری در ری متولد شد و در سال ۳۷۶ درگذشت.

رصد های دقیق وی یکی از سه شاهکار نجوم رصدی دوره اسلامی است. کتاب صور الکواکب او بارها به زبانهای اروپائی ترجمه شده است.

۱۱۸-ابن اعلم

علی بن حسین حسینی ملقب به شریف و معروف به ابن اعلم، ستاره شناس بزرگ شیعی مذهب ایرانی در سال ۳۲۴ متولد شد و در سال ۳۷۵ درگذشت.

۱۱۹-صاغانی

احمد بن محمد صاغانی اهل صاغان خراسان و ساکن بغداد در سال ۳۷۹ درگذشت. او در علم هندسه و هیات از اساتید بزرگ عصر خود بوده که در ساختن اسطرلاب مهارتی بسزا داشته است.

۱۲۰-بوزجانی

محمدبن محمدبوزجانی اهل تربت جام درسال ۳۲۸ در تربت جام متولد گردید. و درسال ۳۸۸ در بغداد درگذشت. او از بزرگترین ریاضی دانان و ستاره شناسان دوره اسلامی است.

۱۲۱-خُجندی

حامدبن خُضر خجندی یگانه عصر خویش در ساخت اسطرلاب و آلات نجومی بوده است.

۱۲۲-کوشیار گیلانی

کوشیاربنلبان بن باشهری گیلانی از منجمین ایران که احتمالاً درسال ۳۹۷ درگذشته است

۱۲۳-ابوسهل کوهی

بیژن بن رستم کوهی، ریاضی دان و ستاره شناس مشهور ایرانی حدوداً درسال ۴۰۵ درگذشته است.

۱۲۴-ابوالجود

محمدبن احمدبن لیث، ریاضی دان بزرگ ایرانی در قرن چهارم بوده است. او یکی از پیشگامان هندسه تحلیلی و هندسه دانی برجسته بوده است.

۱۲۵-شَنّی

ابوعبدالله شنی از ریاضی دانان ایرانی قرن چهارم هجری قمری است

۱۲۶-ابوعلی خُبوبی

حسن بن حارث خُبوبی خوارزمی، فقیه و ریاضی دان ایرانی معاصر با ابوالوفای بوزجانی بوده است.

۱۲۷-ابونصر عراق

منصوربن علی بن عراق، ریاضی دان و ستاره شناس بزرگ ایرانی، از اهالی خوارزم و استاد ابوریحان بیرونی است.

۱۲۸- سجری

احمد بن محمد سجری، ریاضی دان و ستاره شناس بزرگ ایرانی، از مردم سیستان بوده که بین سالهای ۳۳۰ تا ۴۱۵ می زیسته است.

۱۲۹- کرجی

محمد بن حسن کرجی، ریاضیدان و مهندس ایرانی حدود ۴۲۰ قمری درگذشت.

۱۳۰- نسوی

علی بن احمد نسوی

علی بن احمد نسوی در سال ۳۹۳ در شهر نساءخراسان زاده شد و پس از ۴۷۳ قمری درگذشت. او در هندسه استاد بوده بطوری که خواجه نصیر طوسی او را استاد الامتصاص نامید.

۱۳۱- ابن سالار

علی بن فضل الله سالار، ستاره شناس و ریاضی دان ایرانی پس از سال ۵۱۳ قمری درگذشت.

۱۳۲- ابوالفتح اصفهانی

محمود بن قاسم بن فضل اصفهانی، ریاضی دان ایرانی که در حدود ۵۱۳ قمری در یزد بسر می برد.

۱۳۳- خازنی

عبدالرحمن خازنی، ستاره شناس و فیریک دان برجسته ایرانی در سال ۵۲۵ درگذشت.

۱۳۴- شرف الدین مسعودی

او ریاضی دانی برجسته و مولف دو کتاب فارسی مهم (جهان دانش و آثار علوی) و کتاب (الجبر و امقابله) است.

۱۳۵- شرف الدین طوسی

او ستاره شناس و ریاضی دان و از معاصران مسعودی بوده است.

۱۳۶- ابوالحماد غزنوی

محمدبن ادیب غزنوی که منجم بوده است. کتاب او بنام (کفیه التعلیم فی صناعه التنجیم) از کهن ترین کتب نجومی تالیف شده به فارسی است.

۱۳۷- اثیرالدین ابهری

ریاضی دان و ستاره شناس بوده و در سال ۶۶۳ درگذشت.

۱۳۸- جمال الدین

ستاره شناس ایرانی که به چین رفت و در آنجا ماندگار شد. او در قرن هفتم می زیسته است.

۱۳۹- شمس الدین سمرقندی

محمدبن اشرف حسینی سمرقندی، ریاضی دان و ستاره شناس ایرانی که در ۶۷۵ وفات یافت.

۱۴۰- کمال الدین فارسی

حسن بن علی فارسی، ریاضی دان و فیزیکدان برگ ایرانی در سال ۶۶۵ قمری متولد گردید و در سال ۷۱۸ قمری در تبریز درگذشت.

۱۴۱- محمدباقر یزدی

ملا محمدباقر بن زین العابدین یزدی از ریاضیدانان کشورمان بوده که در قرن یازدهم می زیسته است.

۱۴۲- ابن حمزه معروف به عماد الدین طوسی

محمد بن علی بن حمزه طوسی، از اکابر فقهای امامیه در قرن ششم هجری می باشد. فقیه، متکلم جلیل القدر و واعظ ناصر شریعت مقدسه، کنیه اش ابو جعفر، شهرتش طوسی و به جهت انتساب به تالیفش، «الوسیله» نام او را «صاحب الوسیله» نیز گفته اند

۱۴۳- میرزا محمد تقی شیرازی «میرزای دوم»

(متولد ۱۲۷۰- متوفی ۱۳۳۸ ه.ق)

میرزا محمد تقی شیرازی فرزند عارف کامل، حاج میرزا محب علی بن میرزا محمد علی گلشن شیرازی، از بزرگان علمای امامیه در قرن چهاردهم می باشد.

او عالمی بوده است عامل، فاضل، کامل، متقی و از شاگردان نام آور فاضل اردکانی، و حاج میرزا محمد حسن شیرازی که بعد از وفات استاد معظم خود، میرزای شیرازی اول، در سامراء متصدی اداره حوزه علمیه سامراء و تدریس آن شد، و شاگردانی که در مکتب تدریسی او تربیت یافته اند، به «اصحاب سامراء» معروف می باشند که از آن میان مرحوم آیه الله العظمی حاج شیخ عبد الکریم حائری یزدی، مؤسس حوزه علمیه قم می باشد.

۱۴۴- آیه الله العظمی حاج میرزا محمد فیض قمی

(متولد ۱۲۹۳- متوفی ۱۳۷۰ ه.ق)

آیه الله العظمی حاج آقا میرزا محمد فیض، فرزند ادیب نامی میرزا علی اکبر فیض (قدس سره) یکی از فقهاء بزرگ و از علمای طراز اول در قرن چهاردهم هجری می باشد.

آیه الله فیض پس از تکمیل معلومات و فوز به مقام عالی اجتهاد، در سال ۱۳۳۳ ه.ق به قم مراجعت فرموده و از مسئولین و بزرگان آن بلده طیبیه به شمار آمدند. ایشان جهت ترتیب طلاب علوم دینی کمر همت بست و مدرسه فیضیه را که بسیاری از حجرات آن انبار علاف، بقال و کسبه شده بود، از یدغاصبین و متصرفین انتزاع، و مسکن طلاب علوم دینی نمود و خود در آن مدرسه به تدریس اشتغال ورزید و برای توسعه اداره علمیه آن، خود را نیازمند معاونت و کمک دید، تا بالاخره در سال ۱۳۴۰ ه.ق از آیه الله العظمی حاج شیخ عبد الکریم حائری یزدی (ره) که تا آن وقت در شهر اراک متوقف بودند، درخواست مهاجرت فرمود، و ایشان نیز با تمهیدات فراوان وارد قم شد و برای مزید تجلیل ایشان، مسجد بالاسر را که محل نماز ایشان بود، به آیه الله حائری واگذار، و خود هم چند ایامی به ایشان اقتداء ورزیدند، و روز به روز در تقویت و رونق بخشیدن به حوزه علمیه قم کوشید، به حدی که آن را تاحد همسویی و رقابت با حوزه علمیه نجف رساندند، و از سال ۱۳۵۵ ه.ق که آیه الله حائری رحلت نمود، با عزمی راسخ و با اعانت سایر اعظام دانشمندان قم، حوزه علمیه قم را حفظ نمودند.

۱۴۵- آية الله العظمى سيد محمد حجت كوه كمرى

(متولد ۱۳۱۰، متوفى ۱۳۷۲ ه.ق)

آية الله العظمى حاج سيد محمد حجت كوه كمرى، يکى ديگر از شاگردان برجسته آية الله العظمى حائرى و يکى از فقهاى نامدار قرن چهاردهم هجرى مى باشند که در دوران فترت، نقش اساسى در حفظ و نگهدارى حوزه قم از خود به يادگار گذاشته است. در درس او صدها شاگرد تربيت شد.

۱۴۶- آية الله العظمى سيد عبد الهادى شيرازى

(متولد ۱۳۰۵- متوفى ۱۳۸۲ ه.ق)

آية الله العظمى مرحوم حاج سيد عبد الهادى بن سيد اسماعيل بن سيد رضى الدين شيرازى، فقيه پرهيزگار و ثابت و استوار يکى از فقهاى نامدار و يکى از ارکان زعامت و مرجعيت عالم شيعه در قرن چهاردهم هجرى مى باشد.

مرحوم سيد عبد الهادى شيرازى يکى از اساطين فقه و فقاہت و يکى از صاحبان راي و اجتهاد بود. همه افرادى که او را درك کرده اند، به ثروت علمى و غناى فضل و معلومات او، اعتراف نموده اند و به حق، يکى از پيشروان تحقيق و در طليعه علمائى عصر و فقهاى آن روز بود.

مرحوم آية الله العظمى سيد عبد الهادى شيرازى، در فقه و اصول، به عاليترين مراتب رسيد و در بين علماء و طلاب با تحقيق و تدقيق نظر، و خبرويت و تبحر اشتهار پيدا نمود. انظار و افکار متوجه او گرديد. اقبال و توجه طلاب به درس و بحث او بيشتر گرديد. بزرگان و معاريف به درس او رو آوردند و جمعى از نخبگان و فضلاء در درس او حضور پيدا کردند و گم شده خود را در جلسات درس او پيدا نمودند، چون مىديدند او حقايق علمى بلند و افکار ابکار عالى و انظار دقيق و ارزشمندی را با بيانات شافى و وافى ايراد مى نمايد. در طول زمان تدريس، فضلاء و رجال علم و فضيلت بى شماری از محضر درس او فارغ التحصيل گرديدند. او بيش از سى سال يکى از مدرسين مشهور نجف اشرف بود و در ميان خواص اهل علم از عرب، عجم و افغانى،

عراقی، ایرانی و دیگر بلاد اسلامی، اهل فضلی پیدا نمی شود که از علم و ورع و تقوی و فضیلت او بهره نبرده، یا ورع و تقوای او را نشنیده باشد.

۱۴۷- آية الله العظمی حاج آقا سید محمد محقق داماد

(متولد حدود ۱۳۲۵-متوفی ۱۳۸۸ ه.ق)

آية الله العظمی حاج سید محمد محقق داماد، مرد دانش و تحقیق، یکی از انجم فروزان فقاہت و یکی از فقیهان نامدار شیعه در قرن چهاردهم هجری می باشند که شاگردان برجسته و رجال علمی تربیت کرده او، امروز نور افکنان اجتماع می باشند و همگی به وجود چنین استاد فرزانه ای افتخار و شکرگزاری دارند.

پس از ارتحال آیه الله عبدالکریم حائری یزدی، آیه الله داماد تدریس درحوزه علمیه قم را شروع و در مدت اندکی، محضر درس وی به صورت مجمع فضلاء و دانشمندان و محل ملاقات اندیشمندان اهل درد درآمد، و ایشان از این فرصت عالی ترین بهره ها را برده، و در تمام ایام به تدریس و تربیت پرداخته اند. روزهایی هم که حوزه تعطیل می شد، بیت شریف ایشان یک مدرس بزرگ، و یک جایگاه رفع اشکالات و بحث و گفتگوی فقهی درمی آمد. روزهای جشن و سرور، یا ایام سوگواری و عزانیز، بحث و گفتگوی پربرکت فقهی و اصولی منقطع نمی گردید.

۱۴۸- آية الله العظمی ملا علی معصومی همدانی

(متولد ۱۳۱۲-متوفی ۱۳۹۸ ه.ق)

عالم ربانی و فقیه همدانی، استادنا الاعظم، آية الله العظمی مرحوم آخوند ملاعلی بن ابراهیم معصومی همدانی (قدس سره الشریف) یکی از فقهای نامدار و فرزانه و یکی از فرزندگان فقیه در قرن چهاردهم هجری قمری می باشد.

او به علت داشتن استعداد بارز و سعی و تلاش فراوان، اراده محکم، حافظه قوی و اخلاق حسنه و رفتار نیک اسلامی، یکی از شاگردان مورد توجه و عنایت استادبوده اند. و یکی از نزدیکان استاد نقل می نمودند که آن مرحوم هر وقت نیاز به کشف معنای لغت یا مراجعه به آدرس و سند روایتی را داشتند می فرمودند: «از کتابخانه سیاریا متحرك (مقصود آخوند ملا علی) استفاده شود.»

در سال ۱۳۵۰ ه.ق، وقتی مردم همدان از محضر مؤسس حوزه علمیه قم تقاضای نمایند که آخوند ملا علی را جهت سرپرستی حوزه علمیه همدان به آن شهر برگردانند، مرحوم آیه الله حائری با توجه به نیاز مبرم منطقه غرب کشور، پیشنهاد آنان را با سختی می پذیرد و به آنان می فرماید: من مجتهد عادل را برای سرپرستی شما مردم همدان فرستادم...»

مرحوم آخوند ملا علی از نظر علمی فقیه جامع و رجالی متتبع و مفسر و متضلع بود. علاوه بر مقام فقهی و اصولی کم نظیرشان، با استفاده از حافظه قوی و نیرومند خویش در شناخت رجال حدیث و آشنائی با معارف قرآن نیز مبرز بودند. همیشه در مباحث تاریخی و فلسفی و رجال، سخن نو و تازه ای داشتند که بتواند مجلس بحث را در اختیار خویش بگیرند. ایشان فرد بسیار پر مطالعه، پرکار و زحمت کشی بودند. هر گاه به منزل او وارد می شدی، او را در حالی می یافتی که کتابی از تفسیر یا رجال و فقه را مطالعه می نمود. یکی از خصوصیات علمی آن مرد بزرگ در این بود که مطالب تازه را برای افرادی که به حضورش می رسیدند بازگو می نمود و از این راه هم مطلب را در ذهن خود تثبیت می نمود و هم نفعی به مهمانش می رساند.

۱۴۹- آیه الله العظمی حاج سید احمد خوانساری

(متولد ۱۳۰۹- متوفی ۱۴۰۵ ه.ق)

مرحوم آیه الله العظمی الحاج السید احمد بن الحاج یوسف خوانساری (قدس سره الشریف)، از سادات عظام و فقهای کرام است که با سی تبار نسب به حضرت موسی بن جعفر (ع) می رساند. او یکی از پرچمداران فقه و فقاقت و یکی از مراجع عظام و عالیقدر و فقهای نامدار شیعه در قرن چهاردهم هجری می باشد. پس از درگذشت آیه الله حاج آقا یحیی سجادی، امام جماعت مسجد سیدعزیز الله در محرم ۱۳۷۰ ه.ق، جمعی از اهالی تهران از مرجع بزرگ آیه الله العظمی بروجردی تقاضا می کنند که شخصیت بزرگی را به تهران اعزام نمایند تا در مسجد حاج سید عزیز الله اقامه جماعت نموده و به امور دینی مردم و حل و فصل مسائل مباشرت نماید، مرحوم آیه الله بروجردی شخص با کفایت آیه الله خوانساری را که از نظر زهد، تقوا و مبارزه با هوای نفس مشهور عام و خاص بودند، به تهران اعزام و تا آخر عمر در مسجد حاج سید عزیز الله تهران به اقامه نماز جماعت و تدریس خارج فقه و اصول مشغول، و عمر پر برکت خود را در خدمت به اسلام و حوزه های علمی سپری نمودند. پس از درگذشت آیه الله العظمی بروجردی، جمع کثیری از مردم ایران و برخی از کشورهای مجاور، به ایشان رجوع و از رساله ایشان استفاده کردند، و در اواخر، مرجعیت ایشان عظیم تر و فراگیرتر گردید، به حدی که اداره مالی حوزه های علمی ایران و سایر بلاد، بیشتر بر دوش مبارك ایشان قرار

داشت، و آنچنان از نظر امکانات مالی نیرومند و پرتوان بود که شهریه اش چندین ماه پس از رحلت نیز استمرار داشت.

۱۵۰- آية الله العظمى شيخ محمد على اراكى

(متولد ۱۳۱۲ هـ.ق - متوفى ۱۴۱۵ هـ.ق)

این شخصیت فرزانه علاوه بر مجاهدتهای بزرگ در علم فقه و اصول و تربیت شاگردان و تالیف کتب متعدد، در حدود ۹۰ سال در حوزه های علمی اراک و قم به فضیلت و پارسایی و تقوی و دینداری و نزاهت و صیانت نفس معروف و زبانزد بودند. تالیفات ایشان:

۱. تقریرات درس آية الله شيخ محمد سلطان العلماء. ۲. تقریرات درس فقه آية الله شيخ عبدالکریم حائری یزدی. ۳.
- تقریرات درس اصول فقه آية الله شيخ عبدالکریم حائری یزدی. ۴. حاشیه بر ((درالاصول)) نوشته آية الله شيخ عبدالکریم حائری یزدی. ۵. تقریرات درس فقه آية الله سيد محمد تقی خوانساری
۶. حاشیه بر ((عروة الوثقى)) ۷. شرح ((عروة الوثقى)) ۸. توضیح المسائل ۹. مناسک حج
۱۰. رساله استفتائات ۱۱. مقدمه بر کتاب ((القرآن و العقل)) نوشته آية الله سيد نور الدین اراکى
۱۲. النکاح و الطلاق

۱۵۱- آية الله بهاء الدينی

متوفای ۱۳۷۶/۴/۲۷ ش

ایشان در عمر بابرکت چند دوره ((جامع المقدمات))، ((سیوطی))، ((مطول)) و ((قوانین)) و پس از آن ((رسائل و مکاسب و کفایه تدریس نمود و در پی این توفیقات، ((درس خارج)) ایشان برای تربیت دانش پژوهان اجتهاد دوست آغاز گردید.

ایشان از نظر اخلاقی و تهذیب نفس استاد بزرگی بودند و توانستند افراد زیادی را تربیت کنند و آنها را در مسیر قرب الهی قرار دهند.

۱۵۲-آیه الله حیدری ایلامی

متوفای : ۱۳۶۵/۱۰/۱۱ ش

حاج شیخ عبدالرحمن حیدری ایلامی به سال ۱۳۰۴ ش . در شهر ایلام دیده به جهان گشود.

او در مدت اقامت هشت ساله خود در کنار مرقد امام علی النقی علیه السلام و امام حسن عسکری علیه السلام ضمن تحصیل رسائل و مکاسب در درس خارج فقه و اصول آیه الله حاج شیخ مجتبی لنگرانی ، آیه الله حاج شیخ عبدالرسول اصفهانی و آیه الله حاج شیخ عبدالله اصفهانی (معروف به حاج شیخ) شرکت می نماید. سپس در نجف در درس خارج آیات عظام : سید محسن حکیم ، سید ابوالقاسم خویی ، حاج سید محمود شاهرودی ، آقا میرزا باقر زنجانی و آقا شیخ حسین حلی شرکت کرده ، در مقابل استادان تفسیر، کلام ، فلسفه و عرفان نیز زانوی ادب بر زمین می زند.

آوازه علم و تقوای شیخ عبدالرحمن او را در زمره هیئت استفتای برخی از مراجع قرار می دهد.

بعد از انقلاب اسلامی، آیه الله حیدری در سال ۱۳۵۸ ش . با ۹۵۰۰۰ رأی از سوی مردم به مجلس خبرگان قانون اساسی راه یافت و از آن پس تا زمان حیات پربارش دو دوره متوالی نمایندگی مردم در مجلس خبرگان را عهده دار بود.

۱۵۳-آیه الله کاشانی

متوفای ۱۳۴۰ ش

در سحرگاهی مبارک از سال ۱۲۶۴ ش . در تهران ، سپیده ای نمایان گشت که او را ((ابوالقاسم)) نامیدند. پدرش ، آیه الله حاج سید مصطفی کاشانی ، از علما و مراجع بزرگ شیعه در عصر خویش بود که در سال ۱۲۸۰ ش . از ایران به نجف اشرف هجری کرد و به تحقیق و تدریس پرداخت .

سید ابوالقاسم که در این هنگام ، جوانی شانزده ساله بود - همراه پدر عازم نجف اشرف گردید و در آنجا علاوه بر استفاده از حلقه درس پدر و دیگر اساتید، دوره سطح را به پایان برد و سپس در درس آیه الله میرزا محمد تقی شیرازی و آیه الله آخوند خراسانی شرکت جست .

او از همان آغاز جوانی به نکته سنجی و دقت نظر مشهور شده و در دانش سر آمد بود؛ بطوری که در ۲۵ سالگی به درجه اجتهاد دست یافت و بزرگانی مانند آیه الله شیخ الشریعه اصفهانی ، آیه الله آقا ضیاء الدین عراقی و آیه الله صدر در نوشته های خود، مقام علمی اش را با القابی نظیر ((شکافنده دریای علم))، ((کلید در گنجهای دقیق)) و... ستودند و آیه الله میرزا محمد تقی شیرازی ، تقلید از وی را تاعبید می نمود.

۱۵۴- شهید آیه الله سعیدی
شهادت : ۱۳۴۹/۳/۲۰ ش

اواز دانشمندان مبارزی بود که از ابتدای انقلاب اسلامی در کنار امام خمینی رض بود.ودر راه اسلام به شهادت رسید.

۱۵۵- شهید آیه الله غفاری
شهادت : ۱۳۵۳/۱۰/۶ ش

شهید غفاری فرزند حاج عباس و از نوادگان حاج ملامحسن است . حاج ملامحسن از شخصیت های برجسته منطقه و روحانی عالیمقام و نجف رفته ای بود که در مبارزه با استعمارگران ، سرمبارکش توسط روسها از بدن جدا شد و شهید گردید.

هفت نفر از اجداد مادری شیخ حسین غفاری در مبارزه با اجانب و بیگانگان به شهادت رسیده و مسجد حسنلوی آذرشهر مدفن و مضجع آنها و زیارتگاه اهل دل است .
حاج ملااحمد امین العلما از دیگر نیاکان شهید غفاری است .

شهید آیه الله شیخ حسین غفاری از شش سالگی تحصیل را آغاز نمود. مقدمات دروس را در زادگاهش آذرشهر در محضر حجة الاسلام و المسلمین میرزا محمدحسن منطقی دهخوارقانی فراگرفت آن گاه وارد حوزه علمیه تبریز شد و در این حوزه از جلسه درس بزرگان ، کسب دانش نمود و تلاش و کوشش فراوان برای فراگیری علوم دینی از خود نشان می داد و بعضی مواقع شبها تا صبح مطالعه می کرد. او در حوزه علمیه تبریز برجستگی خاصی از خود نشان داد تا آنجا که زیانزد همدرسان و هم بحث هایش شده بود. و اساتید وی نیز از تلاش و فعالیت او اظهار رضایت می کردند.

آیه الله غفاری از اول طلبگی همزمان با تحصیل علوم دینی کار تدریس را نیز انجام می داد در سالهای ۱۳۲۴ و ۱۳۲۳ مکتب زینبیه آذرشهر شاهد تجمع عاشقان علم و دین بود که در اطراف شمع وجود استاد

شهید غفاری گرد می آمدند. آیه الله غفاری نه تنها در جبهه مبارزه با طاغوت پیشتاز بود و زندانهای مخوف شاه او را از حرکت و شتاب باز نمی داشت بلکه هر روز پرشورتر از روز قبل به مبارزه بی امان ادامه می داد، بلکه همواره همراه با مبارزه پیگیر با طاغوت ؛ فعالیتها و تلاشهای علمی و عملی و ادبی و قلمی نیز داشت .

از جمله آثار قلمی آن بزرگوار، حاشیه مفصلی بر عروة الوثقی نوشته است . نوشته ها و آثار خطی گوناگون دیگری معظم له داشته که در هجوم ساواک به منزلشان در چندین نوبت از بین رفته است

۱۵۶- شهید آیه الله مدنی
شهادت : ۱۳۶۰/۶/۲۰ ش

سید اسدالله در اوایل جوانی به سلك طالبان علم و کمال راه یافت و دروس ابتدائی را در حوزه علمیه یزد فراگرفت . هر چند در روزهای نخستین تحصیل پدر خود را از دست داد اما همچنان با مشکلات ساخت و راه حوزه علمیه قم را پیش گرفت و مدتها همنشین رنج و محنت غربت بود. قلب لبریز از عشق و شغف به معارف اسلامی او را واداشت که سالها در جوار بارگاه فاطمه معصومه علیه السلام ماندگار شود و از محضر بزرگان دانش فقه اصول و فلسفه بهره مند گردد. ولی مدتی را که در این شهر بود در پای درس آیه الله حجت کوه کمری و آیه الله سید محمد تقی خوانساری و چهار سال در محضر امام خمینی حضور یافت و از دروس فلسفه ، عرفان و اخلاق ایشان بهره فراوان برد و همین درس نیز موجب گشت امام را در مقام عمل بالاتر و برتر از مرز علم بیابد و عشقش نسبت به ایشان فزونی یابد.

ماندگار در نجف

آیه الله مدنی در سال ۱۳۶۳ ق . به نجف رفت و از همان اوان ورودش به حوزه علمیه ، بساط درس و بحث علمی را گسترد و در اندک زمانی رشد نمود.

او که از دانش و معارف بزرگانی چون آیه الله حکیم ، آیه الله سید ابوالحسن اصفهانی و آیه الله سید عبد الهادی شیرازی بهره می برد و مدارج علمی را به سرعت پشت سر می نهاد، روز به روز بر درخشش شخصیت علمی و معنویتش نیز افزوده می شد و سرانجام مقام اجتهاد را همراه با فتح قله رفیع عرفان و معنویت کسب کرد. آیه الله مدنی چندین سال در حوزه علمیه نجف به تدریس اشتغال داشت و درس ایشان از جمله درسهای زنده توام با عضویت بود. آیه الله راستی کاشانی که در آن دوران در محضر ایشان بود می

گوید:

از درس ایشان محصلین زیادی استفاده می نمودند... و شاگردانشان با يك عشق و علاقه خاصی در درس ایشان شرکت می جستند.

۱۵۷-ملاحسین کاشفی

او در علم حدیث و تفسیر و ریاضی سرآمد بوده و اهل هرات بوده است. خواهر ملاعبدالرحمن جامی همسر او بوده است. کتابی بنام روضه الشهداء تصنیف نموده است که بعدا هر که از این کتاب یا از مقاتل می خواند را روضه خوان می گفتند.

۱۵۸-ابوالفتح رازی

او از علماء شیعه قرن ششم می باشد که صاحب تفسیر روض الجنان است. اوساکن ری بوده و در علوم دینی مقام والائی داشته است. وی در سال ۵۸۸ رحلت کرده است.

۱۵۹-محمدباقر یزدی

او در علوم ریاضی و عربی و فقه و اصول ید طولانی داشته است. او که در عصر شیخ انصاری می زیسته در آخر عمر مجاور کربلا گشته و در همانجا رحلت نمود.

۱۶۰-محمدبن جریر طبری

او مفسر و محدث و فقیه و از ائمه مجتهدین اهل سنت و صاحب تفسیر و تاریخ مشهور طبری است که در سال ۳۱۰ در بغداد رحلت نمود.

۱۶۱- نجم الاثمه استرآبادی

محمد بن حسن رضی استرآبادی صاحب کتاب شرح کافیه و شرح شافیه و شرح قصائد سبع ابن ابی الحدید است. او در سال ۶۸۶ رحلت یافت.

۱۶۲- ابواسحاق شیرازی

ابراهیم بن علی بن یوسف الفیروز آبادی الشافعی که با صاحب قاموس نسبت داشته است و معاصر امام الحرمین و قشیری در زمان خلافت مقتدی بامرالله بوده و کتاب تنبیه در فقه نوشته ایشان است

۱۶۳-

۱۶۴- ابوجریر

جریر بضم جیم زکریا بن ادريس بن عبدالله بن سعد الاشعري القمي،

شخصیتی بزرگ بوده که از امام صادق ع و امام کاظم ع و امام رضا ع روایت کرده و دارای کتاب است. در کتاب تأریخ قم نوشته که او و زکریا بن آدم و عیسی بن عبدالله بن سعد الاشعری القمی از کسانی هستند که ائمه به آنها هدیه می دادند و مورد توجه ائمه ع بوده اند. او در قبرستان شیخان قم مدفون است.

۱۶۵- ابوالجیش

مظفر بن محمد خراسانی بلخی از غلامان ابوسهل نوبختی است که کتابهای زیادی نوشته است. او در سال ۳۶۷ وفات

یافت.

۱۶۶-أبوحاتم رازی

محمد بن ادریس حنظلی که اهل تسنن درباره او گفته اند از علماء مشهوری است که حافظ بوده و به حافظ مشرق معروف شده است. او در سال ۲۷۷ رحلت یافت.

۱۶۷-أبوحاتم سجستانی

سهل بن محمد بن عثمان، نحوی لغوی که در بصره بوده و ابن درید و میرد شاگرد او بوده اند. از جمله کتابهای او کتاب اعراب القرآن. و کتاب اختلاف المصاحف است. او در سال ۲۴۸ رحلت یافت.

۱۶۸-أبوحنيفة دینوری

احمد بن داود نحوي لغوي اديب که عالم به هندسة وحساب وفلسفة بوده ، و از جمله کتب او الاخبار الطوال واصلاح المنطق و کتاب البلدان است. او در سال ۲۹۰ رحلت نمود.

۱۶۹-أبوحيان توحیدی

علي بن محمد بن عباس شیرازي نيسابوري ، که در بسیاری از علوم از جمله نحو وادبیات وفقه وشعر وکلام مهارت داشته است. او در سال ۳۸۰ رحلت نمود.

-۱۷۰

۱۷۱-أبوالفرج اصفهانی

علي بن الحسين بن محمد مرواني زيدي صاحب كتاب الاغانى، که در طب وحديث و نجوم وغيره صاحب نظر بوده است. از جمله کتب او کتاب مقاتل الطالبیین است. او در سال ۳۵۶ رحلت کرد .

۱۷۲- ابوالفرج قزوینی

محمد بن ابی عمران موسی از علماء شیعه که نویسنده کتاب های الموجز والمختصر من الفاظ سید البشر است.

۱۷۳- ابوالقاسم

ابن حسین بن جعفر بن حسین موسوی خونساری اصفهانی جد صاحب روضات است که بر بسیاری از کتب فقه و حدیث تعلیق زده است. او در سال ۱۲۴۰ رحلت نمود.

۱۷۴- ابوالقاسم کلانتر طهرانی

او صاحب کتاب التقریرات فی الاصول است و از شاگردان مبرز شیخ انصاری بوده است. او در سال ۱۲۹۲ رحلت نمود.

۱۷۵- ابواللیث سمرقندی

نصر بن محمد بن ابراهیم

او نویسنده کتاب بستان العارفین و تنبیه الغافلین می باشد. او در سال ۳۷۵ رحلت یافت.

۱۷۶- ابومحمد نوبختی

حسن بن موسی پسر خواهر ابو سهیل بن نوبخت، او فیلسوف و متکلم شیعی بوده که در کلام و فلسفه و غیره کتب زیادی نوشته است.

۱۷۷- ابوالمعالی اصفهانی

او پسر حاج محمد ابراهیم کرباسیکه کتابهائی در فقه و اصول و رجال نوشته است. از جمله رسالة في اصوات النساء، ورسالة في حكم التداوي بالمسكر، ورسالة في زيارة عاشوراء.

او در سال ۱۳۱۵ رحلت نمود.

۱۷۸- أبونعیم اصفهانی

او از بزرگان علم حدیث و روایت بوده است. از جمله کتب او کتاب حلیه الاولیاء و کتاب الاربعین و کتاب تاریخ اصفهان است.

۱۷۹- ابن اسود کاتب

احمد بن علویة اصفهانی که لغت دان و محدث و ادیب بوده است.

۱۸۰- ابن خزیمه

ابوبکر محمد بن اسحاق بن خزیمه نیشابوری، متولد ۲۲۳ و شیخ طوسی و شیخ مفید از او روایت نقل کرده اند.

۱۸۱- ابن شاذان

محمد بن احمد شاذان قمي از فقهاء بزرگ امامیه است که پسرخواهر ابن قولویه می باشد. کتاب

ایضاح دقائق النواصب و مناقب امیر المؤمنین " ع " از اوست. او در قرن چهارم می زیسته است

۱۸۲- ابن شهر اشوب

رشید الدین ابوجعفر محمد بن علی بن شهر اشوب مازندرانی از علماء بزرگ شیعه است.

اوصاحب كتاب المناقب والمعالم و غير اين دو است .اين فقيه فرزانه پس از گذراندن صد سال عمر و حدود هفتاد سال خدمت پرتلاش به تشيع ، با تحصيل ، تعليم و تربيت ، تحقيق و ترويج احكام الهی و تحمل محنتهای بسيار در راه دين و استحکام حوزه های علوم دينی در سال ۵۸۸ ق وفات يافت.

۱۸۳-ابن فارس

ابوالحسين احمد بن فارس بن زكريا قزويني رازي که در علم لغت وعلوم ديگر متبحر بوده است.صاحب بن عباد یکی از شاگردان او بوده است.از جمله کتب او كتاب المجمل في اللغة وحلیة الفقهاء ومسائل في اللغة و كتاب الحجر است.

۱۸۴-ابن فورك

ابوبکر محمد بن حسن ابن فورك اصفهاني از علماء علم کلام و علوم ادبيات بوده که بیش از صدکتاب نوشته است.

او درسال ۴۴۶ وفات يافت.

۱۸۵-جعفرابن قولويه

جعفر بن محمد بن جعفر بن موسى بن قولويه قمی

از فقهای است که کتاب کامل الزیارات را نوشته است. او پسر ابن قولويه معروف است.درسال ۳۶۸ وفات يافت.

۱۸۶-ابن لرة

ابوعمر و بندار بن عبدالحمید اصفهاني از دانشمندان علم لغت است که در عصر متوکل می زیسته است.

۱۸۷-ابن ماجة

ابوعبدالله محمد بن یزید قزوینی نویسنده سنن از کتب شش گانه اهل تسنن است. او در سال ۲۷۳ رحلت یافت.

۱۸۸- ابن مثنویه

ابوالحسن علی بن محمد بن علی بن سعد اشعری قمی، نویسنده کتاب نوادر کبیر است. او در سال ۳۴۳ وفات یافت.

۱۸۹- ابن مردویه

حافظ احمد بن موسی اصفهانی از علماء محدث و فقیه است

۱۹۰- ابن مندة

ابوزکریا یحیی بن عبدالوهاب اصفهانی، که اجدادش خودش از محدثین بوده اند. او در قرن پنجم می زیسته است.

۱۹۱- ابن المنذر

ابوبکر محمد بن ابراهیم بن منذر نیشاپوری از فقهاء بوده که در سال ۳۱۰ وفات یافت.

۱۹۲- علی ابن مهزیار

علی بن مهزیار اهوازی که پدرش مسیحی بود ولی علی مسلمان شد. او از امام رضاع و امام جواد ع روایت کرده است. او بیش از سی کتاب نوشته است.

۱۹۳-آقانجفی

محمد تقی بن محمد اصفهانی از فقهاء ومحدثین وصاحب کتب فراوانی است. در سال ۱۳۰۱ وفات یافت.

۱۹۴-اسفرائنی

ابوحامد احمد بن ابی طاهر از فقهاء شافعی بوده که در سال ۴۰۶ وفات یافت.

۱۹۵-کیاهراسی

ابوالحسن علی بن محمد طبري از فقهاء شافعی بوده و نویسنده کتاب لوايع الدلائل که در سال ۴۹۵ وفات یافت.

۱۹۶-سید علی امامی

سید علی بن سید محمد اصفهانی از شاگردان علامه مجلسی و نویسنده کتاب التراجیح فی الفقه وترجمة الشفا والاشارات و کتاب هشت بهشت است. اینکه به امامی ملقب شده زیرا نسبش به امامزاده علی زین العابدین می رسد

۱۹۷-بخاری

ابو عبدالله محمد بن اسماعیل بن ابراهیم بخاری نویسنده صحیح از کتابهای شش گانه اهل سنت است. وی در سال ۲۵۶ وفات یافت.

۱۹۸-براونستانی

سلمة بن خطاب وصاحب کتاب ثواب الاعمال و کتاب وفاة النبي صلى الله عليه وآله، و کتاب مقتل الحسين عليه السلام وغير ذلك است

۱۹۹-برقی

ابوعبدالله محمد بن خالد بن عبدالرحمان بن محمد بن علي البرقي اهل روستای برقرود قم است. او پدر برقی از علماء مشهور و نویسنده کتاب المحاسن است.

۲۰۰-بوزجانی

ابوالوفا محمد بن محمد بن یحیی حاسب از دانشمندان علم هندسه بوده که در سال ۳۷۶ وفات یافت.

۲۰۱-بهاء الدین مختاری

محمد بن محمد باقر حسینی نائینی اصفهانی صاحب شرح الصمدیه، و شرح بدایه الهدایه است. او در ۱۱۳۰ وفات یافت.

۲۰۲-بیرجندی

عبدالعلي بن محمد حسين

شارح کتاب التذكرة النصيرية في الهيئة وكتاب شرح المجسطی است. او از دانشمندان ریاضی و هندسه و هیئت بوده است که در قرن دهم زندگی می کرده است

۲۰۳-بیضاوی

عبدالله بن عمر بن محمد بن علی فارسی اشعری شافعی از علماء اصولی و علم کلام و تفسیر و نویسنده تفسیر بأنوار التنزیل و لب لباب والطوالع، والمنهاج، و شرح المصابیح است. او در سال ۶۸۵ وفات یافت.

۲۰۴-بیهقی

ابوبکر احمد بن حسین بن علی خسرو جردی شافعی از فقهاء بوده که نویسنده کتابهای السنن الکبیر والسنن الصغیر، ودلائل النبوة، وشعب در سال ۴۵۸ رحلت یافت.

۲۰۵-تاج الدین

احسن بن محمد اصفهانی معروف بملا تاجا هم عصر با فاضل هندی بوده است.

۲۰۶-تاج الدین خراسانی از فقهاء شافعی شارح مقامات حریری که در سال ۵۸۴ وفات یافت.

۲۰۷-تجلی

علی رضا بن کمال الدین حسین اردکانی از شاگردان محقق خوانساری بوده که در فقه و کلام و تفسیر کتابهای را نوشته است. او در سال ۱۰۸۵ وفات یافت.

۲۰۸-ترمذی

ابوعیسی محمد بن عیسی از محدثین مشهور اهل تسنن است. او نویسنده سنن یکی از کتب شش گانه اهل سنت است. وی در سال ۲۹۷ وفات یافت.

۲۰۹- شیخ حسین وحید

ایشان همواره در مدرسه علمیه جلالیه - که با دست توانای خویش آن را پایه گذاری کرده بود - مشغول تدریس طلاب بود. حجه الاسلام و المسلمین آقای تاج لنگرودی واعظ می نویسد:

«حقیر در دوران تحصیل در حوزه، به عنوان گذراندن ایام تعطیلی به وطنم لنگرود رفته بودم، روزی تصمیم گرفتم از لنگرود به آستانه رفته تا هم مدرسه را ببینم و هم محضر آقای وحید را درک نمایم. وقتی وارد آن مدرسه شدم با بعضی از طلاب آشنا نشستیم و مشغول صحبت شدیم، در همین حین پیرمردی با پیراهن بلند، حیاط مدرسه را جارو می زد و آشغال جمع می کرد. به یکی از طلاب گفتم: خیلی مایلم آقای وحید را ببینم. ایشان گفتند: همین پیرمردی که پیراهن بلند پوشیده و عرقچین بر سر دارد و حیاط مدرسه را جارو می زند، آقای وحید است که هم درس می گوید و هم هنگام نماز به مسجد جوار سید جلال الدین اشرف رفته و نماز جماعت می خواند و هم خدمت به طلاب می کند.» [دین ما، علمای ما، تألیف محمدمهدی تاج لنگرودی و اعظم، ص ۵۵].

نامبرده در سال ۱۳۳۳ وفات یافت.

۲۱۰- تفتازانی

سعد الدین مسعود بن عمر بن عبدالله هروی شافعی نویسنده کتابهای التهذیب فی المنطق، والمقاصد فی الکلام والشروح علی الشمسیه للکاتبی، وعلی العقائد النسفیة وعلی الاربعین النوویه وعلی تلخیص المفتاح وعلی تصریف عبدالوهاب بن ابراهیم ازنجانی و غیر ذلک در سال ۷۹۲ وفات یافت.

۲۱۱- تونی

عبدالله بن محمد تونی و بشروی، از فقهاء بوده و نویسنده کتابهای الوافیة وشرح الارشاد والحواشی علی المعالم والمدارک و غیر ذلک است. او معاصر ملاخلیل قزوینی بوده است.

۲۱۲-ثعلبی

ابومنصور عبدالملک بن محمد بن اسماعیل نیشاپوری از علماء لغت و

صاحب کتاب یتیمۃ الدهر فی محاسن اهل العصر، وفقه اللغة وسحر البلاغة، وسر الادب واللطائف والظرائف وغير ذلك است. او در سال ۴۲۹ وفات یافت.

۲۱۳-ثعلبی

ابواسحاق احمد بن محمد بن ابراهیم از محدثین و مفسرین و صاحب التفسیر الکبیر در سال ۴۳۷ وفات یافت.

۲۱۴-جاجرمی

محمد بن ابراهیم از علماء شافعی صاحب کتاب الکفایة وغیره، در سال ۶۱۳ وفات یافت.

۲۱۵-جاربردی

احمد بن حسین از علماء شافعی و از شاگردان قاضی بیضاوی است. از جمله کتابهای او شرح الشافیه و شرح منهاج در سال ۷۴۲ وفات یافت.

۲۱۶-جامع

نوح بن ابی مریم ابوعصمه خراسانی معروف به جامع بخاطر اینکه علوم در او جمع بوده است از علماء اهل سنت، در سال ۱۷۳ وفات یافت.

۲۱۷-جامی

عبدالرحمان بن احمد بن محمد دشتی از علماء نحو و صرف دارای کتب فراوان از جمله شرح فصوص و سبحة الابرار وشواهد النبوة فی فضائل النبی والائمة علیهم السلام، وشرح بر کافیه ابن حاجب

۲۱۸- جرجانی

ابوبکر عبدالقاهر بن عبدالرحمان از علماء نحو و موسس علم بیان صاحب أسرار البلاغة و دلائل الاعجاز والعوامل المائة. در سال ۴۷۱ وفات یافت.

۲۱۹- حجة الاسلام شفتی

محمد باقر بن محمد نقی موسوی شفتی اصفهانی از فقهاء شیعه و دارای کتابهای زیاد از جمله

السؤال والجواب و کتاب مطالع الانوار فی الفقه، و تحفه و رساله ای در مناسک حج، و رسائل فی الفقه، در سال ۱۲۶۰ وفات یافت.

۲۲۰- حیری

ابوعبدالله بن اسماعیل نیشاپوری که در سال ۴۳۰ وفات یافت.

۲۲۱- خاجوئی

اسماعیل بن محمد حسین مازندرانی از علماء شیعه دارای تالیفات عدیده در سال

۱۱۷۳ وفات یافت.

۲۲۲- خرگوشی

عبدالملک بن محمد نیشاپوری صاحب کتاب شرف المصطفی و فی العبادات، اهل منطقه خرکوش نیشابور که در سال ۴۰۶ وفات یافت.

۲۲۳- خزاز

علي بن محمد بن علي خزاز قمی، صاحب کتاب کفایة الاثر في النصوص على الائمة الاثنی عشر عليهم السلام است.

۲۲۴- خفزی

محمد بن احمد از علماء شیعه در عهد

شاه اسماعیل صفوی واز شاگردان میر صدر الدین محمد دشتکی است. از جمله کتابهای او رساله در اثبات واجب و رساله در علم رمل و رساله در حل مالاینحل و حاشیه بر شرح تجرید و شرح تذکره خواجه نصیر می باشد.

۲۲۵- دارکی

عبدالعزیز بن عبدالله بن محمد از فقهاء شافعی که در سال ۳۷۵ وفات یافت.

۲۲۶- میرداماد

محمد باقر بن محمد حسینی استرآبادی معروف به میرداماد از علما و حکماء شیعه است که چون پدرش داماد محقق ثانی بوده لقب پدر به پسر منتقل و به میرداماد معروف شد.

از جمله کتب او القبسات، والرواشح السماویة، والصراط المستقیم، والحبل المتین، وشارع النجاء، وضوابط الرضاع، و غیر ذلك از جمله حاشیه بر الکافی والفقیه والصحیفة السجادیة و غیر ذلك در سال ۱۰۴۱ وفات یافت.

۲۲۷- دبوسی

عبدالله بن عمر بن عیسی از علماء سنی است. از جمله کتب او تأسیس النظر فی علمی الجدل والخلافیات، در سال ۴۳۰ وفات یافت.

۲۲۸- درآوردی

عبدالعزیز بن محمد از علماء اسلام که در سال ۱۸۷ وفات یافت.

۲۲۹- دربندی

ملا آقا بن عابد بن رمضان علی بن زاهد شروانی از فقهاء شیعه است. از جمله کتب ایشان الخزائن، وأسرار الشهادة والسعادة الناصرية وغير ذلك، او در سال ۱۲۸۶ وفات یافت.

۲۳۰- دوریستی

جعفر بن محمد بن احمد بن العباس دوریستی رازی از فقهاء شیعه است. او با یک واسطه از شیخ صدوق حدیث نقل می کرد.

۲۳۱- دولابی

محمد بن احمد بن حماد بن سعد رازی از محدثین و مورخین است. از جمله کتب او کتاب الکنی والاسماء می باشد. او در سال ۳۲۰ وفات یافت.

۲۳۲- دیلمی

حسن بن ابی الحسن محمد دیلمی صاحب کتاب إرشاد القلوب و کتاب غرر الاخبار و درر الآثار واعلام الدین فی صفات المؤمنین است. او در عصر شهید اول زندگی می کرده است.

۲۳۳-راغب اصفهانی

حسین بن محمد بن مفضل اصفهانی لغت دان و محدث و ادیب از علماء اهل سنت است. کتاب معروف او

المفردات فی غریب القرآن و أفانین البلاغة والمحاضرات والذریعة إلى مکارم الشریعة.

۲۳۴-رافعی

عبدالکریم بن محمد قزوینی از فقهاء شافعی است. از جمله کتب او الوجیز فی الفروع و کتاب التدوین فی ترجمه علماء

قزوین، است. او در سال ۶۲۳ وفات یافت.

۲۳۵-آقا رضی

محمد بن حسن قزوینی صاحب کتاب لسان الخواص و قبله الآفاق و تاریخ علماء قزوین و تفسیر حقائق التنزیل است. او

در سال ۱۰۹۶ وفات یافت.

۲۳۶-زمخشری

محمود بن عمر بن محمد خوارزمی از علماء سنی دارای کتب فراوان از جمله اساس البلاغة والانموذج و اطواق الذهب

والفائق، و اعجب العجب شرح لامیه العرب و الکشاف عن حقائق التنزیل که این کتاب آخری معروف است. او در سال

۵۳۸ وفات یافت.

۲۳۷-زواری

علی بن حسین زواری از فقهاء و مفسرین شیعه است. از جمله تالیفات او

تفسیر کبیر فارسی معروف به تفسیر زواری و همچنین شرح نهج البلاغه و ترجمه کشف الغمه و ترجمه مکارم الاخلاق و عدة الداعي والاحتجاج واعتقاد الصدوق و تفسیر الامام او در زمان محقق کرکی می زیسته است.

۲۳۸-زوزنی

حسین بن علی بن احمد زوزنی از دانشمندان علم نحو و لغت است. از جمله کتب او ترجمان القرآن و شرح المعلقات است. او در سال ۴۸۶ وفات یافت.

۲۳۹-سرخسی

محمد بن احمد بن ابی سهل سرخسی از علماء سنی که در علم اصول و کلام متبحر بوده است وفات او در سال ۴۸۳ اتفاق افتاد.

۲۴۰-سعید العلماء

محمد سعید بار فروشی مازندرانی از فقهاء شیعه است. که هم درس شیخ انصاری بوده است. وفات او در سال ۱۲۷۰ بوده است.

۲۴۱-ابویعقوب یوسف بن ابی بکر بن محمد خوارزمی

یوسف بن ابی بکر بن محمد خوارزمی از علماء سنی صاحب کتاب مفتاح العلوم و شرح تفتازانی که در سال ۶۲۶ وفات یافت.

۲۴۲-سلطان العلماء

حسین بن میرزا رفیع الدین حسینی آملی اصفهانی از فقهاء شیعه و از شاگردان شیخ بهائی بوده. از جمله کتب وی حاشیه

بر شرح لمعه و معالم و مختلف و زبده و بعضی ابواب من لایحضره الفقیه می باشد.

۲۴۳-سلفی

احمد بن محمد اصفهانی از علماء شافعی که در سال ۵۷۶ وفات یافت.

۲۴۴-سمعانی

عبدالکریم بن حافظ تمیمی مروزی شافعی صاحب کتاب الانساب و فضائل الصحابة و تذیل تاریخ بغداد و غیر ذلک که در سال ۴۸۹ وفات یافت.

۲۴۵-سیبویه

عمرو بن عثمان بن قنبر فارسی بیضاوی از دانشمندان بزرگ نحو و از شاگردان خلیل نحوی است. الکتاب او معروف است و دانشمندان زیادی کتاب او را مدح کرده اند. او در سال ۱۸۰ در شیراز در سن ۳۲ سالگی وفات یافت.

۲۴۶-سید نعمه الله جزائری

سید نعمه الله بن عبدالله از فقهاء و محدثین و مفسرین شیعه است. از جمله کتابهای او تعلیقات بر قرآن المجید و حواشی الاستبصار و شرح بر تهذیب الحدیث و بر تهذیب النحو و بر صحیفه السجادیه و روضه الکافی و غوالی اللئالی و توحید الصدوق و عیون الاخبار و الاحتجاج و کافی ابن الحاجب و همچنین کتاب انوار النعمانیة و المقامات و قصص الانبیاء "ع" و ریاض الابرار فی مناقب الائمة الاطهار "ع" و زهر الربیع و مسکن الشجون و غرائب الاخبار الی غیر ذلک. او در سال ۱۱۱۲ وفات یافت.

۲۴۷-سید قصیر

محمد بن معصوم رضوی خراسانی از فقهاء شیعه دارای کتبی در فقه و غیره است. وفات او در سال ۱۲۳۲ بوده است.

۲۴۸-سیرافی

حسن بن عبدالله بن مرزبان از دانشمندان علم نحو بوده که در سال ۳۶۸ وفات یافت

۲۴۹-شاذانی

محمد بن احمد بن نعیم نیشابوری از فقهاء شیعه و از اصحاب امام حسن عسگری ع بوده است.

۲۵۰-شراییانی

محمد بن مولی فضل علی بن عبدالرحمن شرایانی از علماء شیعه بوده و کتب ایشان ۹ جلد در اصول و کتبی در نماز و کتابهای دیگر است. وی در سال ۱۳۲۲ وفات یافت.

۲۵۱-شریف جرجانی

میر سید علی بن محمد بن علی حسینی حنفی استرآبادی از علماء سنی و دارای کتابهای مختلف از جمله حاشیه بر تفسیر کشاف و حاشیه بر مطول و بر شرح کافی و بر شرح شمسیه و بر شرح مطالع است و کتاب معروف او صرف میر می باشد. وی در سال ۸۱۶ وفات یافت.

۲۵۲- شریف العلماء

محمد شریف بن حسن علی مازندرانی از فقهاء شیعه و جامع معقول و منقول بوده که در سال ۱۲۴۵ وفات یافت.

۲۵۳- شهرستانی

محمد بن عبدالکریم بن احمد از علماء سنی که صاحب کتاب (الملل والنحل) است. وفات وی در سال ۵۴۸ بوده است.

۲۵۴- شهشهانی

سید محمد بن عبدالصمد اصفهانی از علماء شیعه بوده که کتابهایی از جمله انوارالریض والعروه الوثقی و الغیه القصوی و منظومه ای در فقه و غیره تألیف نموده است. وفات وی در سال ۱۲۸۹ بوده است.

۲۵۵- شیخ العراقین

شیخ عبدالحسین طهرانی از محدثین و فقهاء شیعه بوده که دارای تألیفات در فقه و حدیث و رجال و لغت بوده است. وی در سال ۱۲۸۶ وفات یافت.

۲۵۶- صدر الافاضل

قاسم بن حسین خوارزمی از دانشمندان نحو بوده که از جمله کتب او شرح مشکلات دیوان ابی العلامعری است. وفات وی در سال ۶۱۷ اتفاق افتاد.

۲۵۷-مولا صدرا

محمد بن ابراهیم شیرازی از فلاسفه و حکماء بوده که در همه علوم مهارت داشته است. از جمله کتب وی الاسفار الاربعة و شرح الکافی و تفسیر بعض السور القرآنیة و کسر الاصنام الجاهلیة و شواهد الربوبیة و غیر ذلك. او در سال ۱۰۵۰ رحلت نمود.

۲۵۸-سید صدرالدین دشتکی

محمد حسینی شیرازی از علماء منطق و فلسفه که در سال ۹۰۳ وفات یافت.

۲۵۹-سید صدر الدین عاملی

سید محمد بن سید صالح موسوی عاملی اصفهانی از فقهاء شیعه که صاحب کتب فراوانی از جمله اسره العتره فی ابواب الفقه بطریق الاستدلال، والقسطاس المستقیم فی اصول الفقه و یک منظومه در رضاع و یک کتاب در علم نحو و یک رساله در شجر مقبوله عمر بن حنظله. در سال ۱۲۶۳ وفات یافت.

۲۶۰-سید صدرالدین قمی

شارح وافی، فرزند سید محمد باقر رضوی از علماء شیعه و جامع منقول و معقول صاحب کتبی از جمله حاشیه بر مختلف و رساله هایی در مورد حدیث الثقلین است. در سال ۱۱۰۰ وفات یافت.

۲۶۱-صعلوکی

محمد بن سلیمان بن محمد عجلی اصفهانی از علماء سنی که در تفسیر و کلام و نحو استاد بوده است. او در سال ۳۶۹ وفات یافت.

۲۶۲- صفار

محمد بن حسن بن فروخ قمی از فقهاء شیعه صاحب کتبی از جمله منها کتاب الصلاة و کتاب الوضوء. وی در سال ۲۹۰ وفات یافت.

۲۶۳- ضیاء الدین راوندی

فضل الله بن علی بن عییدالله حسنی راوندی کاشانی از علماء شیعه از جمله کتب وی الضوء الشهاب والاربعة فی الاحادیث و کتاب ادعیة السر و ترجمه العلوی للطب الرضوی "ع" و شرح الرسالة الذهبیة والحماسة والتفسیر و غیر ذلك هم عصر با ابن شهر آشوب بوده است.

۲۶۴- طاووس رکن الدین

عراقی بن محمد بن عراقی قزوینی از علماء شیعه که در علم خلاف کتبی را تألیف نموده است. وی در سال ۶۰۰ وفات یافت.

۲۶۵- طبرسی

فضل بن حسن بن فضل طبرسی از علماء شیعه صاحب تفسیر بی نظیر مجمع البیان در سال ۵۴۸ وفات یافت.

۲۶۶- عصام الدین

ابراهيم بن محمد بن عربشاه اسفراينی از علماء سنی مولف تعليقات بر شرح كافيه جامی و بر شرح عقائد نسفی تفتازانی و بر تفسير بيضاوی وغيره که در سال ۹۴۳ وفات يافت.

۲۶۷- دکتر سيد عبدالله ضيائي

دکتر سيد عبدالله ضيائي () از چهره هاي برجسته اي بود که علاوه بر دروس حوزه، دروس عالي دانشگاهي را آموخت و در حقيقت، جامع علوم ديني و کلاسيک بود

آية الله ضيائي از جمله شخصيتهاي برجسته و شاخصي بود که با توجه به تحصيلات حوزوي و دانشگاهي و تسلط و احاطه بر مباني مسلکها و شناخت عناصر منحرف و عقايد آنان، منزل خود را پایگاه پاسخ گويي به سؤالات علمي و شبهات گوناگون اساتيد دانشگاهها، فرهنگيان، گروههاي مختلف از قبيل توده ايهها، بهاييهها، کمونيستها و جوانان مسلمان دانشجو و... قرار داده بود.

او نقش به سزايي در روشن شدن اذهان مردم در برابر اين انحرافات داشت و کانون توجه و مراجعه روشنفکران بود.

وعظ و خطابه او باعث بيداري نسل جوان در برابر تهاجمات و خطرات فکري، فرهنگي، عقيدتي، علمي و... مي شد. در يك کلمه، گرچه او در شهر کوچک آستانه اشرفيه سکونت داشت، ولي در حقيقت مرکز هدايت فکري و فرهنگي تمام گيلان و غرب مازندران به شمار مي رفت و در اين راستا، با عده اي از واعظان و نويسندگان منطقه، همانند: آية الله احسانبخش، آية الله زين العابدين قرباني، مرحوم لاهوتي، شهيد رباني املشي و... همکاري داشت.

ايشان در مدرسه جلاليه آستانه موفق به تربيت و پرورش صدها نفر طلبه که بسياري از آنان در سمت امامت جمعه و جماعت و مناصب دولتي و قضايي به نظام اسلامي خدمت مي کنند، شد. وفات وی در سال ۱۳۶۸ شمسي بوده است.

۲۶۸-غزالی

ابوحامد محمد بن محمد بن احمد معروف به حجه الاسلام از علماء سنی صاحب کتاب
البسيط والوسيط والوجيز والخلصة في الفقه والجام العوام من علم الكلام والتبر المسبوك في نصيحة الملوك
والمقصد الاسنى شرح اسماء الله الحسنى والمنقذ من الضلال والاجوبة الغزالية ومنهاج العابدين واحياء علوم
الدين.

۲۶۹-فافل المراغی

احمد بن علی اکبر از علماء شیعه دارای حاشیه بر بسیاری از کتب از جمله حواشی بر شرح شمسیه و صمدیه و قوانین
و مطول. همچنین وی بر تفاسیر و بر نهج البلاغه تعلیقاتی دارد. او در سال ۱۳۱۰ وفات یافت.

۲۷۰- ابن فارسي

محمد بن حسن بن علي بن احمد نیشابوري صاحب کتاب روضة الواعظین والتتویر در تفسیر از دانشمندان قرن
ششم است.

۲۷۱-فورانی

عبدالرحمن بن محمد بن احمد بن فوران مروزی از فقهاء شافعی دارای کتابی بنام

الابانة فی الفقه، در سال ۴۶۱ وفات یافت.

۲۷۲-فیاض

عبدالرزاق بن علی بن حسین لاهیجانی جیلانی قمی، صاحب الشوارق، و کوهر مراد، و سرمایه ایمان، و غیره. وی در سال

۱۰۵۱ وفات یافت.

۲۷۳-فیروز آبادی

محمد بن یعقوب بن محمد صدیقی از دانشمندان شافعی که بیش از چهل کتاب نوشته است از جمله

اللامع المعلم العجائب الجامع بین المحکم والعباب، که شصت جلد بوده و آن را در دو جلد تلخیص نمود. همچنین تفسیر

قرآن کریم و شرح البخاری و سفر السعادة، و المشارق، و زاد المعاد فی وزن بانت سعاد.

وی در سال ۸۱۶ وفات یافت.

۲۷۴- حاج میرزا علی هسته ای اصفهانی

مرحوم آیت الله هسته ای بعد از سالیان متمادی تحصیل و تدریس

و نایل شدن به مقام والای اجتهاد و اخذ اجازات کم نظیر

اجتهاد از سوی بزرگان و اعلام وقت نجف وارد اصفهان شد

حجة الاسلام و المسلمین آقای نظری منفرد از خطبای قم می

فرمود:

«مرحوم آیت الله هسته اي با اینکه يك مجتهد کامل بود، ولي هنر منبري عجیبي داشت که کمتر کسی آن را دارا بود. او مي توانست در يك لحظه و آن واحد مستمعان را بخنداند و بگریاند. بیاني رسا و کلامي نافذ و شیرین داشت.»

مرحوم هسته اي تا آخرین لحظات عمرشان که قریب به صد سال داشتند، با شور و شوق زاید الوصفی منبر مي رفتند و از این کار لذت مي بردند.

سرانجام این دانشمند شیعه در سال ۱۳۴۷ ش در تهران دار فانی را وداع گفت.

۲۷۵- قاضی زاده خوارزمی

احمد بن قاضی محمود از حکماء و ادباء بوده که بر تفسیر القاضی وبر إلهیات شرح التجرید، وبر رسالۀ إثبات الواجب، محقق الدوانی تعلیق نوشته است. وی در سال ۹۸۸ وفات یافت.

۲۷۶- قاضی زاده کرهرودی

از علماء شیعه از جمله کتب وی کتاب التحفة الشاهیة است. وی شاگرد شیخ بهائی بوده است.

۲۷۷- قاضی زاده همدانی

ابراهیم بن میرزا قوام الدین حسین بن سید عطاء الله حسینی الهمدانی، از حکماء و علماء شیعه دارای کتبی در فلسفه از جمله حاشیه بر الهیات شفا و حاشیه بر کشاف و غیره. وی در سال ۱۰۲۶ وفات یافت.

۲۷۸-قاضی سعیدقمی

محمد بن محمد مفیدقمی از علماء شیعه که در حدیث و حکمت و ادب متبحر بوده است. از جمله کتب وی شرح کتاب توحید الصدوق و الاربعینات و غیر ذلک.

۲۷۹-قاضی عبدالجبار

عبدالجبار معتزلی ابن أحمد بن عبدالجبار همدانی اسد ابادی از دانشمندان سنی که ۴۰۰ هزار ورق تصنیف نموده است. او در سال ۴۱۵ وفات یافت.

۲۸۰-قاضی نورالله

نورالله بن شریف الدین حسینی مرعشی شوشتری، صاحب کتاب مجالس المؤمنین، و إحقاق الحق، و مصائب النواصب و الصواریم المهرقة و کتاب عقائد الامامیه، و کتاب العشرة الكاملة، و تعليقات بر تفسیر القاضی، و رساله ای در تحقیق آیه الغار، و حاشیه بر شرح المختصر عضدی، و مجموعه کشکول. او هم عصر شیخ بهائی بود که بدست دشمنان اهل بیت ع در هند شهید شد.

(۲۸۱-قزاز)

محمد بن جعفر تمیمی از دانشمندان نحو و صاحب کتاب الجامع در لغة. وی در سال ۷۷۶ وفات یافت.

۲۸۲-قطب الدین کیدری

محمد بن حسین بن حسن بیهقی نیشابوری از علماء شیعه صاحب الاصابح در فقه، و أنوار العقول فی جمع اشعار

أمیرالمؤمنین علیه السلام، وشرح النهج، و غیرذلک. او از دانشمندان قرن ششم و هم عصر قطب راوندی بوده است.

۲۸۳- قفال مروزی

عبدالله بن احمد بن عبدالله از فقهاء شافعی که بعد از اینکه سی سال از عمر او گذشته بود و شغلش قفل سازی بود، به تحصیل علم روی آورد. او در سال ۴۱۷ وفات یافت.

۲۸۴- قوام الدین

محمد بن محمد مهدی حسینی از فقهاء شیعه که لمعه و کافیه و شافیه و زبده و خلاصه الحساب و چند کتاب دیگر را به نظم در آورده است. او در سال ۱۰۹۱ وفات یافت.

۲۸۵- قهبائی

عنايه الله بن شرف الدین علی قهبائی اصفهانی از فقهاء شیعه صاحب کتاب مجمع الرجال و کتاب ترتیب اختیار رجال الکشی، و کتاب ترتیب رجال النجاشی. او از شاگردان شیخ بهائی بوده است.

۲۸۶- کاتبی

علی بن عمر اشافعی قزوینی از دانشمندان سنی که در منطق و هندسه و نجوم استاد بوده است. از جمله کتب وی حکمه العین، والشمسیه. او در سال ۶۷۵ وفات یافت.

۲۸۷- کاشفی

حسین بن علی بیهقی سبزواری از مفسرین و محدثین شیعه از جمله کتب وی

جواهر التفسير ومختصره، وأنوار السهيلي في تهذيب كليله ودمنه، وأخلاق محسنی فارسی وروضة الشهداء وغير ذلك، او
در سال ۹۱۰ وفات یافت.

۲۸۸-کلباسی

محمد ابراهيم بن محمد حسن کراچکی اصفهانی معروف به کلباسی صاحب کتاب المنهاج والنخبة والاشارات.
وی در سال ۱۲۶۲ وفات یافت.

۲۸۹-کرمانی

محمد بن يوسف بن علي کرمانی از علماء سنی صاحب کتاب شرح صحيح البخاری، والمواقف، ومختصر الحاجبي
وغيره. وی در سال ۷۸۶ وفات یافت.

۲۹۰-کلینی

محمد بن يعقوب بن اسحاق کلینی رازی ملقب به ثقة الاسلام. از علماء بزرگ شیعه وصاحب کتاب الکافی که تاکنون
مانند آن تالیف نشده است. وی در سال ۳۲۹ وفات یافت.

۲۹۱-گنجی

محمد بن يوسف بن محمد گنجي شافعي از علماء سنی وصاحب کتاب کفاية الطالب في المناقب
در سال ۶۵۸ وفات یافت.

۲۹۲-کوهکمری

سید حسین بن محمد ابن حسن بن حیدر حسینی از علماء شیعه صاحب کتبی از جمله

رسالة استصحاب، ورساله در مقدمة الواجب والخلل والحج والاجارة والارث والقضاء والصلاة والزكاة.

و أوثق الوسائل حاشية على الرسائل، وبشرى والوصول إلى علم الاصول.

وی در سال ۱۲۹۹ وفات یافت. ،

۲۹۳-ماسرجسی

محمد بن علي بن سهل از علماء سنی که در سال ۳۸۴ وفات یافت..

۲۹۴-مامقانی

شیخ محمد حسن بن عبدالله مامقانی از علماء شیعه از جمله کتب وی (البشری فی علم الاصول)، (وذرائع الاحلام فی

شرح شرائع الاسلام) و غیر ذلك.

او در سال ۱۳۲۳ وفات یافت.

۲۹۵-متولی

عبدالرحمن بن ابی محمد مأمون بن علی النیشابوری. از علماء سنی صاحب

کتاب تتمه الابانة. وی در سال ۴۷۸ وفات یافت.

۲۹۶-مجاشعی

علی بن فضال قیروانی از مفسرین و علماء نحو صاحب تفسیر عمیدی که در سال ۴۷۹ وفات یافت.

۲۹۷- میرزا محمد تقی اشراقی

فقیه، مفسر شهیر و واعظ نامدار و پرآوازه قم، آیه الله میرزا محمد تقی اشراقی، از مشهورترین خطبای شیعه در دوران معاصر است. علامه اشراقی در طول حیات با برکت خود، از زمان مرحوم آیه الله حائری یزدی فقه، اصول، حکمت و فلسفه، تفسیر و فن مجادله و خطابه را به گروهی از طلاب و فضلا تدریس می فرمود و محل تدریس آن بزرگوار حجره کنار مقبره شیخ فضل الله نوری واقع در صحن بزرگ حرم حضرت معصومه علیها السلام بود. او توانست دانشمندان و شاگردان ارزشمندی را در دامن پر عطوفت خویش پرورش داده، تحویل جامعه اسلامی دهد. مرحوم اشراقی در مدرسه فیضیه و یا مسجد بالا سر حرم مطهر وقتی منبر می رفتند، بسیاری از علما و بزرگان به ویژه آیات عظام: حائری، حجت، خوانساری، صدر و بروجردی مقید بودند که پای منابر وی بنشینند و از بیانات سودمند و سحرآمیز وی بهره ببرند.

از مرحوم اشراقی آثار مطبوع و غیر مطبوع فراوانی به یادگار مانده است که در این میان، "تفسیر سوره یوسف"، "تفسیر سوره اعلی" و "تفسیر سوره ن و القلم" به زیور طبع آراسته شده است. وی در سال ۱۳۲۸ ش وفات یافت.

۲۹۸- محیی الدین نیشابوری

محمد بن یحیی از فقهاء سنی که در سال ۵۴۸ وفات یافت.

۲۹۹- مدینی

محمد بن ابی بکر بن عمر بن احمد بن عمر اصفهانی از علماء سنی صاحب کتاب المغیث. وی در سال ۵۸۱ وفات یافت.

۳۰۰-مرزبان

علی بن احمد از فقهاء سنی که در سال ۳۰۶ وفات یافت.

۳۰۱-مرزیانی

محمد بن مرزبانی از علماء شیعه از جمله کتب وی

مانزل من القرآن فی علی (ع)، و کتاب المفصل فی علم البیان او در سال ۳۸۴ وفات یافت.

۳۰۲-مصنفک

علی بن مجدالدین محمد بن مسعود بن محمود بن فخر رازی بسطامی شاهرودی. از جمله کتب وی

شرح مصابیح للبعوی و شرح اللباب در نحو، و شرح مطول، و شرح المفتاح للسید الشریف، و شرح القصیده المعروفة بالبردة، و شرح القصیده العینیة للشیخ الرئيس وی در سال ۸۷۵ وفات یافت.

۳۰۳-مفید رازی

عبدالجبار بن عبدالله بن علی مقری نیشابوری از فقهاء شیعه و از شاگردان شیخ طوسی بوده است.

۳۰۴-مفید نیشابوری

عبدالرحمن بن احمد بن حسین خزاعی نیشابوری از علماء شیعه از جمله کتب وی

سفينة النجاة در مناقب اهل البيت عليهم السلام والرضويات والامالى وعيون الاخبار، ومختصرات في الزواجر
والمواعظ.

او هم عصر با ابوالفتح رازی بوده است.

۳۰۵-مقدس صالح

محمد صالح بن احمد سروری طبرسی. از علماء شیعه از جمله کتب وی

شرح اصول الکافی و کتاب شرح الروضة، و کتاب شرح زبدة الاصول، وحاشیه بر معالم الاصول و غیرها.
وی در سال ۱۰۸۶ وفات یافت.

۳۰۶-ملاشیروانی میرزا

محمد بن حسین شیروانی داماد مجلسی اول از علماء شیعه از جمله کتب وی

حاشیه عربی بر معالم الاصول، وحاشیه فارسی بر آن و غیره. وی در سال
۱۰۹۸ وفات یافت.

۳۰۷-مبذی

حسین بن معین الدین از علماء شیعه از جمله کتب وی شرح دیوان امام علی ع و کتاب الهدایه الاثیریہ و کتاب جام گیتی
نما در فلسفه. وی در سال ۸۹۷ وفات یافت.

۳۰۸-میدانی

احمد بن محمد بن احمد بن ابراهیم نیشابوری از ادباء ونحویین از جمله کتب وی

مجمع الامثال، والسامی فی الاسامی، ونزهة الطرف فی علم الصرف والهادی للشادی.وی در سال ۵۱۸ وفات یافت.

۳۰۹- میرخواند

محمد بن خاوند شاه بن محمود از مورخین صاحب کتاب روضه الصفا فی سیره الانبیاء والملوک والخلفا.

وی در سال ۹۰۳ وفات یافت.

۳۱۰- میرزا استرابادی

محمد بن علی بن ابراهیم از علماء علم رجال از جمله کتب وی

منهج المقال و آیات الاحکام. وی در سال ۱۰۲۸ وفات یافت.

۳۱۱- میرزا جان

ملا حبیب الله باغنوی شیرازی از علماء سنی که در علم کلام و اصول و منطق متبحر بوده است. از جمله کتب وی تعلیق

بر

شرح مختصر عضدی، و تعلیق بر شرح تجرید. وی در سال ۹۹۴ وفات یافت.

۳۱۲- میرزا کمال الدین مشهور به میرزا کمالا

محمد بن معین الدین محمد فسوی فارسی شیرازی داماد مجلسی اول از علماء شیعه از جمله کتب وی

شرح بر شافیه ابن حاجب.

۳۱۳-نسفی

عمر بن محمد بن اسماعیل سمرقندی از علماء سنی که در اصول و کلام و حدیث متبحر بوده است. از جمله کتب وی طلبه الطلبة فی اصطلاحات الفقهیه و تاریخ سمرقند والعقائد النسفیة وی در سال ۵۳۷ وفات یافت.

۳۱۴-هروی

احمد بن محمد بن محمد بن ابی عبید صاحب کتاب الغریب. وی در سال ۴۰۱ وفات یافت.

۳۱۵-صاحب بن عباد متوفای ۳۸۵ ق

ابوالقاسم اسماعیل بن عباد فرزند عباس ملقب به صاحب و مشهور به صاحب بن عباد به سال ۳۲۶ ق . در اصفهان دیده به جهان گشود. در سال ۳۴۷ ق . صاحب به همراه مؤید الدوله و وزیرش ابوعلی بن ابوالفضل کاشانی به بغداد رفت . او در این شهر که مهترین پایگاه علوم اسلامی در آن عهد بود به حضور اساتید و بزرگان مشهور شتافت . وی در مدت توقف کوتاه خود در بغداد به محضر مردانی چون سیرافی ، قاضی ابوالسائب ، ابوبکر احمد بن کامل ، مهلبی وزیر خلیفه ، ابوبکر زکریا محیی بن علوی و بسیاری دیگر شتافت و بهره های فراوان از آنها برد

پشتکار و شوق به یادگیری علوم فنون رایج در آن عصر ، او را به فراگیری معارف گوناگون واداشت به گونه ای که در بسیاری از علوم صاحب نظر گردید.

صاحب در دانشهای چون علوم قرآن و تفسیر حدیث ، کلام ، لغت ، نحو، عروض ، نقد ادبی ، تاریخ و طب تسلط تبجر داشت.

آثار متعددی در زمینه علوم فوق از صاحب باقی مانده که بدین شرح است :

- ۱ - کتاب الادبانه (در علم کلام) ۲ - الاقناع (در کلام عروض) ۳ - الامثال السائره (در علوم ادبی) ۴ - التذکره (در کلام و اصول دین) ۵ - دیوان اشعار ۶ - رسائل صاحب (مباحث اخلاقی ، اعتقادی و اجتماعی) ۷ - رساله ای در فضایل حضرت عبدالعظیم حسنی علیه السلام ۸ - رساله ای در علم طب ۹ - عنوان المعارف ۱۰ - الفرق بین الضاد و الظاء ۱۲ - المحيط (در علم لغت) ۱۳ - المنظومه الفریده

اسامی برخی از شاگردان او بدین شرح است :

۱ - شیخ عبدالقاهر جرجانی ۲ - ابوبکر بن مقری ۳ - قاضی ابوطیب طبری ۴ - ابوالفضل محمد بن ابراهیم نسوی شافعی ۵ - ابوبکر علی ذکوانی . (۶۶)

ج - کتابهایی که به نام صاحب نوشته شده و به او هدیه گردید.

۱ - عیون اخبار الرضا علیه السلام : از شیخ جلیل و فقیه عالی مقام صدوق رحمه الله علیه

۲ - کتاب رجال ، از حسین بن علی بن بابویه برادر شیخ صدوق

۳ - تاریخ قم ، از حسن بن محمد قمی

۴ - لطایف المعارف ، از ثعالبی (ادیب مشهور)

۵ - الصحابی ، از ابن فارس

۶ - تهذیب ، از قاضی عبدالعزیز جرجانی

۷ - الحجر ، از ابوجعفر احمد بن اعی سلیمان

صاحب در فن نویسندگی و کتاب نیز مهارتی عجیب داشت و در این زمینه خود دارنده سبك و روش بود.

ثعالبی منشاءت صاحب را از حیث زیبایی لفظ و معنی به سرحد سحر و اعجاز نزدیک می دانست . صاحب نوشته های

خود را به آیات قرآن ، امثال و پندها و کلمات و اشعار شعرای مشهور مزین می ساخت . جمله ایها القاضی بقم قد غزلناك ففهم ()

ای قاضی شهر قم ، همانا تو را از قضاوت برکنار نموده ایم ، پس از جای خود برخیز ، از جمله های ادبی مشهور صاحب است . توقیعات () متعدد صاحب نیز از دیگر نشانه های فصاحت و بلاغت و مهارت او در فنون ادبی می باشد . سرانجام وی در شب جمعه ۲۴ صفر سال ۳۸۵ ق . جان به پروردگار خویش تسلیم کرد و روح متعالی به سرای باقی شتافت (گلشن ابرار)

ابوعلی فضل بن حسن طبرسی به سال ۴۶۸ ق متولد گردید. امین الاسلام طبرسی حدود ۵۴ سال در مشهد مقدس سکونت داشت و سپس بنا بر دعوت بزرگان سبزوار، و با توجه به امکانات بسیاری که در آن شهر موجود بود و زمینه تدریس، تألیف و ترویج دین را برای او فراهم می ساخت، در سال ۵۲۳ ق. راهی را برای آن دیار گردید. سادات آل زیاره - که طبرسی با آنان نسبت فامیلی داشت - میزبان او بودند و از کمک و همکاری با آن عالم وارسته دریغ ننمودند.

تالیفات وی شامل: الاداب الدینه للخرانه المعینه، اسرار الامامة، اعلام الوری با علام الهدی، تاج الوالید، جوامع الجامع، الجواهر (جواهر الجمل)، حقائق الامور، عدة السفر و عمدة الحضر، العمدہ فی اصول الدین و الفرائض النوافل غنیة العابد و منیة الزاهد، الفائق، الکافی الشافی کنوز النجاج، مجمع البیان، مشکوة الانوار فی الاخبار، معارج السؤل، المؤتلف من المختلف بین ائمة السلف، نثر اللالی، النور المبین و روایت صحیفة الرضا علیه السلام.

شیخ طوسی تفسیر خود را در مدت هفت سال و با اقتباس ((التبیان)) اثر شیخ طوسی، تدوین کرده و هر یک از فنون مختلف قرآنی را به صورت جدا از هم در قالبی منظم و مرتب بیان نمود. این نظم خاص سبب گردید که دانشمندان شیعه و سنی، آن تفسیر را بر بسیاری از تفاسیر دیگر برتری داده، آن را مورد ستایش قرار دهند.. (گلشن ابرار)

۳۱۷- محمد تقی مجلسی متوفای ۱۰۷۰ ق

علامه مولا عبدالله شوشتری از تربیت یافتگان حوزه نجف بود که پس از طی مراحل عالی علمی به اصفهان مهاجرت و در آنجا اقامت کرده بود. محمد تقی سالها همراه این استاد بود و فقه، حدیث، اصول فقه، کلام و تفسیر را نزد وی آموخت و تحصیل علم حدیث و روایت را بیشتر مدیون او بود. خود سالها بعد در این باره می نویسد: ((او بزرگ استاد ما و بزرگ استاد شیعه در عصر خویش بود. وی علامه ای محقق و دقیق و زاهدی عابد و باورع بود. بیشتر مطالب این کتاب (روضه المتقین که کتابی روایی است) از افادات اوست (...))

می توان گفت که نشر فقه و حدیث در آن دوان در اصفهان به وسیله او صورت گرفت. (۵۹۲)

پس از وفات استاد در سال ۱۰۲۱ ق . نزد فرزند او مولا حسنعلی شوشتری ، که او نیز از علمای برجسته و استاد بسیاری از مشاهیر حوزه اصفهان بود، به تحصیل پرداخت .

همزمان دوران تحصیل نزد علامه عبدالله شوشتری به درس دانشور دیگری راه یافت و در نفس و وجود خویش سفری را آغاز نمود. این سیر انفسی به راهنمایی سالک و عارفی وارسته ، فقیه و محدث بزرگ ((شیخ بهایی)) آغاز شد. بهاء الدین محمد عاملی ، معروف به شیخ بهایی در آن زمان از اساتید شاخص و برجسته حوزه اصفهان به شمار می رفت . جامعیت او در علوم مختلف شگفت آور بود، به طوری که بر بیشتر علوم متداول تسلط داشت و در آنها صاحب تالیف بود. مجلسی بعدها درباره این استادش می نویسد: ((او بلند مرتبه و والا مقام بود و حافظه ای سرشار داشت . من کسی را مانند او در کثرت علوم و وفور فضل و بلندی مرتبه ندیده ام .))

تالیفات او شامل: ((اربعین)) (چهل حدیث از معصومین علیه السلام) ، ((شرح حدیث همام)) به زبان فارسی ، ((الحیاء الاحادیث)) که شرحی است ناتمام بر کتاب ((تهذیب الاحکام)) تالیف شیخ طوسی و از آخرین تالیفات آن محدث گرانقدر بوده و اجل مهلت اتمام آن را به او نداده است ، ((لوامع الصاحبقرانی)) که شرحی است فارسی بر ((من لایحضره الفقیه)) تالیف شیخ صدوق و ((روضه المتقین)) که شرحی است بر کتاب ((من لایحضره الفقیه)).

۳۱۸- علامه محمد باقر مجلسی متوفای ۱۱۱۱ ق

پدرش مولا محمد تقی مجلسی از شاگردان بزرگ شیخ بهایی و در علوم اسلامی از سرآمدان روزگار خود به شمار می رفت. پدر بزرگش ((ملا مقصود)) از دانشمندان با تقوا و از مروجین مذهب تشیع بود. وی به خاطر کلام زیبا و اشعار دلنشین و رفتار و گفتار نیکو در محافل و مجالس به ((مجلسی)) لقب یافته بود و خاندان عالیقدر آنان نیز بدین نام شهرت یافته بودند. درس و بحث را در چهار سالگی نزد پدر آغاز کرد. () نبوغ سرشار او به حدی بود ((که در چهارده سالگی از فیلسوف بزرگ اسلام ملاصدرا اجازه روایت گرفت. مجلسی که در مدرسه ملا عبدالله به اقامه نماز و تدریس اشتغال داشت بعد از رحلت پدر بزرگوارش در مسجد جامع اصفهان به اقامه نماز و درس دادن مشغول گشت .)) (۷۲۵) در پای درس او بیش از هزار طلبه می

نشستند و از نور علم و معرفت دلهای خود را جلا می دادند. سید نعمت الله جزایری که نامی ترین شاگرد اوست ، می گوید:

((با آنکه در سن جوانی به سر می برد چنان در علوم تتبع کرده بود که احدی از علمای زمانش به آن نرسیده بودند.))

علامه مجلسی بغیر از دائره المعارف بزرگ تشیع ، ((بحار الانوار)) کتبی به قرار زیر نگاشته است :

۱. مراه العقول فی شرح اخبار الرسول در شرح اصول کافی ۲. ملاذ الاخبار فی شرح التهذیب
۳. شرح اربعین ۴. الوجیزه فی الرجال ۵. الفوائد الطریقه فی شرح الصحیفه السجادیه ۶. رساله الاوزان
۷. المسائل الهندیه ۸. رساله اعتقادات (۷۵۰ سطر است و در يك شب نگاشته شده است .) ۹. رساله فی الشكوك

تالیفات فارسی علامه عبارتند از :

۱. حق الیقین ۲. عین الحیاه ۳. حلیه المتقین ۴. حیوه القلوب ۵. مشکوه الانوار ۶. جلاء العیون ۷. زاد المعاد
۸. تحفه الزائر ۹. مقیاس المصابیح ۱۰. ربیع الاساییع ۱۱. رساله در شکوک ۱۲. رساله دیات ۱۳. رساله در اوقات ۱۴. رساله در جفر ۱۵. رساله در بهشت و دوزخ ۱۶. رساله اختیارات ایام ۱۷. ترجمه عهدنامه
- امیرالمومنین (ع) به مالک اشتر ۱۸. مشکوه الانوار در آداب قرائت قرآن و دعا ۱۹. شرح های دعای جوشن کبیر ۲۰. رساله در رجعت ۲۱. رساله در آداب نماز ۲۲. رساله در زکوه و بیش از ۳۰ رساله دیگر در مسائل مختلف و ترجمه دعاها و کتابهایی مختصر در عقاید و احکام .

۳۱۹-سید محمد مجاهد (ره) متوفای ۱۲۴۲ ق

او از اساتید برجسته حوزه کربلا و اصفهان به شمار می آمد، به گونه ای که همه علما در مجلس درس او حاضر می شدند. بیانی زیبا و شیوا داشت و مسایل پیچیده و مطالب دقیق را به بهترین شیوه بیان می کرد، به طوری که هر کس حتی افراد مبتدی ، درس او را می فهمیدند. دو تالیف عمده ایشان در اصول فقه و فقه که اولی ((المفاتیح فی الاصول)) و دیگری ((المناهل فی فقه آل الرسول)) می باشد.

در دوران زعامت آیت الله سید محمد طباطبایی دوره دوم جنگ ایران و روسیه آغاز گردید و روحانیت به زعامت آن فقیه گرانقدر در آن نقش موثر به عهده داشت و به همین سبب نیز ایشان به آیت الله مجاهد شهرت یافت .

۳۲۰- میرزا مسیح مجتهد متوفای ۱۲۴۵ ق

وی علاوه بر تسلط کامل بر اصول و قواعد کلی فقه و منابع دینی ، وضع موجود و حدود موضوعات و زمینه ها را می شناخت و مقتضیات زمان و مکان از نظرش دور نبود.

میرزا مسیح در طول مدت هفتاد سال عمر با برکت خود آثار متعددی در فقه و اصول تالیف نمود که عبارتند از:

۱. قواعد الاصولیه
۲. کشف النقاب فی شرح لمعه الدمشقیه . (تصویری از نسخه خطی آن در کتابخانه چهل ستون مسجد جامع تهران مضبوط است .)
۳. شرح کتاب المعاطاه : که متضمن کتاب الصلح و الاجاره و الوکاله است .
۴. شرح قواعد الاحکام فی معرفه الحلال و الحرام . این شرح در بردارنده بخش طهارت و برخی از مباحث و موضوعات فقهی است . نسخه ای از این کتاب در نزد نواده او میرزا عبدالله مجتهد تهرانی بوده است . (۱۰۳۰)
۵. شرح مختصر النافع : نسخه خطی این کتاب در ۱۱۰ صفحه به صورت عکسی در کتابخانه چهل ستون مسجد جامع تهران نگهداری می شود . مطالب آن از کتاب تجارت آغاز می گردد .
۶. رساله فی احکام النیایه و جواب الاسئله الفقهیه : این کتاب رساله استدلالی گران سنگی است که در خصوص احکام فقهی بحث کرده و در جواب سئوالهایی نوشته شده که سئوال کنندگان آن مشخص نیستند . در بخشی از این کتاب میرزا مسیح به ایام سخت تبعید خود در عتبات عالیات اشاره کرده است و تاریخ بیستم شوال ۱۲۴۸ ق در پاسخ یکی از مسائل فقهی دیده می شود . (۱۰۳۱)
۷. رساله علمیه ((المصباح لطریق الفلاح)): نسخه ای از این رساله با چاپ سنگی در کتابخانه چهل ستون مسجد جامع تهران نگهداری می شود .

۸. المصباح : کتابی است به زبان عربی در خصوص مسائل فقهی که در سال ۱۲۶۲ ق در تهران چاپ
سنگی شده است

۳۲۱-ملا هادی سبزواری متوفای ۱۲۸۹ ق

حکیم سبزواری علاوه بر حوزه علمیه کرمان نزدیک چهل سال در حوزه علمیه مشهد به تدریس پرداخته و
حاصل این تلاش پرورش شاگردان بسیاری بوده است

تالیفات:

۱. منظومه و شرح منظومه سبزواری : این اثر نفیس و کم نظیر حاصل تلاش بیش از بیست سال از عمر
با برکت حکیم در سنین جوانی است

۲. دیوان حاج ملا هادی : این کتاب که اشعارش بالغ بر هزار بیت است غزلیات و رباعیات و...

۳. اسرار الحکمه فی المفتتح و المغتنم

۴. شرح فارسی بر برخی از ابیات مشکل مثنوی مولانا

۵. مفتاح الفلاح و مصباح النجاج : شرح دعای شریف صباح منسوب به مولی الموحیدین امیر المومنین است

.

۶. شرح الاسماء: شرح دعای جوشن کبیر است

۷. النبراس فی اسرار الاساس : یک دوره فقه به طور خلاصه در قالب نظم ریخته شده و با اسرار و حکمت
بیان شده است .

۸. راح قراح و کتاب رحیق در علم بدیع

۹. حاشیه بر الشواهد الربوبیه فی المناهج السلوکیه اثر نفیس مرحوم صدرالحکماء المتالهین ملاصدرا الدین

شیرازی

۱۰. حاشیه بر اسفار اربعه ملاصدر الدین شیرازی
۱۱. حواشی بر کتاب مفاتیح الغیب ملاصدر الدین شیرازی
۱۲. حاشیه بر مبدا و معاد صدرالدین شیرازی : البته نسبت به سه حاشیه قبل مختصرتر می باشد.
۱۳. حاشیه بر شرح سیوطی لابن مالک (در علم نحو)
۱۴. حاشیه بر کتاب ((شوارق)) اثر ملا عبدالرزاق لاهیجی (در حکمت)
۱۵. هدایه الطالبین فی معرفه الانبیاء و الائمة المعصومین

۳۲۲-ملا علی کنی متوفای ۱۳۰۶ ق

او در یکی از روزهای سال ۱۲۲۰ هجری قمری در محله ((کن)) - واقع در شمال غرب تهران - دیده به جهان گشود.

آقای طباطبایی حائری از دوران سخت تحصیل ملاعلی کنی چنین یاد می کند: ((در ایام طلبگی که به نجف اشرف آمده بودم من و آقای شیخ عبدالحسین شیخ العراقین و آخوند ملا علی کنی در يك حجره از مدارس حوزه علمیه در نهایت فقر و فاقه به سر می بردیم و فقیرتر از همه حاجی کنی بود که هر هفته يك شب به مسجد سهله می رفت و از گوشه و کنار مسجد - بدون اینکه کسی بفهمد - نان خشك جمع می کرد و به مدرسه می آورد و گذران هفته را از آنها می کرد.

ساموئل گرین ویلر بنجامین - نخستین سفیر آمریکا در ایران - در خاطرات خود چنین می نویسد: ((...بزرگترین مجتهدهای حالیه که به به منزله رئیس عدالت خانه حالیه ممالك فرنگ است حاجی ملا علی کنی است . حاجی ملا علی شخص مسنی است و ظاهراً مایل به تجمل نیست بلکه میل به سادگی زیاد دارد. اگر چه املاك او زیاد است مع هذا نمی خواهد جلال و ظاهرسازی به خرج دهد. وجودی ملکوتی است . اگر يك کلمه بگوید می تواند اعلیحضرت را از سلطنت خلع کند. سربازهایی که در سفارت ممالك متحده آمریکا قراول می کشیدند به من گفتند که اگر چه ما برای حفظ وجود شما اینجا فرستاده شده ایم ،اما اگر حاجی ملا علی امر کند همه شما را می کشیم !!))

تالیفات:

ارشاد الامه ، ایضاح المشتبهات ، تحقیق الدلائل فی شرح تلخیص المسائل (شامل مباحث مستقلى چون کتاب البيع ، کتاب الخيارات ، کتاب القضاء و کتاب الشهادات (۱۱۵۸)، کتاب الطهاره و کتاب الصلاه)، تلخیص المسائل ، توضیح المقال فی علم الدرايه و الرجال ، حاشیه بر قواعد، رساله ای در استصحاب ، رساله ای در اوامر و نواهی ، رساله ای در مفاهیم و مواظ حسنه

۳۲۳- میرزا حبیب الله رشتی متوفای ۱۳۱۲ ق

آثار او در علم اصول عبارتند از:

رساله فی الضد و اقتضاء الامر بشی ء النهی عنه و عدمه ، التعادل و التراجیح ، بدایع الافکار، اجتماع الامر و النهی ، رساله فی مقدمه الواجب ، رساله فی المشتق ، التقریرات .

در علم فقه :

کتاب الطهاره ، الحاشیه علی المكاسب ، کتاب الزکاه ، کتاب الاجاره ، الالتقاط، کتاب العضب ، کتاب القضاء و الشهادات ، الوقوف و الصدقات ، رساله فی اللباس المشکوک ، حاشیه علی منهج الرشاد، حاشیه علی نجاه العباد، حاشیه علی النخبه .

در علم تفسیر:

حواشی بر تفسیر جلالین ، و علم کلام : الامامه ، کاشف الظلام فی حل معضلات الکلام است .

۳۲۴- سید جمال الدین اسد آبادی متوفای ۱۳۱۴ ق

در شهر اسد آباد همدان در محله با سابقه ((امامزاده احمد)) مردمانی نجیب از سادات حسینی زندگی می گذرانند و پاکمردی از تبار پیامبر صلی الله علیه و آله راهبری آنان را بر عهده دارد. سید صفدر عالمی پرهیزگار و دانشمندی پارساست که ساکنان کوچه سیدان ، سالاری آن بزرگوار را پذیرفته و دل به فرمانش سپرده اند.(۱۲۵۲)

وی از نوادگان امام سجاد علیه السلام است و خاندانش از سال ۶۷۳ ق در محله ((سیدان)) اسد آباد همدان جای گرفته اند. اغلب آنان از اهل علم و مقتدای مردم و قاضی دیار خود بودند و از میانشان خوشنویسان معروفی چون ((میرزکی)) (برادر سید صفدر) برخاسته اند. این دودمان در میان مردم اسد آباد به طایفه شیخ الاسلامی معروف بوده و هستند. مردم اسد آباد برای سید صفدر و نیاکان وی احترام خاصی قائل بودند بخصوص اینکه سلسله کرامات و سجایای برجسته ای داشته اند. سید جمال الدین در ماه شعبان ۱۲۵۴ ق . (آبان ۱۲۱۷ ش) در این خانواده متولد گردید. سید در سال ۱۲۶۶ ق همراه پدر به قصد نجف اشرف از تهران حرکت می کند و بعد از سه ماه توقف در بروجرد و مباحثه علمی با عالمان آن شهر، به عتبات علیات مشرف شده ، به خدمت شیخ مرتضی انصاری - طاب ثراه - می رسد. وی چهار سال در خدمت آن عالم فرزانه مشغول تحصیل علوم اسلامی می شود و در علوم تفسیری ، حدیث ، فقه ، اصول ، کلام ، منطق ، فلسفه ، ریاضی ، طب ، تشریح ، هیئت و نجوم به تحقیق می پردازد و در تمام این مدت مخارج سید جمال الدین را شیخ انصاری به عهده می گیرد و در نهایت درجات علمی او را تصدیق و به فتوا دادن در امور شرعی اجازه اش فرماید. این در حالی بود که آوازه فراست و نبوغ سید جمال ، عالمان نجف ، کربلا و سامرا را به حیرت واداشته بود، تا این که مورد حسد و کینه برخی نا اهلان قرار گرفت و به توصیه استاد بزرگش ، در سال ۱۲۷۰ ق روانه شهر بمبئی در هندوستان شد. با اینکه سید جمال الدین اسد آبادی از ده سالگی همواره در سفر به سر برده و مشغول مبارزه بوده است ، در هر زمان که فرصتی به دست می آورد در امر تالیف و تصنیف تلاش کرده است . از این رو آثار مکتوب این مرد بزرگ را به دو دسته می توان تقسیم کرد:

الف : آثاری در موضوعات مختلف که نام برخی از آنها به شرح زیر است .

۱. تتمه البیان فی تاریخ الافغان ۲. القضا و القدر ۳. اسلام و علم ۴. نیجریه یا ناتورالیسم

۵. الوحده الاسلامیه ۶. الواردات فی سر التجلیات

ب : نامه ها، سخنرانیها، مقالات ، مذاکرات و مصاحبه ها. که تعدادی از اینها با عناوین ((مقالات جمالیه))، نامه های سید جمال الدین))، ((شرح حال و آثار سید جمال الدین)) یا در کتابهایی که پیرامون زندگی و آرمان سید نوشته شده به چاپ رسیده است

پدر نوری دانشوری بنام بود علامه میرزا محمد تقی نوری طبرسی ۱۲۰۱ - ۱۲۶۳ ق) از بزرگترین دانشمندان مازندران و از پیشوایان مورد اطمینان مردم و مرجع تقلید مردمان زیادی در خطه نور بود

تالیفات:

- ۱ - مواقع النجوم ، شجره نامه ای است در سلسله اجازات نوریان ، و نخستین اثر او است که در ۲۱ سالگی نوشته است .
- ۲ - نفس الرحمن فی فضائل سیدنا سلمان ، حدیثی است از حیات سلمان فارسی و فراتی است از فضایل جوشان او که در شهر کربلا به سال ۱۲۸۳ ق تالیف لطیف آن تمام شده است .
- ۳ - دار السلام ، در دو جلد، درباره خواب و تعبیر خواب و ... است و جلد دوم در اخلاق و ... است که به ترتیب الفبایی و کارساز نوشته شده ، و در ۱۲۹۲ ق ، به زیر سایه آستان قدس عسکریین ، در سرزمین سامرا تالیف آن تکمیل شده است .
- ۴ - فصل الخطاب ... (تالیف : ۱۲۹۲ ق . در نجف ، چاپ : ۱۲۹۸ ق .)
- ۵ - معالم العبر (تالیف : ۱۲۹۶ ق . در شهر سامراء.)
- ۶ - میزان السماء، (تالیف : ۱۲۹۹ ق . تهران .)
- ۷ - کلمه طیبه ، (تالیف : ۱۳۰۱ ق . چاپ نخست : بمبئی ۱۳۵۲ ق ، در ۶۱۶ صفحه .)
- ۸ - جنه الماوی ، (تالیف : ۱۳۰۲ ق) تصنیفی است در مقام مهدی (عج) و با سوز فراق حضرت یار - روحی فداه .
- ۹ - فیض القدسی ، (تالیف : ۱۳۰۲ ق ، سامراء) اولین کتاب همستند و معتبر در خصوص زندگانی علامه مجلسی . این کتاب چندی پیش به قلم مترجم معاصر حجه الاسلام سید جعفر نبوی به فارسی ترجمه و منتشر شد.
- ۱۰ - بدر مشسع ، (تالیف : ۱۳۰۸ ق) در شرح حال فرزندان موسی مبرقع پسر امام جواد علیه السلام است که همراه با تقریظ و تایید میرزای بزرگ چاپ شد.
- ۱۱ - کشف الاستار (۱۳۱۸ ق) پرتوی است از حسن دل انگیز حضرت مهدی - روحی فداه - (۱۲۸۹)
- ۱۲ - صحیفه ثانیه علویه ۱۳۰۳ ق)
- ۱۳ - صحیفه رابعه سجادیه
- ۱۴ - سلامه المرصاد (۱۳۱۷ ق)

- ۱۵ - مستدرک مزار بحار
- ۱۶ - حاشیه بر منتهی المقال
- ۱۷ - ظلمات الهاویه در معایب معاویه و...
- ۱۸ - نجم الثاقب (۱۳۰۳ ق) پر انتشارترین کتاب محدث نوری .
- ۱۹ - موالید الائمه
- ۲۰ - شاخه طویی
- ۲۱ - دیوان شعر محدث نوری که با نام ((مولودیه)) چاپ شده است .
- ۲۲ - مستدرک الوسائل و مستنبط المسائل ، بزرگترین اثر محدث نوری و معتبرترین مجموعه مفصل روایی که پس از وسائل الشیعه نوشته شده است و براستی مستدرک ، مرجعی معتبر برای مجتهدان است و هیچ فقیهی از آن بی نیاز نیست . (۱۲۹۰)
- ۲۳ - لؤلؤ و مرجان (۱۳۱۹ ق) این کتاب که از سر اخلاص و درد دین نوشته شده نخستین کتاب مستقلی است که در رد خرافات ساخته و پرداخته شده در ساحت مقدس حماسه عاشورا، سخن می گوید و با صمیمیت و صداقت از مداحان و منبریان محترم می خواهد که در این کار حساس و حیاتی ، به هیچ وجه ارکان سه گانه راستگویی ، درست گویی و اخلاص را فراموش نکنند و با فداکردن علم و عقل در پای عشق فرضی ، آبروی همه را نبرند...
- ۲۴ - تحیه الزائر، از متون زیارتی است .
- ۲۵ - تقریرات بحث استادش شیخ العراقین
- ۲۶ - تقریرات درس استاد دیگرش میرزای بزرگ
- ۲۷ - اربعونیات ، همان که در حاشیه کلمه طیبیه چاپ شده است .
- ۲۸ - اخبار حفظ القرآن
- ۲۹ - رساله ای در شحر حال مولی ابی الحسن شریف عاملی فتونی که در ۱۲۷۶ ق نوشته است .
- ۳۰ - کشکول ، گلستانی که گلبرگهای گوناگونی را شامل می شود.
- ۳۱ - حواشی بر توضیح المقال حاج ملا علی کنی که در آخر رجال ابی علی چاپ شده است .
- ۳۲ - رساله فارسی در جواب به شبهات فصل الخطاب و در رد تحریف قرآن مجید. تذکر این نکته ضروری است که علاوه بر کتاب القرآن در ضمن مستدرک الوسائل ، محدث نوری سه کتاب دیگر نیز در علوم قرآنی نوشته است و بی گمان با چشم پوشی از هر کدام از این چهار کتاب ، قضاوت در حق نوری و او را متهم به تحریف کردن ، ناقص و ناروان خواهد بود.

۳۳ - ترجمه جلد دوم دارالسلام به فارسی .

۳۴ - اجوبه المسائل

۳۵ - حواشی بر رجال ابی علی که نیمه تمام مانده و غیر از شماره ۳۱ می باشد.

۳۲۶-شیخ فضل الله نوری متوفای ۱۳۲۷ ق

در سال ۱۲۵۹ ق . در روستای لاشک در منطقه کجور مازندران ، ملا عباس کجوری از روحانیان صالح و مورد اعتماد مردم ، صاحب فرزندی شد و او را فضل الله نام نهاد.

آثار علمی

شیخ فضل اله علاوه بر فعالیت‌های اجتماعی و سیاسی و تدریس و تبلیغ دارای آثار علمی ارزنده ای است که برخی را تالیف کرده و بر بعضی کتابها شرح و توضیح نوشته است . قسمتی از این آثار عبارت اند از:

۱ - رساله منظوم فقهی ((الدرر التنظيم)) به عربی ۲ - بیاض (کتاب دعا) ۳ - رساله فقهی فی قاعده ضمان الیدء - رساله فی المشتق ۵ - صحیفه قائمیه (صحیفه مهدویه) ۶ - ضمایمی بر کتاب تحفه الزائر از مرحوم مجلسی (در پایان کتاب) ۷ - اقبال سید بن طاووس با توضیحات شیخ

۸ - رساله تحریم استطراق حاجیان از راه جبل به مکه معظمه ۹ - روزنامه شیخ (لوائج آقا شیخ فضل الله) ۱۰ - تحریم مشروطیت ۱۱ - حاشیه بر کتاب شواهد الربوبیه ملا صدرا ۱۲ - حاشیه بر کتاب فرائد الاصول شیخ انصاری

۳۲۷-شیخ محمد خیابانی متوفای ۱۳۳۸ ق

وی دوره عالی فقه و اصول را نزد مرحوم آیه الله العظمی سید ابوالحسن انگجی و هیئت ونجوم را در محضر منجم معروف مرحوم میرزا عبدالعلی خواند.(۱۳۹۸) شیخ با تکیه بر استعداد سر شار و پشتکار و جدیت خاص طلبگی ، مراحل تحصیل را بسرعت پشت سر گذاشت و به مقام بلند علمی رسید. از دوران طلبگی مسائل مشکل علم هیئت را خود استخراج می کرد و تقویمهای رقومی می نوشت . علاوه بر آن ، بنا به رسم

دیرین حوزه های علمیه ، از دوران تحصیل به تدریس فقه و اصول و نجوم و ریاضی و حکمت برای طلبه های جوانتر از خود نیز می پرداخت . بویژه به تدریس نجوم و ریاضی که از مشکل ترین رشته های علوم است ، علاقه زیادی داشت و آن را در مدرسه طالبیه تبریز، با بیان شیوا و فصیح و به زبان مادری خود (ترکی) برای فضلا و طلاب سطوح عالی ، تدریس می کرد و این مایه شگفتی اقران و حتی علمای بزرگ می شد. چرا که کمتر کسی از عالمان می تواند از عهده تبیین و تدریس این علم بر آید و جوان بودن خیابانی هم از يك طرف آنان را شگفت زده می کرد.

۳۲۸-ملا حبیب الله شریف کاشانی متوفای ۱۳۰۱ ش

حبیب الله شریف کاشانی در سال ۱۲۶۲ ق . دیده به جهان گشود.(۱۴۶۱)
پدرش آیه الله ملا علی مدد ساوجی در ساوه متولد شد و بخش عظمی از تحصیلات خود را در قزوین و سپس کاشان گذراند. در ایام جوانی به درجه اجتهاد رسید و سپس در سال ۱۲۶۶ ق . از کاشان به ساوه مراجعت کرد و تا پایان عمر روشنی بخش مردمان آن دیار گردید.
حبیب شریف کاشان عمری را در تحصیل و تدریس و تحقیق موضوعات اساسی اسلام و علوم حوزوی گذراند. وی سیصد جلد کتاب و رساله نوشته اما تنها حدود دویست جلد آنها شناخته شده است .

منتقد المنافع فی شرح المختصر النافع این کتاب مهمترین اثر علمی اوست و شماری از فقیهان نامی معاصر، آن را دائره المعارف فقه شیعیه و اثری پر بار و اعجاب آور به حساب آورده اند

اخلاق-نصیحت نامه ((شعر))-شکایت نامه ((شعر))-القواعد البانیه-صراط الرشاد-البارقات الملکوتیه
حکم المواعظ-گوهر مقصود-مصابیح الصائمین-مقدمه التعلیم و التعلّم-اصول-النخبه الرفیعہ-تعلیقات علی مقدمه الفصول-رساله فی الاستصحاب-رساله فی حجه الظن-شرح مفتاح الاصول-شرح منظومه اصول الفقه-مراحل الاصحاب-تراجم-لباب الالقاب-ادبیات-منتخب المقالات من کتاب المقامات-بدر البلاغه ((فی الخطب
))-شرح قصیده حمیری-شرح لامیه العجم-منتخب دره الفواص-تفسیر - تاریخ-تذکره الشهداء
کلام-تعلیقات بر اعتقادات صدوق-شمس المشارق ((شرح باب حادی عشر))-رجوم الشیاطین-رساله در رجعت-الجوهر الثمین ((شعر))-فقه-شرح بر قصاص و دیات مفاتیح فیض-منظومه فی الفقه-رساله در

افعال حج-منتقد المنافع ۱۳ جلد-مغانم المجتهدين-القول الفصل-قصاص و دیات-مجمع الحواشی-مسائل الاحکام-مسائل الافعال-مستقصی مدارك القواعد-مکاسب-منتخب القواعد-ذریعه الاستغنا در مسئله غنا رساله های متعدد-انتخاب المسائل-ایضاح الرياض-تسهیل المسالك و...

۳۲۹- میرزا جواد آقاملکی متوفای ۱۳۰۴ ش

ایشان از دانشمندان عارف وزاهد و اخلاقی بودند که توانستند شاگردان بزرگی تربیت کنند که حضرت امام خمینی رض از جمله شاگردان ایشان می باشند.

کتاب ایشان:

۱. ((اسرار الصلاة))؛ کتابی که حاوی هزار نکته از اسرار نماز است ۲. ((المراقبات)) یا ((اعمال السنه))؛ در این اثر پربها، مقدمه ای کوتاه پیرامون دعا و راز و نیاز به چشم می خورد و سپس با قلمی زیبا و گویا، اعمال ماههای مختلف، آثار و برکات روحی و معنوی آنها توضیح داده شده است.
۳. ((رساله لقاء الله))؛ کتابی لبریز از نورانیت و معنویت که ره پویان راه تهذیب و وارستگی را به قله قداست و طهارت روح می رساند. معنای ((لقاء الله)) و آیات مربوط به آن را توضیح داده، از اسم اعظم گفتگو می کند و سپس راه موفقیت الهی را برای سالکین بیان می نماید.
۴. کتابی در فقه
۵. رساله ای در حج
۶. حاشیه فارسی بر ((غایة القصوى

۳۳۰- حاج آقا نورالله اصفهانی

متوفای ۱۳۰۶ ش

این دانشمند بزرگ و سیاستمدار روشن بین ایران حدود هفتاد سال باتلاش فراوان به تربیت دانشوران وارسته، و نگارش کتب مختلف پرداخت. رساله ((مکالمات مقیم و مسافر)) آن فقیه فرزانه گوشه ای از ژرفای اندیشه اش را آشکار می سازد و راه نیکبختی و سربلندی را به همه مستضعفان مؤمن می آموزد.

۳۳۱-سید عبدالحسین لاری

متوفای ۱۳۰۷

وی در ۲۲ سالگی به درجه اجتهاد نائل آمد. او در ۴۵ سالگی از طرف میرزای شیرازی به منطقه لارستان اعزام گردید که توانست در آنجا تحول بزرگی در زمینه مادی و معنوی ایجاد کند و حکومت اسلامی را در آنجا تاسیس نموده و شاگردان زیادی تربیت کرد و کتب فراوانی تالیف نمود از جمله:

معارف السلمانی بمراتب الخلفاءالرحمانی ، رساله در عقوبت حب دنیا (عرفان السلمانی بحقائق الایمانی) ، اکسیرالسعادة فی اسرارالشهادة ، استخاره نامه ، آیات الظالمین ، رساله و جیزه در کیفیت علم امام علیه السلام ، قانون در اتحاد دولت و ملت ، قانون مشروطه مشروعه ، هدایت الطالبین ، تعلیقات المکاسب (در دو جلد) ، کتاب الاصول ، حاشیه بر فرائدالاصول شیخ انصاری (در دو جلد) ، حاشیه بر شرح کبیر ، حاشیه بر قوانین الاصول.

۳۳۲-شهید آیه الله مدرس

شهادت : ۱۳۱۶/۹/۱۰ ش

او از سادات طباطبایی زواره است که نسبش پس از سی و یک پشت به حضرت امام حسن مجتبی علیه السلام می رسد. وی در سال ۱۲۹۸ ق به منظور ادامه تحصیل علوم دینی رهسپار اصفهان گردید و به مدت ۱۳ سال در حوزه علمیه این شهر محضر بیش از سی استاد را درک کرد. سپس به نجف هجرت کرد و پس از هفت سال اقامت در نجف و تاعبید مقام اجتهاد او از سوی علمای این شهر به سال ۱۳۱۸ ق . (در چهل سالگی) به اصفهان برگشت.

او در فقه و اصول و سایر علوم دینی آثاری مفصل و عمیق از خود به یادگار نهاد. مدرس در اصفهان و در سنین جوانی کتابی تحقیقی در فقه و اصول نگاشت که مقام فقهی او را به ثبوت می

رساند. از آن شهید رساله ای در فقه استدلالی به جای مانده که اگر صاحبان فن و اهل نظر آن را بررسی کنند تصدیق می نمایند که در صورت تکمیل ، این کتاب هم تراز کتاب مکاسب شیخ انصاری است

مدرس اولین کسی بود که تدریس نهج البلاغه را در حوزه های علمیه رسمی کرد و نخستین مجتهدی بود که این کتاب را جزو متون درسی طلاب قرار داد. شخصیتی چون حاج میرزا آقاعلی شیرازی - استاد شهید مطهری - و آیه الله العظمی بروجردی نهج البلاغه را نزد شهید مدرس آموختند. از کارهای مهم و در خور توجه این فقیه فرزانه تدوین تفسیری جامع برای قرآن بود که علاوه بر جمع آوری تفاسیر خطی و چاپی عده ای از دانشمندان را برای نیل بدین مقصود به همکاری دعوت نمود و در صورتی که این طرح تفصیلی جامع به اجرا در می آمد روشی بسیار عالی و سبکی تازه و عمیق بود.

مدرس مدتها فلسفه تدریس می کرد و در عرفان مهارت داشت و در زندان خواف برای عده ای از ماموران قلعه ای که در آن به سر می برد مثنوی را تفسیر می کرد

آثار قلمی مدرس به شرح زیر است :

۱. تعلیقه بر کفایة الاصول آخوند خراسانی .۲. رسائل الفقہیہ ۳. رساله ای در ترتب (در علم اصول فقه
۴. رساله ای در شرط متاخر (در اصول) .۵. رساله ای در عقود و ایقاعات .۶. رساله ای در لزوم و عدم لزوم قبض در موقوفه .۷. کتاب حجة الظن (در اصول) .۸. شرح رسائل شیخ مرتضی انصاری .
۹. حاشیه بر کتاب النکاح مرحوم آیه الله شیخ محمد رضا نجفی مسجد شاهی .۱۰. دوره تقریرات اصول میرزای شیرازی .۱۱. رساله ای در شرط امام و ماموم .۱۲. کتابی در باب استصحاب (در علم اصول) .
۱۳. کتاب احوال الظن فی اصول الدین .۱۴. شرح روان بر نهج البلاغه .۱۵. اصول تشکیلات عدلیه با (همکاری دیگران)
۱۶. زندگینامه ((خود نوشت)) .

۳۳۳-محدث قمی

متوقای ۱۳۱۹ ش

شیخ عباس قمی از تبار عالمان بلند اندیش و پر کار و با اخلاص بود و آثار او در علوم مختلف ، تاریخ ، رجال ، تراجم ، علوم قرآن ، اخلاق ، عقاید و علم حدیث نشان از روح تلاشگر و عظمت علمی این عالم

ژرف نگر دارد. در اینجا تنها با بیان نام آثارش از دامنه گسترده معلومات ایشان در علوم مختلف یاد می کنیم :

۱. کلمات لطیفه : (در علم اخلاق) ۲. الدار النظم فی لغات القرآن العظیم ۳. کحل البصر فی سيرة سيدالبشر
۴. کتاب نقدالوسائل شیخ حر عاملی ۵. تقسیم بداية الهدایة شیخ حر عاملی ۶. شرح الوجیزه شیخ بهائی
۷. فیض القدير فيما يتعلق بحديث الغدير ۸. علم اليقين (خلاصه حق اليقين علامه مجلسی) ۹. مقاليد الفلاح فی عمل اليوم والليلة ۱۰. مقلادالنجاح (خلاصه کتاب یاد شده) ۱۱. خلاصه جلد یازده بحارالانوار علامه مجلسی ۱۲. شرح کلمات قصار حضرت علی علیه السلام که در آخر نهج البلاغه آمده است .
۱۳. هدیه الانام الى وقایع الايام (خلاصه کتاب فیض العلوم) ۱۴. فیض العلم فی وقایع الشهور و الايام (درباره وقایع ماهها و روزها) ۱۵. سفینه البحار و مدینه الحكم والاثار (تدوین موضوعی بحار الانوار علامه مجلسی و تلخیص آن که در مدت بیست سال انجام یافته است .)
۱۶. تحفة الاحباب فی تراجم الاصحاب : (درباره اصحاب حضرت محمد صلی الله علیه و آله و سلم و ائمه اطهار علیهم السلام به زبان فارسی) ۱۷. فوائدالترجيبه : (وقایع روزها و آداب مستحبی و اعمال ماههای عربی) ۱۸. الدرہ الیثیه فی تتمات الدرہ الثمینة : (شرح فارسی نصاب الصبیان و تتمیم شرح نصاب فاضل یزدی) ۱۹. هیة الزائرين و بهجة الناصرين : (درباره زیارت قبور ائمه اطهار علیهم السلام و ثواب آن و تعیین قبور علما و مؤمنان مشهور و مدفون در کنار مشاهد مشرف امامان)
۲۰. اللعالي المنثورة : (در مورد دعا و سایر مستحبات) ۲۱. الفصول العلیه فی المناقب المرتضویه : (شامل مناقب و مکارم اخلاقی حضرت علی علیه السلام) ۲۲. سبیل الرشاد ۲۳. حکمة بالغة و ماء کلمة جامعة : (سخنان کوتاه حضرت علی علیه السلام در عقاید و اصول دین) ۲۴. ذخيرة الابرار فی منتخب انیس التجار : (خلاصه انیس التجار ملا مهدی نراقی ، در مورد معاملات) ۲۵. غایة القصوى فی ترجمة العروة الوثقى : (ترجمه فارسی العروة الوثقی آیه الله سید محمد کاظم یزدی) ۲۶. مفاتیح الجنان والباقيات الصالحات : (کتاب مشهوری که در اکثر مشاهد مشرف و خانه های شیعیان مورد استفادۀ بوده و به عربی نوشته شده و به فارسی نیز ترجمه گردیده است . این کتاب شریف در جایگاه خود کم نظیر است . زیرا بسیاری از دعاها و نوافل و مستحبات و زیارات ائمه اطهار علیهم السلام را در يك جا گردآوری کرده و در دسترس همگان قرار داده است .)
۲۷. التحفة الطوسیه والنفغة القدسیة : (درباره زیارت حضرت رضا علیه السلام بعضی فواید مربوط به آستان مقدسش) ۲۸. رساله دستورالعمل حضرت سیدالشهداء علیه السلام
۲۹. نفس المهموم (در مقتل حضرت سیدالشهداء علیه السلام) ۳۰. نفثه المصنوع : (در تکمیل نفس المهموم اخیرا به ضمیمه نفس المهموم منتشر شده است .) ۳۱. الانوارالبهیة فی تاریخ الحجج الالهیه : (در مورد ولادت و وفات چهارده معصوم علیهم السلام) ۳۲. رساله ای در گناهان کبیره و صغیره ۳۳. منازل الاخره : (بررسی

مراحل دشوار سفر آخرت بر اساس روایات (۳۴). ترجمه مصباح المتعبد مرحوم شیخ طوسی
 ۳۵. نزہة النواظر: (ترجمه معدن الجواهر دانشور بزرگوار محمد بن علی کراچی) ۳۶. مقامات علیه :
 (خلاصه معراج السعاده مرحوم ملا احمد نراقی) ۳۷. ترجمه جمال الاسبوع سید بن طاووس
 ۳۸. الباقیات الصالحات (در حاشیه مفاتیح الجنان چاپ شده است .) ۳۹. منتهی الامال فی تاریخ النبى و
 الال : (در مورد زندگانی حضرات ائمه اطهار و رسول اکرم صلی الله علیه و آله و سلم و دختر گرامیش
 حضرت زهرا علیها السلام و تاریخ ولادت و وفات و وقایع دوران آنها) ۴۰. تتمة المنتهى فی وقایع ایام
 الخلفاء ۴۱. ترجمه مسلك دوم لهوف سید بن طاووس (به خط خود مؤلف در حاشیه یکی از چاپهای لهوف
 چاپ شده است .) ۴۲. تتمیم تحیه الزائر محدث نوری (این کتاب با رحلت علامه نوری ناتمام مانده بود و شیخ
 عباس بعد از فوت استادش آن را به اتمام رساند.) ۴۳. چهل حدیث ۴۴. الکنی والالقاب : (درباره زندگانی علما
 و شعرا و غیر ایشان) ۴۵. هدیة الاحباب فی المعروفین بالکنی و الالقاب : (خلاصه کتاب الکنی والالقاب
 ۴۶. فواید الرضویه فی احوال علماء المذهب الجعفریة ۴۷. بیت الاحزان فی مصائب سیده النسوان) و آثار
 ارزشمند دیگر

۳۳۴- سید ابوالحسن اصفهانی

متوفای ۱۳۲۵

آثار قلمی

مشهورترین اثر آیه الله اصفهانی ، کتاب جامعی در فقه به نام ((وسيلة النجاة)) است که شامل اکثر مسائل
 فقهی مورد نیاز مسلمانان آن عصر بود. بسیاری از فقها و مراجع بزرگ بر این کتاب حاشیه زده و شرح
 نوشته اند. برخی از کتب فقهی که بنا بر ترتیب کتاب ((وسيلة النجاة)) نگارش یافته عبارتند از
 ((تحریرالوسیله)) اثر امام خمینی و حواشی آیات عظام بجنوردی ، حمای ، شاهرودی ، میلانی ، خویی ،
 گلپایگانی و ...

دیگر تالیفات آیه الله اصفهانی عبارت از:

۱. انیس المقلدین ۲. حاشیه بر تبصره علامه ۳. حاشیه بر ((العروة الوثقی)) ۴. حاشیه بر نجات العباد
۵. ذخیره العباد ۶. شرح کفایة الاصول ۷. منتخب الرسائل ۸. مناسک حج ۹. وسیله النجاة الصغری
۱۰. ذخیره الصالحین

۳۳۵- حاج آقا حسین قمی

متوفای ۱۳۲۵ ش .

او که احیاگر حوزه علمیه کربلا در برهه ای از زمان است دارای تالیفات زیر می باشد:

حاشیه بر عروة الوثقی (از اول مسائل تقلید تا بخشی از احکام نماز)، حاشیه بر رساله ارث و نفقات ، حاشیه بر رساله ربائیه رضاعیه ، حاشیه بر صحة المعاملات ، حاشیه بر مجمع المسائل ، الذخيرة الباقية فی العبادات والمعاملات ، مختصر الاحکام ، طریق النجاة ، منتخب الاحکام ، مناسك حج ، ذخيرة العباد، هدایة الانام فی المسائل الحلال والحرام و ((رساله احکام))

۳۳۶- شیخ آقا بزرگ تهرانی

متوفای ۱۳۴۸ ش

چون ۱۰ ساله شد (۱۳۰۳ ق) پدرش مجلسی ترتیب داد، با حضور جمعی از روحانیون آن روزگار تهران ، و در این محفل معنوی ، وی لباس روحانیت پوشید و عمامه بر سر گذارد. حاضران به او تبریک گفتند و خواستند تا خواندن ((جامع المقدمات)) را بیاغازد. پس از پوشیدن لباس روحانی وی را با افزودن کلمه شیخ (کلمه ای که برای روحانیون ، هم عنوان است و هم احترام) بر سر نامش ، در شیخ آقا بزرگ خواندند.

حاصل ۹۶ سال عمریابریک او تربیت شاگردان وتالیف کتب بسیار ارزشمنداست.

آثار قلمی و کتابهای شیخ آقا بزرگ را تا هشتاد جلد می توان شمرد. اما در میان آن همه آثار، دو اثر از همه پر بارتر و جامع ترند:

۱. الذریعه الی تصانیف الشیعه ، در ۲۹ جلد: بیانگر آثار قلمی ، هنری شیعه در طول تاریخ .(شمار جلد های الذریعه به ۲۹ جلد می رسد. این دائرة المعارف بزرگ ، با ۱۱۵۵۴ صفحه ۵۵۰۹۵ کتاب و رساله را شناسایی کرده است و اگر کتابهایی را هم که در ضمن شناسایی آثار دیگر نام برده شده اند بر این رقم بیفزاییم به رقمی در حدود ۵۵۵۰۰ کتاب خواهیم رسید.)

۲. طبقات اعلام الشیعه ، در حدود ۲۰ جلد، دائرة المعارف بزرگی است که زندگینامه و جایگاه دانشمندان شیعه را در هزار و صد سال گذشته به دست می دهد. این دائرة المعارف زندگانی ۱۱۳۰۰ دانشمند شیعی را به دست می دهد. البته با محاسبه جلد های منتشر نشده از رقم ۱۵۰۰۰ نیز فراتر خواهد رفت .

۳۳۷- علامه امینی

متوفای ۱۳۴۹ ش

تالیفات وی: ((شهداء الفضيله)) - ((كامل الزيارات)) ابن قولويه قمی - ((ادب الزائر لمن یمم الحائر)) -
((ثمرات الاسفار)) - حاشیه بر ((رسائل)) و ((مکاسب))
- رساله ای درباره ((نیت)) - رساله ای در بیان ((حقیقت زیارت))، - ((رساله ای در علم درایة الحدیث
((مهمترین اثر ماندگار وی ((الغدير)) است.

دکتر سید جعفر شهیدی که خود در نجف و تهران از یاران آن فرزانه بود، نقل می کند که روزی علامه امینی
به من گفت: ((برای تاعلیف ((الغدير)) ده هزار جلد کتاب خوانده ام)).

۳۳۸- علامه شعرانی

متوفای ۱۳۵۲ ش

علامه شعرانی علاوه بر مهارت کافی در فقه و اصول و تفسیر و حدیث و فلسفه و ریاضی و عرفان و کلام
و...، با چندین زبان - غیر از فارسی و عربی - آشنا بود:

۱. فرانسه شعرانی به زبان فرانسه ، کاملاً تسلط داشت و بسیاری از کتب علمی اسلامی ترجمه شده به زبان
فرانسه را خود مطالعه و با متن اصلی تطبیق می کرد و صحت و سقم ترجمه را تعیین می نمود.
۲. ترکی زبان ترکی را مثل زبان مادری می دانست و می خواند و می نوشت .
۳. انگلیسی وی به زبان انگلیسی نیز به قدر متعارف و لازم آشنایی داشت .
۴. عبری شاید شگفت انگیز باشد که عاملی دینی با آن همه وسعت اطلاعات و اشتغالات در علوم مختلف ،
به زبان عبری هم تسلط داشته باشد! ایشان این زبان را از يك روحانی یهودی فراگرفته بود.

تالیفات وی:

الف - تفسیر و علوم قرآنی : ۱. حاشیه بر مجمع البیان (در ده جلد) ۲. تصحیح کامل تفسیر صافی (در دو

جلد) ۳. حواشی و تعلیقات بر تفسیر منهج الصادقین (در ده جلد) ۴. مقدمه و حواشی و تصحیح کامل تفسیر ابوالفتح رازی (در دوازده جلد) ۵. نثر طوبی، دائره المعارف اصطلاحات قرآن، از الف تا حرف صاد. ۶. تجوید قرآن

ب - حدیث و روایت : ۱. جمع حواشی و تحقیق و تصحیح کتاب وافی اثر مرحوم فیض کاشانی (در سه جلد) ۲. تعلیقات بر شرح اصول کافی اثر ملا صالح مازندرانی، (در دوازده جلد) ۳. تعلیقات بر وسائل الشیعه (از جلد ۱۶ تا ۲۰) ۴. حاشیه بر ارشاد القلوب دیلمی. ۵. ترجمه و شرح دعای عرفه سید الشهداء علیه السلام، ضمیمه کتاب فیض الدموع. ۶. ترجمه و شرح مفصل صحیفه کامل سجادیه ۷. تحقیق و تصحیح جامع الرواة ۸. رساله در علم درایه.

ج - فقه و اصول : ۱. المدخل الی عذب المنهل، در اصول ۲. شرح کفایة الاصول - آخوند خراسانی ۳. شرح تبصره علامه حلی ۴. حاشیه کبیره بر قواعد ۵. رساله در شرح شکوک صلاة در عروة الوثقی ۶. فقه فارسی و مختصر برای تدریس در مدارس ۷. مناسک حج با حواشی ۹ نفر از مراجع تقلید.

د - فلسفه و کلام : ۱. شرح تجرید در علم کلام ۲. حاشیه بر فصل الخطاب محدث نوری ۳. کتاب راه سعادت در اثبات نبوت و رد شبهات یهود و نصارا ۴. ترجمه کتاب ((الامام علی صوت العدالة الانسانية)) با نقد لغزشهای نویسنده (جرق جرداق) ۵. تعلیقاتی بر کتاب ((محمد پیامبر و سیاستمدار)) نوشته مونتگمری وات. ۶. اصطلاحات فلسفی ۷. مقدمه و حواشی محققانه بر اسرارالحکم سبزواری

ه - هیئت و نجوم : ۱. شرح عمل به زیج (جدولی که از روی آن به حرکات سیارات پی می برند) مبتنی بر هیئت جدید. ۲. تعلیقه و مستدرک تشریح الافلاک با اشاره به هیئت جدید. ۳. هیئت فلمازیون، ترجمه از زبان فرانسه ۴. تقاویم (تقویمهای) شبانه روزی

و - تاریخ : ۱. ترجمه ((نفس المهموم)) اثر حاج شیخ عباس قمی ۲. مقدمه، تصحیح و تحقیق کشف الغمه ۳. مقدمه و تصحیح منتخب التواریخ ۴. مقدمه کتاب وقایع السنین خاتون آبادی ۵. مقدمه، تصحیح و تعلیقات بر کتاب ((روضه الشهداء)).

ز - فنون دیگر : ۱. تصحیح کامل و مقدمه و حاشیه بر جلد اول و سوم کتاب ((نفایس الفنون فی عرابس العیون)) اثر محمود آملی از دانشمندان قرن هشتم

۳۳۹- سید محمود شاهرودی

متوفای ۱۳۵۳ ش

او بسیار اندک می نگاشت . بحثهای علمی ، عبارتهای پیوسته و رسیدگی به امور مؤمنان وی را از پرداختن قلم باز می داشت ولی اندک کتابهای بازمانده از آن فقیه فرزانه نیز می تواند نشانه روشن توان علمی اش باشد. فهرست نگاشته های آن رادمرد چنین است :

۱. تقریرات بحثهای آیه الله آقا ضیاء الدین عراقی

۲. تقریرات اصول فقه آیه الله میرزا حسین نایینی

۳. حاشیه بر کتاب گرانقدر عروة الوثقی

۴. حاشیه بر کتاب شریف وسیلة النجاة .

۵. ذخیره المؤمنین

۶. رساله هایی در موضوعات گوناگون فقهی ، اصولی ، ادبی و رجالی

۳۴۰- شهید سید مصطفی خمینی

شهادت : ۱۳۵۶/۸/۱ ش

در سال ۱۳۰۹ ش . در شهر مقدس و مذهبی قم در خانه پاک و بی آلایش دانشمند و مجتهدی بزرگ از فضایی حوزه علمیه ، فرزندی چشم به جهان گشود که بعدها منشاء تحولات عظیمی در تاریخ ایران شد.

این نوزاد را به مناسب نام جد شهیدش ((سید مصطفی)) ((مصطفی)) نام نهادند.

شهید حاج آقا مصطفی علاوه بر اجتهاد در فقه و اصول ، در علوم معقول و منقول نیز دارای تبحر بوده است.

۱. القواعد الحکمیة (حاشیه بر اسفار) ۲. کتاب البیع (دوره کامل مباحث استدلالی بیع در سه جلد)

۳. مکاسبه محرمة (در دو جلد) ۴. مبحث اجاره ۵. مستند تحریر الوسیله ۶. تعلیقه ای بر عروة الوثقی

۷. تفسیر القرآن الکریم (در چهار جلد که ناتمام می باشد) ۸. تحریرات فی الاصول (از اول اصول تا استصحاب

- تعلیقی ۹. شرح زندگانی ائمه معصومین علیه السلام (تا زندگانی امام حسین علیه السلام)
۱۰. کتاب الاصول ۱۱. القواعد الرجالیه ۱۲. کتابی در مبحث نکاح ۱۳. حاشیه بر شرح هدایه ، ملاصدرا
۱۴. حاشیه بر مبداء و معاد ملاصدرا ۱۵. حواشی بر وسیله النجاة آقا سید ابوالحسن اصفهانی
۱۶. تطبیق هیئت جدید بر هیئت نجوم اسلامی ۱۷. حاشیه بر خاتمه مستدرک

۳۴۱ - امام موسی صدر

مفقود الاثر ۱۳۵۷ ش

((سید موسی صدر)) در تاریخ ۱۴ اسفند ۱۳۰۷ ش ر شهر قم دیده به جهان گشود.

شهید والامقام و اندیشمند بزرگ اسلامی آیه الله سید محمد باقر صدر، پسر عمو و شوهر خواهر سید موسی بود.

. تحصیلات حوزوی سید موسی در قم بیش از يك دهد به طول انجامید. وی پس از گذراندن دوره مقدمات و سطح متوسط و عالی ، در درس خارج فقه و اصول و فلسفه استادان نامی و بزرگ حوزه شرکت جست

سید موسی صدر خود در کنار تحصیل خارج فقه و اصول به تدریس مقدمات و سطح نیز اشتغال داشت . از جمله کتاب با ارزش ((شرح لمعه)) (۷۲۱) را برای شاگردانی چند که در حوزه از برجستگی خاصی برخوردار بودند، تدریس می کرد و در ارائه مسائل مهم و پیچیده آن ، با بیانی شیوا و گیرا همه را سخت به تعجب و تحسین وا می داشت . (۷۲۲)

او در سایه پشتکار شبانه روزی توانست در مدت کوتاهی خود را در صف اساتید حوزه علمیه قم جای دهد و پس از چندی به تدریس فقه و اصول و منطق و فلسفه بپردازد. او در کنار تحصیل و تدریس درسهای حوزه ، برای ورود به دانشگاه در آزمون کنکور سراسری شرکت می جوید و پس از موفقیت در دانشکده حقوق تهران مشغول تحصیل می شود و در نهایت به اخذ درجه لیسانس حقوق اقتصادی نایل می آید.

وی علاوه بر تسلط کامل به دو زبان فارسی و عربی ، به فراگیری زبانهای فرانسه و انگلیسی همت می گمارد و این دوزبان را یاد می گیرد..

درخشش حیاتبخش سید موسی صدر در ابعاد گوناگون علمی ، سیاسی ، اجتماعی و فرهنگی ، او را بسان گوهری گرانبها در فراروی دیده ها نشانده بود. تنها عالم بزرگوار عبدالحسین شرف الدین نبود که شیفته عظمت وجودی او گشته بود. شخصیت جامع و کامل سید موسی صدر بسیاری از مراکز علمی و دانشگاهی آن روز در ایران را نیز تحت تاثیر فراوان خود قرار داده بود.

نزدیک به بیست سال تلاش مداوم و حیرت انگیز امام موسی صدر در لبنان ، تحول عجیبی را در خاورمیانه پدید آورد. وی علاوه بر فعالیتهایی در لبنان مسافرتها بسیاری به کشورهای آفریقا، مصر، اروپا و... انجام داد و با شرکت در کنگره های مختلف اسلامی با مسلمانان دنیا و رهبران دینی ، مذهبی و سیاسی آنان ارتباط فکری برقرار کرد. او با سخنرانیهای جذاب و روشنگرانه اش در دل اکثر توده های مردم کشورهای اسلامی و غیر اسلامی به طور شگفت آوری برای خود و افکار و اندیشه هایش جای باز گرد و در تلاش بود تا شالوده يك حکومت و امت واحده اسلامی را در سرتاسر جهان پایه ریزی کرده ، مسلمانان را از چنگال استعمارگران غارتگر رهایی بخشد. و این درست در حالی بود که صدای نسیم صبح رهایی (انقلاب اسلامی ایران) از کوچه های ماتم گرفته شهر نجف به آسمان بلند شده بود و مردم ایران و مسلمانان جهان را به طلوع خورشیدی بی غروب بشارت می داد و منشاء همه گرفتاریهای ملل مسلمان و محروم را به دولت ستمگر آمریکا، روسیه و انگلیس معرفی می کرد.

وقتی این ندای شورانگیز در سرتاسر جهان طنین افکند امام موسی صدر جزو نخستین شخصیهایی بود که به دعوت این صدای آشنا پاسخ مساعد داد و در ضمن مقاله ای در اوایل شهریور ۱۳۵۷ ش . (يك هفته قبل از ناپدید شدن) در روزنامه ((لوموند)) به طور رسمی از انقلاب اسلامی به عنوان ادامه حرکت انبیا نام برد و امام خمینی رضوان الله علیه را یگانه رهبر بزرگ این انقلاب ، به دنیا معرفی کرد.

۳۴۲-استاد شهید مرتضی مطهری

شهادت : ۱۳۵۸/۲/۱۲ ش .

مطهری ، تحصیل رسمی علوم عقلی و فلسفی را در سال ۱۳۲۳ شمسی آغاز کرد. (۷۶۴) او بحث حکمت از ((شرح منظومه)) حکیم سبزواری و مبحث نفس از ((اسفار اربعه)) صدرالمآلهین شیرازی را در محضر حضرت امام خمینی آموخت. (۷۶۵)

وی بعد از ورود آیه الله بروجردی به قم ، در درس فقه و اصول ایشان شرکت کرد. در سال ۱۳۲۹ ش . استاد مطهری در محضر درس استاد علامه سید محمد حسین طباطبایی حاضر شد و مبحث ((الهیات)) از کتاب ((شفا)) (تألیف ابوعلی سینا) را از آن حکیم بزرگ بیاموخت.

مطهری ، علاوه بر مباحثه دروس اصولی ، فقهی و فلسفی ، خود حوزه تدریس داشت . او از جمله کتابهای ذیل را تدریس کرد:

((مطول)) (در علم معانی ، بیان و بدیع)،

((شرح مطالع)) (در علم منطق)،

کشف المراد (در علم منطق)،

((رسائل)) و ((کفایه)) (در علم اصول فقه)،

((مکاسب)) (در فقه)

((شرح منظومه)) و ((اسفار)) (در فلسفه

در سال ۱۳۳۳ استاد مطهری تدریس در دانشگاه تهران را شروع کرد. استاد در دانشکده معقول و منقول ((الهیات و معارف اسلامی) آن دانشگاه بیش از بیست سال به مبارزه عالمانه با جهل ، مادیگری و غریزدگی پرداخت .

استاد مطهری بنا به توصیه حضرت امام خمینی از سال ۱۳۵۱ تا ۱۳۵۷ ، هفته ای دو روز به قم می رفتند و در حوزه علمیه ، دروس مهمی مانند شناخت ، اصل غائیت ، فلسفه هگل ، معارف قرآن ، مارکس و مارکسیسم ، ((منظومه))،((نجات)) و ((اسفار)) تدریس می کردند

آثار منتشر شده استاد بیش از ۵۰ کتاب است که برخی از مهم ترین آن عبارتند از: مقدمه ای بر جهان بینی اسلامی ، آشنایی با قرآن ، اسلام و مقتضیات زمان ، انسان کامل ، پیرامون انقلاب اسلامی ، پیرامون جمهوری اسلامی ، تعلیم و تربیت در اسلام ، توحید، نبوت ، معاد حماسه حسینی ، خدمات متقابل اسلام و ایران ، عدل الهی ، داستان و راستان ، سیری در نهج البلاغه ، سیری در سیره نبوی ، سیر در سیره ائمه اطهار علیه السلام ، شرح مبسوط منظومه ، علل گرایش به مادیگری ، فطرت ، فلسفه اخلاق ، فلسفه تاریخ ، گفتارهای معنوی ، مساله حجاب ، نظام حقوق زن در اسلام و قیام و انقلاب مهدی (عج) . برخی از آثار منتشر نشده استاد عبارتند از:

شرح منظومه (به زبان عربی به قلم حجة السلام شیخ محمد تقی شریعتمداری)، آشنایی با قرآن (جلدهای ۵ تا ۱۵)، فلسفه تاریخ (جلد ۲ تا ۴)، مسأله بردگی در اسلام، پانزده گفتار، توکل و رضا، انسان شناسی، حاشیه بر تفسیر المیزان و...

۳۴۳-آیه الله طالقانی

متوفای ۱۳۵۸/۶/۱۹ ش

ویدر نوزده سالگی برای فراگیری علوم اسلامی به قم رفت و از درس استادانی بزرگ چون آیه الله حجت و آیه الله خوانساری بهره فراوان برد. آیه الله طالقانی پس از سالها تحصیل در قم، از آیه الله جابری یزدی، بنیانگذار حوزه علمیه قم، اجازه اجتهاد گرفت (۷۹۳) و با عزمی راسخ و گامی استوار، راهی تهران شد و در مدرسه عالی شهید مطهری (سپهسالار سابق) به آموزش علوم اسلامی پرداخت.

تالیفات:

۱. ((پرتوی از قرآن)) که شامل تفسیر سوره های فاتحه، بقره، آل عمران، ۲۲ آیه ابتدای سوره نساء و تمامی سوره های جزء سی ام قرآن است و در شش جلد منتشر گردید. ۲. مقدمه، توضیح و تعلیق بر کتاب ((تنبيه الامّة و تنزيه الملة)) آیه الله نائینی ۳. اسلام و مالکیت ۴. ترجمه جلد اول کتاب ((امام علی بن ابی طالب))، نوشته عبدالفتاح عبدالمقصود. ۵. ((به سوی خدا می رویم)) که سفر نامه حج است.
۶. پرتوی از نهج البلاغه ۷. آینده بشریت از نظر مکتب ما ۸. آزادی و استبداد ۹. آیه حجاب.
۱۰. مرجعیت و فتوا ۱۱. درسی از قرآن ۱۲. درس وحدت.

۳۴۴-شهید آیه الله دکتر مفتاح

شهادت: ۱۳۵۸/۹/۲۷ ش

ایشان عرفان و دروس خارج فقه و اصول را در عالی ترین سطح نزد، رهبر کبیر انقلاب حضرت امام خمینی (ره) فراگرفت

دکتر مفتاح بخشی از کتاب رسائل شیخ انصاری را نزد آیه الله مجاهد تبریزی و دروس خارج خصوصا بخشی از اصول را در محضر آیه الله العظمی بروجردی (ره) فراگرفت. همچنین در فلسفه و حکمت نزد فیلسوف جلیل القدر امام مجهول القدر علامه طباطبائی تلمذ نمود مدتی از محضر فقیه اهل بیت علیه السلام آیه الله العظمی سید محمد رضا گلپایگانی (ره) و آیه الله العظمی مرعشی نجفی (ره) استفاده کرد. بخشی از دروس فلسفه و عرفان را نزد آیه الله حاج میرزا ابوالحسن رفیعی اصفهانی آموخت آیه الله سید محمد جحت پرتوی از اندیشه های فقهی خود را به این شاگرد وارسته انتقال داد. دکتر مفتاح به موازات علوم حوزوی تحصیلات دانشگاهی را پی گرفت و به دریافت مدرک دکترا در رشته الهیات و معارف اسلامی نائل آمد. در فقه نیز آنچنان تبحری بدست آورد که عنوان با صلابت اجتهاد را برآورده خویش ساخت. پایان نامه تحصیلی وی رد مقطع دکترا با عنوان حکمت الهی در نهج البلاغه بدلیل ژرفایی مطالب و عمق مفاهیم با درجه بسیار خوب مورد قبول دانشگاه واقع شد.

دکتر مفتاح پس از درک محضر اساتید وقت حوزه و کسب معارف اسلامی در سطوح عالی بعد از اندک مدتی خود به تدریس کتاب منظومه حاج ملاهادی سبزواری پرداخت و در شرح و توضیح این اثر مطالبی را تحت عنوان ((روش اندیشه)) به رشته تحریر در آورد که در حوزه اشتهار یافت

نگاشته های ارزشمندی بصورت تالیف و ترجمه از ایشان به یادگار مانده است که عبارتند از:

۱- ترجمه تفسیر مجمع البیان : جلد اول و دوم این تفسیر به قلم استاد مفتاح با همکاری حضرت آیه الله حسین نوری ترجمه شده است ولی جلد سوم را که دکتر مفتاح به تنهایی به فارسی برگردانده است ، سایر مجلدات این تفسیر را دیگر دانشمندان حوزه ، ترجمه نموده اند.

۲ - حاشیه بر اسفار ملاصدرا: این حاشیه را دکتر مفتاح در زمان تحصیل و تدریس خود بر کتاب اسفار ملاصدرا نوشت و چنین کاری مبین عمق دید و ژرفای اندیشه آن استاد در عرصه حکمت و فلسفه می باشد.

۳ - روش اندیشه : این کتاب را دکتر مفتاح به سال ۱۳۳۶ ش . در علم منطق نوشته است که به عنوان یکی از منابع درسی در حوزه و دانشگاه از آن استفاده می شود. علامه طباطبائی (ره) بر این کتاب مقدمه نوشته است و دقت نظر، اصابت فکر، وفای بیان و سهولت لفظ مولف را ستوده است .

۴ - حکمت الهی و نهج البلاغه : اثر یاد شده پایان نامه تحصیلی دوره دکترای شهید مفتاح است و ضمن آنکه از ژرف نگری و وسعت مبانی برخوردار است ، مطالب آن برای عموم مردم قابل استفاده می باشد. این کتاب دارای پیش گفتاری نسبتاً مفصل ، مقدمه و سه بخش است .

۵ - آیات اصول اعتقادی قرآن : این کتاب شامل چند بخش است که بخش اول پژوهش های استاد مفتاح را در خصوص مباحث اعتقادی شیعه با تکیه بر آیات قرآن در بر می گیرد.

۶ - نقش دانشمندان اسلام در پیشرفت علوم : این نوشتار ۶۰ صفحه ای مجموعه مقالات دکتر مفتاح است که در سال چهارم مجله مکتب اسلام به تدریج انتشار یافته است . که هشت مقاله را در بر می گیرد.

۷- ویژگیهای زعامت و رهبری : در این اثر مقالات و سخنرانی های این شهید بزرگوار در خصوص زعامت و رهبری و مباحث حکومت اسلامی گردآوری شده است .

۸- مقالات : در مجلاتی چون مکتب اسلام ، خصوصاً مکتب تشیع و نیز مجله معارف جعفری شهید مفتاح مقالاتی را در خصوص معارف اسلامی و معرفی مذهب حقه تشیع نوشته است که یکی از این مقالات ارزشمند مطلبی است تحت عنوان ((مکتب اخلاقی امام صادق علیه السلام)) که در پنجمین نشریه سالانه مکتب تشیع در خرداد ۱۳۴۲ ش . درج گردید.

۹- مقدمه نویسی بر آثار دیگران : از دیگر کوششهای فکری دکتر مفتاح نوشتن مقدمه بر آثار نویسندگان جوان حوزه است که از مجمع علمی اسلام شناسی - که خود مسئولیت آن را به عهده داشت - شروع شد و تا چند سال بعد استمرار یافت . مجموعه این نوشته های ارزشمند اگر؛ جایی تدوین گردد خود کتابی مستقل و در عین حال سودمند را تشکیل خواهد داد. گزیده ای از این مقدمه نویسی ها در کتابی تحت عنوان افکار استاد شهید دکتر مفتاح آمده است .

۳۴۵-شهید آية الله قاضی طباطبایی

شهادت : ۱۳۵۸/۸/۱۱ ش

اقامت ایشان در شهر مقدس قم که از سال ۱۳۵۹ ق . شروع شده بود به مدت ده سال به طول انجامید وی در این مدت علاوه از درسهای حضرت امام از محضر آیات عظام : سید محمد حجت کوه کمری ، سید صدرالدین صدر، سید محمد رضا گلپایگانی و دیگر اساتید زبردست بهره های شایانی برد. سپس او به نجف

هجرت کرد و به درجات عالی فقاقت و اجتهاد رسید و از مراجع بزرگی مثل آیه الله العظمی حکیم و آیه الله العظمی کاشف الغطاء و دیگران به اخذ اجازه اجتهاد نایل آمد.

ره آورد فکری شهید قاضی که به صورت نوشته به یادگار مانده است عبارتند از:

۱. الاجتهاد و التقليد (عربی - خطی) ۲. الفوائد (فقهی - تاریخی) ۳. خاندان عبدالوهاب (فارسی - خطی)
۴. کتاب فی علم الکلام (عربی - خطی) ۵. فصل الخطاب فی تحقیق اهل الکتاب (عربی - خطی) ۶.
- السعادة فی الاهتمام علی الزیارة (عربی - خطی) ۷. اجوبة الشبهات الواهیه (فارسی - خطی) ۸. رساله فی اثبات وجود الامام علیه السلام فی کل زمان (عربی - خطی) ۹. سفرنامه بافت (بافت کرمان)، (فارسی، خطی) ۱۰. المباحث الاصولیه (عربی - خطی) ۱۱. حاشیه بر کتاب رسائل شیخ انصاری (ره)
۱۲. حاشیه بر کتاب مکاسب شیخ انصاری (ره) ۱۳. حاشیه بر کفایة الاصول آخوند خراسانی (ره)
۱۴. تقریرات اصول آیه الله حجت کوه کمری ۱۵. تاریخ قضا در اسلام ۱۶. صدقات امیرالمؤمنین و صدیقه طاهره علیه السلام ۱۷. حدیقه الصالحین ۱۸. رساله در دلالت آیه تطهیر بر اهل بیت علیه السلام
۱۹. رساله در اوقات نماز ۲۰. رساله در مباحله ۲۱. رساله فی مسالة الترتب ۲۲. رساله در نماز جمعه
۲۳. تعلیقات بر کتاب الفردوس الاعلی تألیف علامه شیخ محمد حسین کاشف الغطاء (عربی چاپی)
۲۴. تحقیق درباره روز اربعین حضرت سید الشهدا علیه السلام (فارسی - چاپی)
۲۵. تعلیقات بر کتاب انوار نعمانیه (عربی - چاپی) ۲۶. مقدمه و تعلیقه بر تفسیر جوامع الجامع طبرسی (عربی - چاپی) ۲۷. تعلیقات بر کتاب اسلام صراط مستقیم (فارسی - چاپی) ۲۸. تعلیقات بر کتاب کنزالعرفان (عربی - خطی) ۲۹. مقدمه بر کتاب صحائف الابرار کاشف الغطاء (عربی - چاپی)
۳۰. آثار تاریخی آیه الله العظمی حکیم (فارسی - چاپی) ۳۱. مقدمه بر تنقیح الاصول آقا رضا متوفی ۱۳۳۷ شمسی ۳۲. مقدمه بر کتاب مرآت الصلوة ۳۳. پیشگفتار بر علم امام علامه طباطبائی
۳۴. مقدمه بر کتاب معجزه و شرایط آن ۳۵. مقدمه بر کتاب جنة الماوی (عربی - چاپی)
۳۶. پاورقی بر تعلیقات بر کتاب اللوامع الالهیه فی المباحث الکلامیه (عربی - چاپی)
۳۷. مقدمه بر انیس الموحیدین نراقی (فارسی - چاپی) ۳۸. تحقیق در ارث زن از دارائی شوهر (فارسی - چاپی) ۳۹. علم امام علیه السلام (فارسی - چاپی) ۴۰. مقدمه برالعقائد الوثنیة فی الدیانة النصرانیة (عربی - چاپی) ۴۱. ترجمه مسائل قندهاریه (از عربی به فارسی) ۴۲. مقدمه بر تاریخ ابن ابی الثلج بلخی (عربی - چاپی) ۴۳. مقالات متعدد چاپ شده در مجلات عربی چاپ صیدا (لبنان)

۳۴۶- شهید آیه الله دکتر بهشتی

شهادت : ۱۳۶۰/۴/۷ ش

اودر ۱۸ سالگی به شهر مقدس قم عزیمت کرد ودر مدرسه حجتیه در حجره ای ساده سکنی گزید و به درس و بحث مشغول گشت و با دوستانی چون شهید مطهری (ره) و امام موسی صدر آشنا شد و در مدت شش ماه ،مکاسب و کفایه را به پایان رساند و در سال ۱۳۲۶ در درس خارج فقه و اصول شرکت کرد.

در سال ۱۳۲۷ وارد دانشکده منقول و معقول (الهیات و معارف اسلامی کنونی) شد و در رشته فلسفه به تحصیل پرداخت و در سال ۱۳۳۰ موفق به اخذ دانشنامه لیسانس در رشته فلسفه شد. ایشان پس از اخذ لیسانس از تهران به قم مراجعت نمود و در درس خارج فقه و اصول شرکت جست همچنین در درس اسفار و شفا علامه طباطبائی حضور یافت اویس از پنج سال تحصیل و تدریس در شهر مقدس قم ، در سال ۱۳۳۵ وارد دانشکده الهیات شد و تا سال ۳۸ در آن دانشکده مشغول تحصیل در دوره دکترا بود.

آثار چاپ شده ایشان عبارتند از:

۱. خدا از دیدگاه قرآن. ۲. نماز چیست ؟۳. شناخت. ۴. شناخت دین. ۵. نقش دین در زندگی انسان
۶. کدام مسلک ؟۷. روحانیت در اسلام و در میان مسلمین. ۸. مبارزه پیروز. ۹. بانکداری و قوانین مالی در اسلام. ۱۰. مالکیت

۳۴۷- شهید هاشمی نژاد

شهادت : ۱۳۶۰/۷/۷

او در سال ۱۳۳۷ در بیست و شش سالگی ، مبارزه اش را علیه فرهنگ منحط غربی شروع کرد و اولین اثر قلمی خود را تحت عنوان ((دکتر و پیر)) هنر موازنه با شیوه ای نو و جذاب برای جامعه آن روز به سبک داستانی عرضه داشت.بقیه تالیفات وی:

- ۲- مشکلات مذهبی روز: بعضی موضوعات این کتاب عبارتند از: حکومت جهانی امام زمان ، طول عمر آن حضرت از نظر زیست شناسی و پزشکی ، مشکل پیری ، چگونه امام زمان بر جهان غلبه می کند، انتظار فرج یعنی چه ، در حکومت امام چه کسانی محکوم به مرگ می شوند، کتاب جدید چیست .

۳. درسی که حسین به انسانها آموخت : در این کتاب نهضت مقدس امام حسین علیه السلام و جوانب مختلف آن بررسی شده است .
۴. پاسخ به مشکلات جوانان : این کتاب حاوی مجموعه پاسخهایی است که در موضوعات مختلف علمی و دینی در جلسات کانون بحث و اقتصاد دینی به انبوه جوانان داده است .
۵. اصول پنجگانه اعتقادی .
۶. راه سوم بین کمونیزم و سرمایه داری : این کتاب تحت سه عنوان کلی سرمایه داری و انتقاد به روش آن ، کمونیزم و انتقادات وارده بر آن و موضع اسلام ، اختلافات طبقاتی را مورد بحث قرار داده است .
۷. ضرورت تشکیلات : که در مورد ضرورت و نقش تشکیلات در پیشبرد اهداف انقلاب و نظام جمهوری اسلامی بحث شده است .
- مبارزه با جهل و مادیات ، قرآن و کتابهای دیگر آسمانی ، رهبران راستین ، مسائل عصر ما ، ولایت فقیه ، زهرا مکتب مقاومت ، رسالت انقلابی امام حسین ، تقریرات اصول آیه الله شیخ علی کاشانی ، غروب آفتاب اندلس و مشکلات جنبی و چاره آن در اسلام ده عنوان دیگر از تاعلیفات استاد هاشمی نژاد است که از خود به یادگار گذاشته است .

۳۴۸- علامه طباطبایی

متوفای : ۱۳۶۰/۸/۲۴ ش

او خود از روزگار تحصیل خود چنین بازگو می کند:

((در اوایل تحصیل که به نحو و صرف اشتغال داشتم علاقه زیادی به ادامه تحصیل نداشتم و از این روی هر چه می خواندم نمی فهمیدم ... پس از آن يك بار عنایت خدایی دامنگیرم شده ، عوضم کرد. در خود يك نوع شیفتگی و بی تابی نسبت به تحصیل کمال حس نمودم ؛ به طوری که از همان روز تا پایان تحصیل که تقریباً هیجده سال کشید هرگز نسبت به تعلیم و تفکر ، احساس خستگی و دلسردی نکردم و زشت و زیبای جهان را فراموش کردم ... در خورد و خواب و لوازم دیگر زندگی ، به حداقل ضروری قناعت نموده ، باقی را به مطالعه می پرداختم بسیار می شد - بویژه در بهار و تابستان - که شب را تا طلوع آفتاب با مطالعه می گذراندم ...

وی مدت یازده سال در کنار مرقد نورآفرین امیرالمؤمنین علیه السلام کسب علم کرده وی خوشه چین زیر دست بود که بیشترین استفاده را از فرصت فراهم آمده نمود. فقه ، اصل ، فلسفه ، ریاضیات ، رجال را از محضر

اساتیدی والامقام فراگرفت . بزرگانی چون : آیه الله نائینی ، سید ابوالحسن اصفهانی ، سید حسین بادکوبه ای ، سید ابوالقاسم خوانساری ، حجت ، حاج میرزا علی ایروانی و میرزا علی اصغر ملکی .
سر سلسله اساتید ایشان مرحوم قاضی است.
او علاوه بر تربیت شاگردانی والامقام، تالیفات مهمی دارد از جمله:

۱. تفسیرالمیزان

دائرة المعارفی از معارف و در بردارنده بحثهای اعتقادی ، تاریخی ، فلسفی ، اجتماعی و... با تکیه بر قرآن کریم . اثری سترگ که استاد شهید مطهری ۶۰ سال یا ۱۰۰ سال دیگر زمان درك عمق و ارزش این کتاب می داند. (۹۱۱) این کتاب ثمرهای کم نظیر از بیست سال تلاش شبانه روزی علامه است . نقطه آغازین این تاءلیف به برکت غور و ژرف نگری در روایات بحارالانوار بود علامه سبک این تفسیر را از مرحوم قاضی آموخت و در قم عملی ساخت .

۲. بدایة الحکمة

کتابی که يك دوره تدریس فشرده برای دوستداران علوم عقلی در قم و سپس دانشگاههای کشور گردید.

۳. نهایة الحکمة

این اثر برای تدریس فلسفه با توضیحی بیشتر، عمقی افزونتر و سطحی عالی تر تدوین شده است .

۴. اصول فلسفه و روش رئالیسم

بینش علامه پیرامون نظرات مادیون و ماتریالیستها باعث فراهم آوردن این اثر گردید برکت این کتاب موجب هدایت بسیاری از جوانان مسلمان و نجات آنان از هلاکت کفر و الحاد شد. اثری که پاورقیهای استاد مطهری عنایتی افزون بدان بخشیده است .

۵. حاشیه بر کفایه

کتابی اصولی پیرامون قوانین استنباط است که بتازگی چاپ شده است .

۶. شیعه در اسلام

دوره ای کامل از اعتقادات و معارف شیعه در این اثر نفیس به چشم می خورد.

۷. مجموعه مذاکرات با پروفیسور هانری کرین

او که محقق فرانسوی است پیرامون چگونگی شیعه و مباحث اعتقادی و... مذاکراتی با علامه داشته که در این کتاب وجود دارد.

۸. خلاصه تعالیم اسلام

خلاصه آنچه هر مسلمان متعهد باید از آن آگاهی داشته و خود را بدان زینت دهد، در این اثر بیان شده است

۹. روابط اجتماعی در اسلام

انسان و اجتماعی و رشد اجتماعی او، پایه زندگی اجتماعی، آزادی در اسلام و... مباحثی است که در این کتاب بدانها پرداخته شده است.

۱۰. بررسیهای اسلامی

مجموعه ای است زرین از مقالات استاد که بسان دایره المعارفی از معارف ناب اسلامی جمع آوری شده است

۱۱. آموزش دین

کتابی در قلم روان و مطالبی لازم و ضروری است که برای دانش آموزان نوشته شده است.

۱۲ و ۱۳ و ۱۴- رساله انسان قلب از دنیا، در دنیا و بعد از دنیا

این کتاب که اکنون با نام ((انسان از آغاز تا انجام)) ترجمه شده است مباحثی مفید از عوالم سه گانه ماده، مثال و عقل مطرح کرده و پیرامون شبهات و دغدغه خاطر جوانان مطالبی بسیار مفید و لازم ارائه کرده است

۱۵ تا ۴۱

رساله هایی گوناگون درباره قوم و فعل، صفات، افعال الله، وسائط، نجو، صرف،... این مجموعه ۲۶

رساله است که بنا به ضرورت و نیاز جامعه توسط علامه نگاشته شده است.

۴۲. دیوان شعر فارسی

مجموعه ای از اشعار چشمگیر و عمیق علامه که طی سالیان متمادی سروده شده است.

۴۳. سنن النبی

سیره و روش رسول الله صلی الله علیه و آله در بین مردم و همراه خانواده در این اثر به چشم می خورد.

۴۴. لب اللباب

مجموعه درسهای اخلاق استاد که از سالهای ۱۳۶۸ تا ۱۳۶۹ قمری برای برخی از فضلاء حوزه قم بیان فرموده اند.

۴۶. حاشیه بر اسفار

نظرات استاد فرزانه علامه طباطبایی بر اسفار در این کتاب جمع آوری شده است

۳۴۹- شهید آیه الله دستغیب

شهادت : ۱۳۶۰/۹/۲۰ ش

وی در سال ۱۳۲۱ ش . با گرفتن اجازه اجتهاد از استادانش در نجف اشرف به شیراز مراجعت کرد.

اما او هم جهاد نمود، هم تدریس داشت ، هم به تالیف کتب فراوانی دست زد از جمله :

۱. آدابی از قرآن ، ۲. سرای دیگر ، ۳. معارفی از قرآن ، ۴. رازگویی و قرآن ، ۵. قلب قرآن ، ۶. حقایقی از قرآن ، ۷. معراج ، ۸. قیامت و قرآن ، ۹. بهشت جاویدان ، ۱۰. فاتحه الکتاب ، ۱۱. صلوة الخاشعین ۱۲. بندگی راز آفرینش ۱۳. ایمان ۱۴. گناهان کبیره ۱۵. گنجینه ای از قرآن ۱۶. سید الشهداء ۱۷. زندگانی صدیقه کبری فاطمه زهرا علیه السلام ۱۸. قلب سلیم ۱۹. استعاذه ۲۰. شرح فوائد الاصول شیخ انصاری ۲۱. شرح کفایه الاصول آخوند خراسانی ۲۲. تقریرات درس فقه و اصول آیه الله العظمی شیخ محمد کاظم شیرازی (از مراجع نجف) ۲۳. داستانهای شگفت ۲۴. رساله توضیح المسائل مطابق نظرات فقهی آن حضرت . و غیر آن که به ۵۶ اثر می رسد.

۳۵۰- آیه الله ربانی شیرازی

متوفای ۱۳۶۰/۱۲/۱۷ ش

تالیفات ایشان

۱. بنا به پیشنهاد آیه الله العظمی بروجردی مبنی بر تشکیل و تاسیس مکتب فقهی جدیدی - تحت عنوان - ((فقه الحدیث)) آیه الله ربانی یکی از سه نفر شاگردان ممتاز و قبول شدگان از بین شصت نفر شاگردان برجسته معظم له بود - که در احیاء وسائل الشیعه از طریق تصحیح و تعلیق و چاپ ، همت گمارد. ضمن اینکه در گروه تدوین کتاب ((جامع الحدیث)) نیز حضور فعال داشت .
۲. تصحیح و تعلیق بر بحار الانوار
- دقت و مهارتی که مرحوم ربانی شیرازی در تصحیح وسائل الشیعه و نگاشتن پاورقی های آن از خود نشان داد، آوازه فضلش را به دور دست ها رساند و متعاقب پیشنهاد تصحیح و تنقیح کتاب عظیم بحارالانوار به

حضرت علامه طباطبایی از سوی یکی از ناشران متعهد، علامه طباطبایی را بر آن داشت تا در اجرای این امر مهم از آیه الله ربانی دعوت به همکاری کند. از مجموعه ۱۱۰ جلدی بحارالانوار کار تصحیح و تعلیق ۴۰ جلد آن توسط ایشان انجام گرفته است .

۳. قضاءالحقوق فی ترجمة الصدوق

این کتاب را به منظور حق شناسی از صدوق علیه الرحمة به رشته تحریر در آورده است .

۴. حرکت طبیعی از دو دیدگاه

این اثر از آخرین نوشته های مرحوم ربانی شیرازی است که زندان شاه به رشته تحریر در آورده است .

۵. آثار چاپ نشده

ولایت فقیه ،

سلاسل الصوفیه ،

شرح حال علماء و دانشمندان

۳۵۱- شهید آیه الله اشرفی اصفهانی شهادت : ۱۳۶۱/۷/۲۳ ش

آثار قلمی

آثار قلمی و علمی آیه الله اشرفی اصفهانی بدین قرار است :

۱. البیان ، در موضوع علوم قرآن ، به زبان فارسی

۲. تفسیر قرآن ، خلاصه ای از تفاسیر شیعه و سنی

۳. مجمع الشتات ، در اصول دین و عقاید و کلام ، به زبان عربی در چهار جلد.

۴. مجموعه ای پیرامون حروف مقطعه قرآن ، به زبان فارسی

۵. کتابی در موضوع ((غیبت امام عصر)) (عج)

۳۵۲-دکتر معین(متوفی ۱۳۵۰ شمسی)

دکتر معین نخستین کسی است که دکترای ادبیات فارسی گرفت. متن رساله پایان‌نامه‌اش «مزدیسنا و تاثیر آن در ادبیات پارسی» است. جلد اول رساله استاد دکتر معین در سال ۱۳۲۶ ش هنگامی که او دانشیار دانشکده ادبیات تهران بود به همت خود او از طرف انتشارات دانشگاه تهران در چاپخانه صفحه و با مقدمه‌اس از هنری که در ۸۶ صفحه به زبان فرانسه انتشار یافت و جلد 624 دانشگاه در دوم این اثر گرانقدر به همت دختر بزرگوار و شایسته استاد معین در آبان سال ۱۳۶۳ شمسی نیز در چاپخانه دانشگاه تهران در ۵۲۲ ص به چاپ رسید.

دکتر معین دست پرورده بزرگانی چون استاد فروزانفر، ملک‌الشعراء بهار و همشهری گرامیش استاد پورداود بود. سخت‌کوشی و پشت‌کار را از استاد دهخدا و استاد پورداود آموخت و برای آموختن هر رنجی را بر خود هموار کرد.

به اختصار به .اگر بخواهیم فهرست مجموعه کتب و مقالات او را برشماریم سخن به درازا می‌کشد برخی از آثار استاد اشاره می‌کنیم و می‌گذریم. سالها با استاد دهخدا همکاری کرد تا جائی که دهخدا او را وصی خود کرد و تا توان داشت در تدوین لغت‌نامه همکاری داشت

:آثار استاد

- ۱- دانش‌نامه علائی، تألیف ابن سینا بخش الهیات
- ۲- دانش‌نامه علائی، تألیف ابن سینا بخش منطق
- ۳- جوامع الحکایات و لوامع الروایات سدیدالدین محمد عوفی
- ۴- مزدیسنا و ادب پارسی، تألیف استاد رساله پایان‌نامه دکتر ا ج اول
- ۵- ایران از آغاز تا اسلام، تألیف پرفسور کریشمن ترجمه دکتر معین
- ۶- از سلسله دستور زبان فارسی، یک؛ مفرد و جمع دو؛ اسم مصدر

سه اضافه چهار اسم جنس، مفرد و نکره

برهان قاطع در پنج مجلد ۷-

حواشی دکتر معین بر اشعار خاقانی شیروانی که به کوشش دکتر ضیاءالدین سجادی به چاپ ۸-
رسیده است.

عبر العاشقین تألیف روزبهانی بقلی شیرازی ۹-

جامع الحکمتین ناصر خسرو قبادیانی ۱۰-

مزدیسنا و ادب پارسی. ج دوم ۱۱-

چهار مقاله نظامی عروضی ۱۲-

مجموعه مقالات ۱۳-

فرهنگ متوسط فارسی ۱۴-

شرح قصیده فارسی ابوالهیثم منسوب به محمد بن سرخ نیشابوری ۱۶- حافظ شیرین سخن ۱۵-

۳۵۳- محمد محقق لاهیجانی

مرحوم دکتر محقق که از دانشمندان شیعه است به مدت ۱۰ سال در اروپا برای اسلام تبلیغ کرد و توانست انسانهای زیادی را به شاهراه هدایت راهنمایی نماید و اندیشه های اسلامی و معارف علوی را با زبان استدلالی و منطقی قوی برای مردم آن دیار تبیین نماید

وی در سال ۱۳۴۹ (ه . ش) در حدود ۵۸ سالگی، دار فانی را وداع گفت.

۳۵۴- محمد و اصف گیلانی

وی که از دانشمندان شیعه است در علوم و معارف دینی مانند علم صرف، نحو، منطق، معانی و بیان، بدیع، عروض، حساب، هندسه، جغرافیا،

اصول و فقه ورود کامل داشت و در اغلب؛ بلکه تمام این علوم، تالیف و یا تصنیف داشت.

تالیفات:

- ۱ . پول حلال چیست؟ ۲ . درایة الحديث ۳ . زبدة الاصول ۴ . البوة الصغيرة في الشيمي (منظومه اي است عربي در علم شيمي) ۵ . دروس العقاید ۶ . بيت الاحزان عاشقان ۷ . اسرار دخترکشي عرب در جاهليت ۸ . علم و عالم از نظر اسلام ۹ . خورشيد ولايت ۱۰ . انقلاب مقدس حسين عليه السلام ۱۱ . زکات در اسلام ۱۲ . شواهد الولاية ۱۳ . عدالت و گناه ۱۴ . اسرار الشهادة ۱۵ . هنر مذهب در خدمت خلق ۱۶ . فاطمه زهرا عليها السلام از نظر روايات اهل سنت ۱۷ . فاطمه زهرا عليها السلام از نظر قرآن ۱۸ . منظومة في تحقيق الارادة ۱۹ . رساله الحب و ما ادراك ما الحب ۲۰ . في توصيف العلم الحضوري ۲۱ . رموز علم انساب ۲۲ . الاربعون برهانا علي ابطال التسلسل ۲۳ . اثر دعا و زیارت ۲۴ . شيعه در انتظار عدالت جهاني ۲۵ . طناب الغيبه ۲۶ . ترس و احکام تقيه ۲۷ . رساله الانسان و اللحية ۲۸ . تجدد و عوام فريبي ۲۹ . تاريخ کشفیات و اختراعات ۳۰ . اندیشه هاي نوابغ ۳۱ . شمع الجمع في نعت الائمة الاطهار ۳۲ . حقایق گفتني ۳۳ . درر الاعلال (بي نقطه) ۳۴ . الفلك المستبدع ۳۵ . شجره طوبي ۳۶ . الفیه (منازل سلوك الي الله) ۳۷ . يادي از گذشته ۳۸ . منافق مطلق ۳۹ . رساله في علم الاجتماع ۴۰ . از دل تا کربلا و از کربلا تا دل ۴۱ . حديقه الرموز ۴۲ . سيماي اخلاق اسلامي ۴۳ . احکام حقوق و اراضي ۴۴ . عدالت گستر معجزه مي کند ۴۵ . در راه حق چه کار کرده ايم؟ ۴۶ . الفلتات ۴۷ . بشر و آزادي ۴۸ . موثق الرجال ۴۹ . عفت در خانواده ۵۰ . اثبات معاد و . .

وی در سال ۱۳۷۵ (ه . ش) دار فاني را وداع نمود.

۳۵۵- محمد حسن عالم نجف آبادی

وی که از دانشمندان شیعه است پس از درك محضر پر فيض اساتيد نجف و استفاده از افادات علمي و فقهی مراجع بلند پایه عراق و

رسیدن به مقام اجتهاد، به ایران بازگشت و مشغول تدریس گردید و بسیاری از طلاب و شیفتگان علم به درسش حاضر شدند و پیوسته از پرتو دانش و فضیلت او بهره می بردند.

۳۵۶- سید ابوالقاسم موسوی

وی که از علماء شیعه است بیش از پنجاه سال تمام، به صورت شبانه روزی، مشغول فعالیت و خدمت دینی و اجتماعی و تبلیغی در شهرستان جیرفت بود.

وی در سال ۱۳۷۸ شمسی دعوت حق را اجابت کرد.

۳۵۷- سید محمدتقی معصومی اشکوری

وی که از علماء شیعه است از طریق منبر و سخنرانی، مردم زیادی را با دستورات دین مبین اسلام آشنا نمود.

تاریخ فوت ایشان، ۲۷ رجب ۱۳۵۶ ه. ق، مطابق با ۱۳۱۶ شمسی می باشد.

۳۵۸- ابراهیم معراجی لنگرودی

وی که از علماء شیعه است با تلاش خستگی ناپذیر خویش توانست علوم رایج حوزه های علمیه، مانند: فقه، اصول، ادبیات، اخلاق، عرفان و... را از محضر اساتید نام آور نجف کسب نماید و موفق به اخذ اجازات کم نظیری در اجتهاد گردد.

معراجی واعظ با پشتوانه محکم علمی به علت ذوق و استعداد ذاتی خویش، بعد از اقامت در زادگاه، کار تبلیغ و وعظ و خطابه را سرلوحه امور خویش قرار داد و تا آخر عمر شریف خود این منصب را رها ننمود. وفات وی در سال ۱۳۵۷ شمسی وفات یافت.

وی که از علماء شیعه است پس از بازگشت از نجف اشرف در ۲۶ سالگی در تهران همواره سرگرم تحقیق و تألیف بود.

آثار

نزدیک به ۴۰ اثر از آن مرحوم منتشر شده است.:

۱. «التحقیق فی کلمات القرآن الکریم»، در ۱۴ جلد به عربی که در سال ۱۳۶۲ ش به عنوان کتاب برگزیده سال، از طرف وزارت فرهنگ و ارشاد اسلامی معرفی شد؛

۲. «تفسیر روشن» در ۱۶ جلد به فارسی که در سال ۱۳۸۱ ق مورد تشویق قرار گرفت؛

۳. «اشعه نور، در تفسیر آیه نور»، مجموعه ای از نظرات آیت الله حاج شیخ ملا هادی تهرانی و علامه مصطفوی؛

۴. «روش علمی در ترجمه و تفسیر قرآن مجید»؛

۵. «تفسیر سورة حشر»؛

۶. «راهنمای گمشدگان»؛

۷. «سرگذشت و قصه های عارف کامل و دانشمند بهلول عاقل»؛

۸. «مجموعه قصه های شیرین»؛

۹. «محاكمة و بررسی باب و بهاء»، در ۳ جلد به فارسی در نقد بابیت و بهائیت؛

۱۰. «الحقائق فی تاریخ الاسلام والفتن والاحداث»، یک دوره تاریخ مستند از عصر پیامبر - صلی الله علیه وآله وسلم - تا عصر غیبت، برگرفته از منابع سنی در پنج قرن اول اسلام؛

۱۱. «الامام المجتبی - علیه السلام -»، برگرفته از منابع اهل سنت؛

۱۲. «مناظره و بحث آزاد»، مباحثاتی با سنی، صوفی، مسیحی، مادی و بهایی؛

۱۳. مقالاتی درباره خاتمیت و بشارات حضرت مسیح - علیه السلام -؛

۱۴. «رسالة سیر و سلوک»؛

۱۵. «رسالة معرفت الله»، ترجمه و شرح خطبه ای از امام هشتم - علیه السلام -؛

۱۶. «احادیث صعب و مشکل امام هشتم - علیه السلام -»؛

۱۷. و

۳۶۰- میرزا محمد غروی تبریزی

وی که از دانشمندان شیعه است نزدیک به نیم قرن به مردم متدین و عالم پرور تبریز خدمت نمود.

وی از ابتدای ورود به تبریز به تدریس علوم حوزوی پرداخت و در مدت اندکی حوزه درسی اش مرکز تجمع دانش پژوهان اسلامی شد. او با بهره گیری از علوم و فنون مختلف به تدریس کتابهای شرح لمعه، رسائل، مکاسب و کفایه پرداخت و در ده سال آخر زندگی اش به تدریس خارج فقه و کلام روی آورد.

تالیفات

معظم له در کنار خدمات علمی، فرهنگی و تبلیغی به خلق آثار سودمندی در زمینه های مختلف اسلامی دست یازید و تالیفاتی جاویدان از خود به یادگار گذاشت. آنچه از تالیفات ایشان به زیور چاپ آراسته شده، چنین است:

۱. تفسیر سوره والعصر؛ ۲. تفسیر سوره ماعون؛

۳. اسلام و الخلافة؛ ۴. اشارات غرویه، (چهل اشاره در علوم قرآنی)؛ ۵. شرح زیارت جامعه کبیره؛ ۶. تحفه غدیریة؛

۷. مقامات مهدویه؛ ۸. مقالات حسینیة؛ ۹. شرح زیارت عاشورا؛ ۱۰. تفسیر آیه الكرسی؛ ۱۱. تفسیر سوره فاتحه الکتاب؛ ۱۲. سؤال و جواب دینی؛ ۱۳. گفتگو در باب و بهاء؛

۱۴. نمونه ای از اسلام.

وی در سال ۱۳۵۷ ه. ش وفات یافت.

۳۶۱- حسن صالحی واعظ

وی که از دانشمندان شیعه است، پس از عمری کوتاه، ولی مشحون از خدمات تبلیغی، در سن ۴۶ سالگی در سال ۱۳۶۷ قمری [برابر با ۱۳۲۶ شمسی] به واسطه مبتلا شدن به کسالت سرطان بدرود زندگی گفت.

۳۶۲- غلامرضا واعظ طبسی

وی که از دانشمندان شیعه است، در فصاحت کلام و ملاححت سخن و بلاغت خطابه چنان ماهر بوده است که هم در ایران و هم در کشورهای اسلامی از او استقبال فراوانی کرده و از علمش استفاده می نمودند. از جمله مسافرت وی به همدان و اثبات خاتمیت نبی اکرم صلی الله علیه و آله او در روز مبعث در همدان و دعوتش از یهود و نصارا و شرکت آنها با مسلمانان همدان حایز موفقیت بوده که نقل است در آن، جای نشستن مانند غالب مجالس تهرانش، خرید و فروش شده و به قدری در آن روز مردم مسلمان و یهود و نصارا گریستند که وصف نتوان کرد.

وی در سال ۱۳۵۵ ق وفات یافت و به قولی بدست عمال رضاخان مسموم گردید.

۳۶۳- عباسعلی اسلامی

وی که از دانشمندان شیعه است، پس از سالیان متمادی اقامت و تحصیل در عراق و تکمیل مدارج عالیه علمی و اخذ اجازات از اساتید فرزانه با کوله باری از اندوخته های علمی در سال ۱۳۱۰ ش وارد ایران شد. وی مدتی را در شهرهای سبزوار، مشهد و بیرجند سپری کرد و مشغول تبلیغ و ارشاد و هدایت مردم گردید تا اینکه در سال ۱۳۱۳ ش عازم هندوستان شد و به مدت هفت سال در آن دیار مشغول تبلیغ و نشر احکام و معارف علوی گردید. او کتابهایی را تالیف نموده است. وفات وی در سال ۱۳۶۴ ش بوده است.

۳۶۴- شمس لنگرودی

او شخصیتی بود که بیش از ۷۵ سال در تمام شهرهای استان گیلان و غرب مازندران و روستاها و بخشها به تبلیغ شریعت محمدی صلی الله علیه و آله و معارف مکتب علوی اشتغال داشته اند؛ انسان وارسته ای که منابر وی مشتاقان فراوانی داشت و مردم از منابر وی خاطرات فراوانی دارند و همواره از او به خوبی و نیکی یاد کرده اند. منابر ایشان از مدار آیات و روایات خارج نمی شد و مجلسشان نورانیت عجیبی داشت و هنگامی که بر اریکه منبر جلوس می کردند، به طور طبیعی سخن می گفتند و حاضران سرا پا گوش می کردند.

سرانجام روح پاکش در شب جمعه ۲۰ ذی القعدة ۱۴۲۶ ق. (دوم آذر ۱۳۸۴ ش.) در محراب مسجد جامع لنگرود
(جایگاهی که بیش از ۵۰ سال اقامه جماعت می کرد) و هنگام اقامه نماز عشاء بر اثر سکته قلبی به عالم بقا عروج
کرد.

۳۶۵- دکتر محمود حسابی

وی در سن بیست و پنج سالگی دانشنامه دکترای فیزیک خود را , با ارائه رساله ای تحت عنوان "حساسیت سلول های فتوالکتریک", با درجه عالی دریافت کردند.

پروفسور حسابی به دلیل عشق به میهن و با وجود امکان ادامه تحقیقات در خارج از کشور به ایران بازگشت و با ایمان و تعهد, به خدمتی خستگی ناپذیر پرداخت تا جوانان ایرانی را با علوم نوین آشنا سازد. پایه گذاری علوم نوین و تاسیس دارالمعلمین و دانشسرای عالی, دانشکده های فنی و علوم دانشگاه تهران, نگارش ده ها کتاب و جزوه و راه اندازی و پایه گذاری فیزیک و مهندسی نوین, ایشان را به نام پدر علم فیزیک و مهندسی نوین ایران در کشور معروف کرد. حدود هفتاد سال خدمت علمی ایشان در گسترش علوم روز و واژه گزینی علمی در برابر هجوم لغات خارجی و نیز پایه گذاری مراکز آموزشی, پژوهشی, تخصصی, علمی و ... از جمله اقدامات ارزشمند استاد به شمار می رود که برای نمونه به مواردی اشاره می کنیم:

__ اولین نقشه برداری فنی و تخصصی کشور (راه بندرلنگه به بوشهر)

__ اولین راهسازی مدرن و علمی ایران (راه تهران به شمشک)

__ پایه گذاری اولین مدارس عشایری کشور

__ پایه گذاری دارالمعلمین عالی

__ پایه گذاری دانشسرای عالی

__ ساخت اولین رادیو در کشور

__ راه اندازی اولین آنتن فرستنده در کشور

__ راه اندازی اولین مرکز زلزله شناسی کشور

__ راه اندازی اولین رآکتور اتمی سازمان انرژی اتمی کشور

__ راه اندازی اولین دستگاه رادیولوژی در ایران

__ تعیین ساعت ایران

__ پایه گذاری اولین بیمارستان خصوصی در ایران, به نام بیمارستان "گوهرشاد"

__ شرکت در پایه گذاری فرهنگستان ایران و ایجاد انجمن زبان فارسی

__ تدوین اساسنامه طرح تاسیس دانشگاه تهران

__ پایه گذاری دانشکده فنی دانشگاه تهران

__ پایه گذاری دانشکده علوم دانشگاه تهران

__ پایه گذاری شورای عالی معارف

__ پایه گذاری مرکز عدسی سازی اپتیک کاربردی در دانشکده علوم دانشگاه تهران

__ پایه گذاری بخش آکوستیک در دانشگاه و اندازه گیری فواصل گام های موسیقی ایرانی به روش علمی

__ پایه گذاری و برنامه ریزی آموزش نوین ابتدایی و دبیرستانی

__ پایه گذاری موسسه ژئوفیزیک دانشگاه تهران

__ پایه گذاری مرکز تحقیقات اتمی دانشگاه تهران

__ پایه گذاری اولین رصدخانه نوین در ایران

__ پایه گذاری مرکز مدرن تعقیب ماهواره ها در شیراز

__ پایه گذاری مرکز مخابرات اسدآباد همدان

__ پایه گذاری انجمن موسیقی ایران و مرکز پژوهش های موسیقی

__ پایه گذاری کمیته پژوهشی فضای ایران

__ ایجاد اولین ایستگاه هواشناسی کشور (در ساختمان دانشسرای عالی در نگارستان دانشگاه تهران)

__ تدوین اساسنامه و تاسیس موسسه ملی استاندارد

__ تدوین آیین نامه کارخانجات نساجی کشور و رساله چگونگی حمایت دولت در رشد این صنعت

__ پایه گذاری واحد تحقیقاتی صنعتی سغدایی (پژوهش و صنعت در الکترونیک, فیزیک, فیزیک اپتیک, هوش مصنوعی)

__ راه اندازی اولین آسیاب آبی تولید برق (ژنراتور) در کشور

__ ایجاد اولین کارگاه های تجربی در علوم کاربردی در ایران

__ ایجاد اولین آزمایشگاه علوم پایه در کشور

اجداد او همه از عالمان دین بوده اند... پدر پدر بزرگ علی، ملا قربانعلی، معروف به آخوند حکیم،

مردی فیلسوف و فقیه بود که در مدارس قدیم بخارا و مشهد و سبزوار تحصیل کرده و از شاگردان برگزیده

(حکیم اسرار (حاج ملاهادی سبزواری) محسوب می شد. پدرش استاد محمد تقی شریعتی

(موسس کانون حقایق اسلامی که هدف آن «تجدید حیات اسلام و مسلمین» بود

نوشته عبدالحمید جوده السحار) می کند. در اواسط (در سال ۱۳۳۱ وی که در سال آخر دانشسرا بود به پیشنهاد پدرش شروع به ترجمه کتاب ابوذر سال ۱۳۳۱ تحصیلات علی در دانشسرا تمام شد و پس از مدتی شروع به تدریس در مدرسه کاتب پور احمد آباد کرد. و همزمان به فعالیتهای سیاسیش ادامه داد. کتاب «مکتب واسطه» نیز در همین دوره نوشته شده است. وی در سال ۱۹۶۳ با درجه دکتری یونیورسیتة فارغ التحصیل شد. از سال ۱۳۴۵ او به استادیار رشته تاریخ در دانشکده مشهد استخدام می شود. موضوعات اساسی تدرس او را می توان به چند بخش تقسیم کرد: تاریخ ایران، تاریخ و تمدن اسلامی و تاریخ تمدنهای غیر اسلامی. از همان آغاز روش تدریس، برخوردش با مقررات متداول در دانشکده و رفتارش با دانشجویان، او را از دیگر استادان متمایز می کرد. چاپ کتاب اسلام شناسی و موفقیت درسهای دکتر علی شریعتی در دانشکده مشهد و ایراد سخنرانیهای او در حسینیه ارشاد در تهران موجب شد که دانشکده های دیگر ایران از او تقاضای سخنرانی کنند این سخنرانیها از نیمه دوم سال ۱۳۴۷ آغاز شد

دکتر شریعتی نهایتا در روز ۲۶ اردیبهشت سال ۱۳۵۶ از ایران، به مقصد بلژیک هجرت کرد و پس از اقامتی سه روزه در بروکسل عازم انگلستان شد و در منزل یکی از بستگان نزدیک همسر خود اقامت گزید و پس از گذشت یک ماه در ۲۹ خرداد همان سال به نحو مشکوک درگذشت و با مشورت استاد محمد تقی شریعتی و کمک دوستان و یاران او از جمله شهید دکتر چمران و امام موسی صدر در جوار حرم مطهر حضرت زینب (س) در سوریه به خاک سپرده شد)

از جمله کتب وی :چه باید کرد؟-هبوط در کویر-تاریخ تمدن-اسلام شناسی-امت وامامت-ابوذر غفاری-بازگشت به خویشتن-علی ع حقیقتی بر گونه اساطیر-حسین ع وارث آدم ع-فاطمه،فاطمه است-فلسفه تاریخو غیره

۳۶۷- پروفیسور محسن هشترودی

وی درجه لیسانس علوم ریاضی را از دانشگاه سوربن اخذ نمود و دکترای دولتی در علوم را از دانشگاه پاریس دریافت کرد . در سال ۱۳۱۵ به وطن بازگشت و در دانش سرای عالی دانشکده علوم مشغول تدریس شد. روفیسور هشترودی سالها در کنفرانس ها و سخنرانی ها و جلسات درس انستیتی مطالعات عالی دانشگاه پریستون و دانشگاه هاروارد ، آکادمی علوم رومانی ، انستیتی پوانکاره و دانشگاه پنجاب برای جمع کثیری از دانشجویان و استادان خارجی درس می گفت .تحقیقات وی در زمینه هندسه ، هندسه فضایی کلاسیک ، معادلات دیفرانسیل ، نظریه اعداد ، آنالیز ، مکانیک و جبر بود . پروفیسور هشترودی طبع لطیفی داشت و مجموعه شعرهای وی تحت عنوان « سایه » چاپ شده است . مغز اندیشمند او در

دنیای اندیشه و فلسفه نیز چالاک و توانمند بود دو کتاب وی **دانش و هنر** و **جهان اندیشه** شاهد این مدعاست . سرانجام وی در ۱۳ شهریور ۱۳۵۵ دار فانی را وداع گفت .

۳۶۸- دکتر عبدالحسین زرین کوب

دکتر عبدالحسین زرین کوب در سال ۱۳۰۱ هجری شمسی در بروجرد دیده به جهان گشود . پس از پایان تحصیلات به استخدام وزارت فرهنگ درآمد و به تدریس در دبیرستان پرداخت . دکتر زرین کوب به منظور ادامه تحصیل وارد دانشسرای عالی گردید و در رشته زبان ادبیات فارسی به تحصیل اشتغال ورزید ، و به دریافت لیسانس توفیق یافت . آنگاه دوره دکتری زبان فارسی را دنبال کرد و در سال ۱۳۳۴ فارغ التحصیل گردید و رساله دکتری خود را درباره نقد الشعر نوشت . پس از آن به کار تدریس اشتغال ورزید . استاد زرین کوب علاوه بر فعالیتهای آموزشی ، آثار و تالیفات زیادی را به طبع و نشر رسانده است . وی در شهریور ۱۳۷۸ دار فانی را وداع گفت .

۳۶۹- دکتر سید جعفر شهیدی

سال ۱۳۲۰ برای تحصیل علوم دینی و فقه و اصول راهی نجف می‌شود، اما بعد از هشت سال، بیماری ناگزیر، او را به ایران بازمی‌گرداند. هر هفته باید خود را به پزشک نشان می‌داده، در نتیجه از رفتن به حوزه باز می‌ماند. برای گذران زندگی و به‌منظور ترجمه‌ی متون عربی، نزد دکتر سنجابی - وزیر فرهنگ وقت - می‌رود، اما به او اشتغال به تدریس پیشنهاد می‌شود. با ماهی ۱۵۰ تومان در دبیرستان ابومسلم مشغول می‌شود و بعد که به او می‌گویند با مدرک لیسانس حقوقش به ۳۰۰ تومان خواهد رسید، بدون شرکت در کلاس‌ها، لیسانس الهیاتش را با بهترین نمره‌ها می‌گیرد.

سپس علامه دهخدا از سیدجعفر شهیدی دعوت به همکاری می‌کند و در نامه‌ای به دکتر آذر - وزیر فرهنگ وقت - می‌نویسد: "او اگر نه در نوع خود بی‌نظیر، ولی کم‌نظیر است". دهخدا در این نامه می‌خواهد که به جای ۲۲ ساعت، به او شش ساعت تدریس اختصاص دهند؛ تا بقیه وقتش را در لغت‌نامه‌ی دهخدا بگذارند. مدتی این‌گونه می‌گذرد، تا سال ۱۳۴۰ که با مدرک دکتری به دانشگاه منتقل می‌شود. تدریس در دانشگاه تا سال‌های ۴۵، ۴۶ ادامه پیدا می‌کند، اما بعد با ناامنی دانشگاه، دانشجویان خود را به لغت‌نامه می‌برد؛ که حالا پس از سال‌ها، هنوز هم دانشجویانش چهارشنبه‌ها به لغت‌نامه می‌روند تا در محضر استاد کسب فیض کنند.

استاد شهیدی هرچند کتابهایی چون شرح مثنوی، عرشیان، قیام حسین (ع)، زندگانی فاطمه زهرا (س)، زندگانی علی بن الحسین (ع)، شیرزن کربلا، امام حسین (ع) قیامی، ابوذر غفاری، گزینه‌ای از سخنان امیرالمومنین علی (ع)، زندگانی امام صادق (ع)، از دیروز تا امروز (مجموعه مقاله‌ها و سفرنامه‌ها) و ترجمه‌هایی چون براهین العجم، تاریخ الاسلام التحلیلی، علی بلسان علی، شوره‌الحسین (ع)، حیات فاطمه (س)، حیاة الامام الصادق جعفر بن محمد (ع) و حیات السیده فاطمه الزهرا (س) را در کارنامه‌ی خود دارد، هنوز اما با شوری خاص دلبسته‌ی نهج‌البلاغه است و بر فصاحت و بلاغت آن، یعنی کلمات رسا و همه‌کس فهمش و مطابقت آن با فهم شنونده‌ها، تاکید دارد.

۳۷۰- دکتر حسین الهی قمشه ای

حسین محی الدین الهی قمشه ای فرزند چهارم استاد فقید مهدی الهی قمشه ای و خانم طویه تربتی در دی ماه ۱۳۱۸ (ژانویه ۱۹۴۰) در تهران به دنیا آمد. تحصیلات ابتدائی، متوسطه و دانشگاهی را به ترتیب در دبستان دانش، دبیرستان مروی و دانشکده الهیات و معارف اسلامی دانشگاه تهران تا درجه دکتری (Ph.D. In Islamic Philosophy & Theology) به پایان برد و نیز تحصیلات حوزوی و سنتی را نزد پدر، و استادان دیگر دنبال کرد. پدر ایشان فیلسوف، مجتهد، شاعر و مترجم برجسته ای بودند و اولین و معتبرترین ترجمه فارسی قرآن از کارهای ایشان می‌باشد. دکتر قمشه ای پس از پایان تحصیلات دانشگاهی به کار تدریس در دانشگاه تهران و سایر مراکز آموزش عالی در داخل و بعد ها خارج از کشور

پرداخت و در کنار آن به تالیف و ترجمه در زمینه عرفان و ادبیات و زیبایی شناسی مشغول شد .

ایشان دارای همسر و دو فرزند، یک پسر و یک دختر بنامهای شاهد و شادی می باشند. وی همه آموزش های او در ایران صورت گرفته و زبان انگلیسی، عربی، فرانسه و غیره را نیز در ایران آموخته است. استاد قمشه ای، با خستگی ناپذیری تحسین بر انگیزش همواره پیک آشنایی ایرانی و غیر ایرانی با فلسفه و ادبیات غنی عرفانی ایران بوده و در این راستا در دانشگاهها و مراکز علمی فرهنگی بیشماری در ایران و خارج از ایران تدریس و سخنرانی داشته که از آن میان میتوان تدریس فلسفه، عرفان، ادبیات، و هنر در دانشگاه تهران و دیگر دانشگاههای ایران و همچنین دانشگاههای لندن، آکسفورد، هاروارد، پرینستن، و برکلی کالیفرنیا را نام برد .

دکتر قمشه ای از حافظه درخشانی برخوردار است و به نظر می رسد که قرآن را تقریباً از حفظ دارد و با مثنوی و حافظ و نظامی و فردوسی چنان است که گویی دیوان آنها در پیش روی او گشاده است و بخصوص گلشن راز شیخ محمود شبستری تماماً در خاطر اوست. وی همچنین در ادبیات انگلیس و عرب نیز می تواند ساعتها از حفظ، اشعار و قطعاتی را باز گو کند.

الهی قمشه ای دارای چندین تالیف و ترجمه است. مجموعه ای از سخنرانیهای او که به زبان فارسی و انگلیسی در سازمانها و دانشگاههای داخل و خارج ایران ایراد شده نیز به صورت نوارهای صوتی و تصویری در زمینه عرفان، ادبیات و هنر به علاقمندان عرضه شده است و تعدادی از این سخنرانیها از شبکه چهار سیما و شبکه جام جم پخش می شود .

فهرست آثار مکتوب :

گزیده فیه ما فیه (مقالات مولانا)، تلخیص و شرح: انتشارات علمی و فرهنگی

گزیده منطق الطیر (عطارد): انتشارات علمی و فرهنگی

شرح گلشن راز (شیخ محمود شبستری): انتشارات علمی و فرهنگی

ترجمه گزیده سخنان شکسپیر: انتشارات علمی و فرهنگی

تصحیح دیوان حافظ: انتشارات سروش و انجمن خوشنویسان

بررسی آثار ترجمه شده اسلامی به زبان انگلیسی: انتشارات سمت

مقالات: انتشارات روزنه

پیامبر، ترجمه اثر جبران خلیل جبران: انتشارات روزنه

کیمیا (مجموعه مقالات، ترجمه ها، ...) ۵ جلد: انتشارات روزنه

۳۶۵ روز با سعدی: انتشارات سخن

۳۶۵ با سایر ادبا، عرفا، فلاسفه، ...: انتشارات سخن (زیر چاپ)

مقدمه، تصحیح و شرح دیوان حافظ: انتشارات پیک علوم

کتاب فصلنامه چلیپا. ناشر: نشریه خط و خوشنویسی

کتاب نغمه حسینی. انتشارات پارسیان

قرآن بزرگ. (ترجمه قرآن استاد فقید مهدی الهی قمشه ای). انتشارات روزنه

قرآن دو جلدی (عربی و فارسی). ترجمه قرآن استاد فقید مهدی الهی قمشه ای. انتشارات هفت گنبد

دیوان حافظ با خط استاد امیر خانی. انتشارات میر دشتی

تقویم. انتشارات احتشام

۳۷۱- محمدجواد باهنر

محمدجواد باهنر از روحانیون اندیشمند و مبارز و نخست‌وزیر جمهوری اسلامی ایران در قرن چهاردهم هجری. وی در ۱۳۱۲ ش در خانواده‌ای کم‌بضاعت و پرعائله در کرمان متولد شد. تحصیلات خود را از مکتبخانه آغاز کرد و از یازده سالگی به طلبگی در مدرسه معصومیه پرداخت و به موازات آن در مدارس جدید نیز تحصیل می‌کرد. در ۱۳۳۲ برای ادامه تحصیلات دینی به قم عزیمت کرد و پس از تکمیل دروس سطح، در درس خارج فقه آیت‌الله العظمی بروجردی به مدت شش سال شرکت جست و شش سال نیز از درس‌های فلسفه (اسفار) و تفسیر علامه سید محمدحسین طباطبائی بهره‌مند شد، مدتی نیز در حوزه نجف از درس استادان آن حوزه استفاده کرد.

در قم تحصیلات دبیرستانی را نیز ادامه داد و به اخذ گواهی‌نامه پایان تحصیلات دبیرستانی موفق شد. پس از آن در ۱۳۳۷ به دانشکده الهیات دانشگاه تهران راه یافت. دوره کارشناسی این دانشکده را به پایان رساند و به ادامه تحصیل در دوره دکتری همان دانشکده پرداخت. همچنین دوره کارشناسی ارشد علوم تربیتی را نیز در دانشگاه تهران با موفقیت گذراند.

باهنر نه فقط به درس‌ها، بحث‌ها و مسائل حوزه‌های علمیه توجه و اهتمام داشت، بلکه به لزوم آشنایی طلاب با آموزش‌های دبیرستانی و دانشگاهی نیز معتقد بود و خود عملاً به صورت یکی از روحانیانی در آمد که پیونددهنده حوزه‌ها با مجامع فرهنگی و دانشگاهی بیرون از حوزه‌ها بودند. او سعی داشت که مشکلات اعتقادی جوانانی را که در دبیرستان‌ها و دانشگاه‌ها تحصیل می‌کردند، بشناسد و این مشکلات و راه‌حل آنها را در حوزه‌ها مطرح سازد. او توانست برای تفهیم حقایق و معارف اسلامی به جوانانی که با اصطلاحات و شیوه‌های حوزوی آشنا نبودند، زبان مناسبی پیدا کند و به همین سبب فعالیت‌های اصلی او در طول زندگی، صبغه فرهنگی و تبلیغی داشت و عمدتاً از طریق انتشار کتاب و مقاله و ایراد سخنرانی بود.

باهنر در همه فعالیت‌های اجتماعی خود، با حکومت پهلوی و استبداد و استعمار در ستیز بود. پس از آنکه نهضت اسلامی در ۱۳۴۲ به رهبری امام خمینی آغاز شد، وی در مسیر این نهضت به تبلیغ و مبارزه پرداخت و با نزدیک شدن به تشکیلات هیئت‌های مؤتلفه، در آموزش مبارزان جوان و ترویج اندیشه‌های متعلق به نهضت در میان توده مردم، نقش فعالی ایفا کرد. از ۱۳۴۱ تا ۱۳۵۷ علاوه بر فعالیت‌های فرهنگی و تبلیغی همراه با یاران روحانی و غیرروحانی همفکر خود به تأسیس مؤسساتی از قبیل مدرسه و بنگاه نشر و مساجد و کانون‌های تبلیغ در تهران اقدام کرد و مخصوصاً توانست با همکاری آیت‌الله سید محمدحسین بهشتی و دیگران برنامه‌ریزی و تألیف کتاب‌های دینی مدارس را در وزارت آموزش و پرورش برعهده گیرد. با استفاده از این فرصت توانست افکار انقلاب اسلامی را در قالب این کتاب‌ها از سال اول ابتدایی تا پایان دوره متوسطه، و در دوره‌های تربیت معلم برای نسل جوان تنظیم و تحریر کند و البته یکی از منابع مهم آشنایی نسل جوان با مکتب اسلام همین کتاب‌ها بود که در مدارس تدریس می‌شد.

باهنر از چندین سال قبل از پیروزی انقلاب اسلامی تحت تعقیب و مراقبت پلیس وقت بود و چندین بار بازداشت شد و به زندان افتاد. در مبارزات سیاسی که در 1357 به اوج خود رسید از ارکان مبارزه محسوب می‌شد و از آغاز تشکیل شورای انقلاب در آن عضویت داشت.

پس از پیروزی انقلاب اسلامی، به دستور امام خمینی در کمیته اعتصابات عضویت یافت و در روزهای اول پس از پیروزی همراه با عده‌ای دیگر از جمله محمدعلی رجایی، مأمور بازگشایی مدارس و تطبیق وضع آموزش و پرورش با مقتضیات پیروزی انقلاب اسلامی شد. علاوه بر این، در تأسیس حزب جمهوری اسلامی با بهشتی و تنی چند از روحانیون مبارز همکاری کرد و در این حزب از بدو تأسیس تا پایان حیات خویش حضور و فعالیت داشت و پس از واقعه ۷ تیر

۱۳۶۰، سمت دبیر کلی این حزب را عهده‌دار شد.

باهنر پس از پیروزی انقلاب اسلامی در صحنه‌های مختلف انقلاب اسلامی فعالانه حضور داشت. در اردیبهشت ۱۳۵۹ به عضویت ستاد انقلاب فرهنگی درآمد و در مجلس خبرگان قانون اساسی به نمایندگی مردم کرمان شرکت کرد و در تشکیل نهضت سوادآموزی و نیز در بنیان‌گذاری فعالیت‌های موسوم به «امور تربیتی» (با همکاری شهید رجایی) سهم بسزایی داشت. در اولین دوره مجلس شورای اسلامی به نمایندگی مردم تهران به مجلس راه یافت. در مهر ۱۳۵۹ در دولت محمدعلی رجایی تصدی وزارت آموزش و پرورش را برعهده گرفت و پس از آنکه رجایی به ریاست جمهوری انتخاب شد در ۱۵ مرداد ۱۳۶۰ به نخست‌وزیری منصوب گردید و در ۸ شهریور همان سال در حالی که در جلسه شورای امنیت کشور شرکت کرده بود، بر اثر انفجاری که دشمنان انقلاب در اتاق شورا پدید آوردند، همراه با رجایی و چند تن دیگر به شهادت رسید.

باهنر مردی خوش‌فکر، صبور، سلیم‌النفس، کم‌ادعا و پرکار بود. آثار قلمی او متعدد است که غالباً با همکاری شهید بهشتی و علی گلزاده غفوری و سیدرضا برقی نوشته شده و اهم آنها عبارت است از: یک دوره تعلیمات دینی برای سال‌های دوم، سوم، چهارم و پنجم ابتدایی؛ یک دوره تعلیمات دینی برای سال‌های اول، دوم و سوم راهنمایی و دبیرستان؛ شناخت اسلام، یک دوره درس‌هایی از قرآن مجید، با ترجمه و شرح فارسی برای سال‌های سوم تا ششم دبیرستان؛ یک دوره درس قرآن برای سال‌های اول و دوم و سوم راهنمایی؛ تربیت و تعلیم دینی و روش تدریس قرآن و مسائل دینی، برای سال اول تربیت معلم دوره راهنمایی و تربیت معلم یک ساله و دانشسرای مقدماتی روستایی و عشایری؛ تعلیمات دینی و روش تدریس آن، برای دانشکده مکاتبه‌ای، خداشناسی با همکاری علی گلزاده غفوری و سید رضا برقی؛ مقاله «جهان در عصر بعثت» با همکاری اکبر هاشمی رفسنجانی، در کتاب محمد خاتم پیامبران. پس از شهادت، بسیاری از مقالات و سخنرانی‌های وی با نام‌های «انسان و خودسازی»، «گفتارهای تربیتی»، «فرهنگ انقلاب اسلامی»، «اسلام برای نوجوانان»، «مواضع ما در ولایت رهبری» و «گذرگاه‌های الحاد» از سوی دفتر نشر فرهنگ اسلامی در تهران به چاپ رسیده است.

۳۷۲- علی اکبر دهخدا

علی اکبر دهخدا در سال ۱۲۹۷ هجری قمری در تهران به دنیا آمد. پدر دهخدا، خان‌بابا خان اهل قزوین بود و پیش از تولد وی به تهران آمده و در این شهر ساکن شده بود.

علی اکبر ده ساله بود که پدرش وفات کرد و دهخدا با سرپرستی مادر به تحصیل خود ادامه داد.

یکی از فضایل آن عصر به نام شیخ غلامحسین بروجردی تعلیم دهخدا را عهده‌دار بود.

دهخدا غالباً می‌گفته که هر چه دارد، بر اثر تعلیم آن بزرگ مرد است.

بعدها که مدرسه سیاسی در تهران افتتاح شد، دهخدا در آنجا به تحصیل پرداخت. به علت همسایگی با مرحوم حاج شیخ هادی نجم‌آبادی، دهخدا با وجود کمی سن از محضر آن مرد استفاده می‌کرد و در همان زمان به فراگرفتن زبان فرانسوی پرداخت و سپس به اروپا رفت و در آنجا زبان فرانسه و معلومات جدید را تکمیل کرد.

بازگشت دهخدا به ایران همزمان با آغاز مشروطیت بود و در آن هنگام وی در انتشار روزنامه صوراسرافیل که از جراید معروف مشروطیت بود با میرزا جهانگیر خان صوراسرافیل و میرزا قاسم تبریزی به همکاری پرداخت.

پس از تعطیل مجلس در دوره محمدعلی شاه، دهخدا با جمعی از آزادی خواهان به اروپا رفت.

در سوئیس سه شماره از روزنامه صوراسرافیل را منتشر کرد و سپس به استانبول رفت و در آنجا نیز در انتشار روزنامه "سروش" با آزادی خواهان همکاری کرد.

پس از خلع محمدعلی شاه، دهخدا از طرف مردم تهران و کرمان به نمایندگی مجلس برگزیده شد و به درخواست آزادی خواهان به مجلس رفت.

در دوران جنگ جهانی اول دهخدا در یکی از روستاهای چهارمحال بختیاری منزوی بود و پس از جنگ به تهران آمد و از کارهای سیاسی کناره گرفت و به خدمات علمی و فرهنگی مشغول شد که مهمترین محصول علمی او لغتنامه بزرگ دهخدا است.

وی سرانجام در هفتم اسفند ماه ۱۳۳۴ هجری شمسی در تهران وفات کرد و در قبرستان ابن بابویه به خاک سپرده شد.

۳۷۳- شهید مرتضی مطهری

استاد شهید آیت الله مطهری در ۱۳ بهمن ۱۲۹۸ هجری شمسی در فریمان واقع در ۷۵ کیلومتری شهر مقدس مشهد در یک خانواده اصیل روحانی چشم به جهان می گشاید. پس از طی دوران طفولیت به مکتبخانه رفته و به فراگیری دروس ابتدایی می پردازد. در سن دوازده سالگی به حوزه علمیه مشهد عزیمت نموده و به تحصیل مقدمات علوم اسلامی اشتغال می ورزد. در سال ۱۳۱۶ علیرغم مبارزه شدید رضاخان با روحانیت و علیرغم مخالفت دوستان و نزدیکان، برای تکمیل تحصیلات خود عازم حوزه علمیه قم می شود در حالی که به تازگی موسس گرانقدر آن آیت الله العظمی حاج شیخ عبدالکریم حائری یزدی دیده از جهان فرو بسته و ریاست حوزه را سه تن از مدرسان بزرگ آن آیات عظام سید محمد حجت، سید صدرالدین صدر و سید محمد تقی خوانساری به عهد گرفته اند .

در دوره اقامت پانزده ساله خود در قم از محضر مرحوم آیت الله العظمی بروجردی (در فقه و اصول) و حضرت امام خمینی (به مدت ۱۲ سال در فلسفه ملاصدرا و عرفان و اخلاق و اصول) و مرحوم علامه سید محمد حسین طباطبائی (در فلسفه : الهیات شفای بوعلی و دروس دیگر) بهره می گیرد. قبل از هجرت آیت الله العظمی بروجردی به قم نیز استاد شهید گاهی به بروجرد می رفته و از محضر ایشان استفاده می کرده است. مولف شهید مدتی نیز از محضر مرحوم آیت الله حاج میرزا علی آقا شیرازی در اخلاق و عرفان بهره های معنوی فراوان برده است. از اساتید دیگر استاد مطهری می توان از مرحوم آیت الله سید محمد حجت (در اصول) و مرحوم آیت الله سید محمد محقق داماد

(در فقه) نام برد. وی در مدت اقامت خود در قم علاوه بر تحصیل علم، در امور اجتماعی و سیاسی نیز مشارکت داشته و از جمله با فدائیان اسلام در ارتباط بوده است. در سال ۱۳۳۱ در حالی که از مدرسین معروف و از امیدهای آینده حوزه به شمار می رود به تهران مهاجرت می کند. در تهران به تدریس در مدرسه مروی و تألیف و سخنرانیهای تحقیقی می پردازد. در سال ۱۳۳۴ اولین جلسه تفسیر انجمن اسلامی دانشجویان توسط استاد مطهری تشکیل می گردد. در همان سال تدریس خود در دانشکده الهیات و معارف اسلامی دانشگاه تهران را آغاز می کند. در سالهای ۱۳۳۷ و ۱۳۳۸ که انجمن اسلامی پزشکان تشکیل می شود، استاد مطهری از سخنرانان اصلی این انجمن است و در طول سالهای ۱۳۴۰ تا ۱۳۵۰ سخنران منحصر به فرد این انجمن می باشد که بحثهای مهمی از ایشان به یادگار مانده است.

مهمترین خدمات استاد مطهری در طول حیات پر برکتش ارائه ایدئولوژی اصیل اسلامی از طریق درس و سخنرانی و تألیف کتاب است که کتابهای ایشان از مهمترین کتب اسلامی در عصر حاضر می باشد که تعدادی از آنها به زبانهای مختلف خارجی مکرراً منتشر شده است. امام خمینی رض کتابهای ایشان را صد درصد اسلامی و مفید می دانستند.

از جمله کتب وی: خدمات متقابل اسلام و ایران - عدل الهی - علل گرایش به مادیگری - امدادهای غیبی - نظام حقوق زن در اسلام - سیری در نهج البلاغه - ختم نبوت و پیامبر امی - اصول فلسفه و روش رئالیسم - قیام و انقلاب مهدی عج از دیگاه فلسفه تاریخ - انسان و سرنوشت - جاذبه و دافعه علی ع - حماسه حسینی - جهان بینی اسلام - اجتهاد در اسلام - مسئله حجاب و غیره

وی در سال ۵۸ بدست گروه منحرف فرقان به شهادت رسید.

۳۷۴- ادیب نیشابوری

میرزا عبدالجواد ادیب نیشابوری از علماء شیعه با اینکه در چهار سالگی بیماری آبه نور چشمش را ضعیف کرد بطوری که فقط می توانست جلوی پای خویش را ببندولی با همت و تلاش و مجاهدت توانست به یکی از اساتید بسیار متبحر در ادبیات عرب و فارسی تبدیل شود و شاگردان فراوانی را تربیت نماید. وی در سال ۱۳۰۵ شمسی وفات یافت.

۳۷۵-عباس اقبال آشتیانی

وی از دانشمندان علم جغرافی و تاریخ است که استاد دانشگاه و عضو فرهنگستان ایران بوده و کتابهایی را تالیف نموده است. از جمله: ترجمه طبقات سلاطین اسلام-تاریخ مفصل ایران از استیلای مغول تا اعلان مشروطیت-کلیات علم جغرافیا-کلیات جغرافیای اقتصادی-کلیات تاریخ تمدن جدید-بیست مقاله قزوینی و غیره

وی در سال ۱۳۳۴ وفات یافت.

۳۷۶-عباس سحاب

وی که پدر علم جغرافیای ایران لقب گرفته فرزند ابوالقاسم است که از دانشمندان تاریخ و جغرافیا و علوم دینی بوده و بیش از هفتاد اثر برجای گذاشته است.

استاد عباس سحاب با گرو گذاشتن خانه خود اولین کره جغرافیا را ساخت. از جمله تالیفات وی اطلس چهارده قرن هنر اسلامی در ۲۰ جلد-اطلس نقشه های تاریخی ایران-اطلس نقشه های جغرافیایی و اسناد تاریخی درباره خلیج فارس و غیره. نامبرده در سال ۱۳۷۹ شمسی وفات یافت.

۳۷۷-بدیع الزمان فروزانفر

وی از ادبا و عرفای قرن حاضر است که شاگردانی تربیت نمود و تالیفاتی دارد از جمله: شرح احوال و نقد و تحلیل آثار عطار-ماخذ قصص و تمثیلات مثنوی-منتخبات ادبیات-ترجمه رساله قشیریه-فیه مافیه-مصباح الارواح-معارف-مناقب اوحدالدین کرمانی و غیره

وی در سال ۱۳۴۹ شمسی وفات یافت.

۳۷۸- محمد تقی بهار (ملک الشعراى بهار)

وی از ادبا و مورخین و از شاگردان ادیب نیشابوری است. مهمترین اثر پژوهشی بهار، کتاب سبک شناسی در سه جلد است که در هنگام تبعید رضاخانی در اصفهان آن را شروع نمود.

وی در سال ۱۳۳۰ شمسی وفات یافت.

۳۷۹- سید اشرف الدین حسینی (نسیم شمال)

وی که در حوزه علمیه قزوین و نجف تحصیل کرده بود در ایام مشروطیت به کارهای فرهنگی روی آورد و برای اولین بار در ایران بلکه در جهان یکنفره روزنامه ای را بنام نسیم شمال که حاوی اخبار شهرستان ها، علم نجوم، دری وری و فکاهی و چرند و پرند و اشعار در مورد آزادی خواهی و غیره بود منتشر نمود و این روزنامه آن چنان مورد توجه مردم تهران قرار گرفت که مردم برای آن سرودست می شکستند. از جمله کتب وی تاریخ مختصر ایران به شعر همراه کتاب ظهور امام زمان عج است. وی در سال ۱۳۱۲ شمسی وفات یافت.

۳۸۰- جلال الدین همایی

وی که دروس حوزوی را تا پایان سطح فرا گرفت در آموزش و پرورش و دانشگاه حدود نیم قرن به تدریس فقه اسلامی و دیگر علوم پرداخت و شاگردان فراوانی تربیت نمود و کتب زیادی را تألیف نموده است. از جمله: مختارنامه - غزالی نامه - صناعات ادبی دانشگاهی - صرف و نحو و قرائت عربی - دوره کتاب درسی فارسی - تاریخ ادبیات ایران - معیار العقول و غیره

وی در سال ۱۳۵۹ شمسی وفات یافت.

۳۸۱- بهلول

شیخ محمد تقی بهلول گناباد از دانشمندان شیعه که عمرش را در تبلیغ اسلام و مبارزه با ظالمان گذراند. آیه الله خامنه ای درباره ایشان فرموده اند:

آقای شیخ محمد تقی بهلول .ایشان (شیخ بهلول) حق بزرگی بر گردن انقلاب دارند رحمه الله علیه بنده ی صالح و مجاهد و پرهیزگار که عمر طولانی و پرماجرای خود را یکسره با مجاهدت و تلاش گذرانید، یکی از شگفتیهای روزگار ما بود. هفتاد سال پیش در ماجرای خونین مسجد گوهرشاد، زبان گویای ستمدیدگان و حق طلبان شد و بیست و پنج سال مظلومانه در اسارت . آماج کینه ی حکومت سرکوبگر پهلوی گشت حکومت ظالم دیگری انواع رنجها و آزارها را تحمّل کرد. پس از آن سالها در مصر و عراق ندای مظلومیت ملت ایران را از رسانه ها به گوش مسلمانان رسانید. سالها پس از آن در ایران بی هیچ پاداش و توقعی به هدایت دینی مردم پرداخت. در سالهای دفاع مقدس همه جا دلهای جوان و نورانی رزمندگان را از فیض بیان رسا و صادقانه ی خود نشاط و شادابی بخشید، نود سال از یک قرن عمر خود را به خدمت به مردم و عبادت خداوند گذرانید. زهد و وارستگی او، تحرّک و تلاش بی وقفه ی پیکر نحیف او، ذهن روشن و فعال او، حافظه ی بی نظیر او، دهان همیشه صائم او، غذا

و لباس و منش فقیرانه‌ی او، شجاعت و فصاحت و ویژگیهای اخلاقی برجسته‌ی او، از این مؤمن صادق، انسانی استثنائی ساخته بود.

وی در سال ۸۴ وفات یافت.

۳۸۲- **محمدتقی فاطمی**

محمدتقی فاطمی را پدر علوم ریاضی نوین در ایران میدانند. وی در سال ۱۲۸۳ ه.ش در شهر اصفهان دیده به جهان گشود.

پس از طی تحصیلات ابتدایی و متوسطه عازم فرانسه شد و پس از نگارش رساله تخصصی استعمال گروهها در هندسه و کسب درجه پروفیسوری ریاضیات از دانشسرای عالی پاریس به میهن بازگشت.

وی در دانشسرای عالی تهران به تدریس علوم ریاضی و مکانیک استدلالی پرداخت و نخستین متخصص مکانیک تحلیلی کشورمان بود.

پس از تاسیس دانشگاه تهران در سال ۱۳۱۳ پروفیسور فاطمی در همان سال دانشکده فنی تهران را بنیان می نهاد. بعدها در تاسیس دانشکده علوم نیز مشارکت می نماید و سالها در این دانشکده به تدریس می پردازد.

مثلثات و -استاد فاطمی با همکاری دوستانش ۲۶ جلد کتاب ریاضی در موضوعات جبر- هندسه مکانیم استدلالی برای دانشگاهها و دبیرستانها تالیف و تدوین کرد.

وی در سال ۱۳۴۷ به خاطر عشق وافر به امام رضا(ع) عازم مشهد شد و به تدریس و مدیریت گروه ریاضی دانشگاه فردوسی مشهد همت گماشت.

پروفسور فاطمی در بیست و دومین کنفرانس ریاضی کشور در سال ۱۳۶۹ به عنوان استاد پیشکسوت ریاضیات ایران در قرن معاصر مورد تقدیر قرار گرفت.

وی در سال ۷۴ وفات یافت.

۳۸۳- مهندس احمد دالکی

وی که پدر علم نجوم آماتوری ایران ملقب شده . تحصیلات ابتدایی را در شیراز به پایان رساند و نخستین دوره‌ی تحصیلات دانشگاهی خود تا مقطع کارشناسی را نیز در شیراز سپری کرد. احمد دالکی در سال ۱۳۳۷، از دانشکده‌ی کشاورزی شیراز، مدرک مهندسی کشاورزی خود را دریافت و سپس برای ادامه تحصیل به خارج از ایران سفر کرد. استاد فئوگرامتری (مؤسسه‌ی بین‌المللی هوا و فضا و علوم زمین در) دالکی موفق به کسب مدرک مهندسی نقشه‌برداری هوایی دلفت هلند در سال‌های ۱۳۴۲ تا ۱۳۴۳ شد. چهار سال بعد مدرک مهندسی تفسیر عکس‌های هوایی با کاربرد در تشخیص مهندس دالکی سپس دوره‌ای آموزشی- تخصصی را در شهر . منابع زمین را از همین مؤسسه در هلند دریافت کرد ایالت داکوتای جنوبی در آمریکا در سال ۱۳۵۵ گذراند. این دوره درباره‌ی سنجش از راه دور و کاربرد تصاویر <سوفالز> ماهواره‌ای در تشخیص منابع زمین بود و در مرکز مشترک آموزشی سازمان زمین‌شناسی آمریکا و سازمان فضایی و برگزار شد. پس از بازگشت به ایران، از سال ۱۳۳۸ تا دو سال پس از انقلاب در سازمان (NASA) هوانوردی آمریکا جنگل‌بانی مشغول به فعالیت بود. سپس از سال ۱۳۵۱ تا ۱۳۵۶ در سازمان حفاظت محیط زیست، که در آغاز سازمان شکاربانی و نظارت بر صید نام داشت، فعالیت داشت.

استاد احمد دالکی در تمام این سال‌ها، یعنی از حدود سال ۱۳۴۵، در دانشگاه‌ها تدریس میکرد. نزدیک به دو دهه مدرس دانشگاه شهید بهشتی تهران بود (از اوایل دهه‌ی پنجاه تا پس از انقلاب) و به تدریس سنجش از دور، نقشه‌خوانی، کارتوگرافی، مساحی، علوم وابسته به آن و به‌ویژه به تدریس درسی با نام زمین در فضا کوشیده است. در سال ۱۳۵۹ نیز پس از سال‌ها تلاش بازنشسته شدند. در خلال این سال‌ها عمده‌ی فعالیت استاد دالکی در زمینه‌های مربوط به مطالعات ستاره‌شناسی در بین طبقات مختلف مردم به‌ویژه جوانان علاقه‌مند و سعی در اختصاص دادن اوقات فراغت آنها به این سو بوده است. مهندس احمد دالکی به جز کتابهای تخصصی در رشته تفسیر عکس‌های هوایی و ماهواره‌ای (دانشگاه تهران ۱۳۶۴ و مرکز نشر دانشگاهی ۱۳۶۳)، کتاب زمین در فضا را نوشته و دانشگاه شهید بهشتی آن را منتشر کرد. ویراستاری علمی کتاب دانشنامه همگانی نجوم مربوط به بنیاد دانشنامه بزرگ فارسی وزارت علوم، تحقیقات و فناوری را نیز انجام داده است

۳۸۴- دکتر محمد قریب

محمد قریب (۱۲۸۸ در تهران - ۱۳۵۳) از اولین پزشکان متخصص طب اطفال ایران و بنیانگذار طب نوین اطفال در ایران و از بنیانگذاران بیمارستان مرکز طبیبی کودکان بود.

کتر قریب در سال ۱۳۲۱ موفق به دریافت نشان عالی دولت فرانسه شد و در سال ۱۳۵۰ به عضویت هیئت مدیره انجمن بین المللی بیماریهای کودکان در آمد. همچنین در آخرین سالهای عمر وی موفق به دریافت نشان درجه اول فرهنگ از وزارت آموزش و پرورش شد.

وی در طول سالهای فعالیت علمی خود در کنگره‌های مختلف بین المللی در کشورهای مختلف از جمله فرانسه، آمریکا، کانادا، ژاپن، ترکیه و اتریش شد و عضویت چندین مجمع علمی بین المللی را برعهده داشت. وی اولین تعویض خون را در ایران انجام داد و از بنیانگذاران انتقال خون در ایران بود.

از مهمترین اقدامات او بنیانگذاری و تأسیس اولین بیمارستان تخصصی کودکان یعنی بیمارستان مرکز طبی کودکان به همراه دکتر حسن اهری بود که ایشان این اقدام را در زمان بازنشستگی خود انجام دادند مرحوم دکتر قریب در حین فعالیت علمی فعالیت سیاسی و اجتماعی نیز داشت به گونه‌ای که بارها در کلاس درس به اقدامات رژیم پهلوی انتقاد نموده و پس از واقعه ۲۸ مرداد ۱۳۳۲ نیز پس از امضای یک بیانیه به همراه ۱۰ تن دیگر از اعضای هیئت علمی دانشگاه مانند مهندس بازرگان، دکتر سجابی و دکتر نعمت الهی به دستور محمدرضا شاه از دانشگاه اخراج شد که این موضوع باعث افزایش محبوبیت ایشان در بین دانشجویان و جامعه دانشگاهی گردید.

وی در سال ۱۳۵۳ وفات یافت.

۳۸۵- دکتر جمال الدین مستقیمی

وی که ملقب به پدر آناتومی ایران است، هشت پژوهش علمی را در زمینه آناتومی در مجامع جهانی به نام کشورمان ثبت کرد که از جمله آنها "اثبات عدم ارتباط بین دو پیاز شامه در مغز" می‌باشد که در سال ۱۹۶۵ و در هشتمین کنگره بین‌المللی آناتومی و تشریح در آلمان مورد تصویب و ثبت جهانی قرار گرفت.

از دیگر کشفیات ایشان می‌توان به پیدا کردن دو رشته عصبی در مغز " که یکی از آنها به قطعه اشاره کرد. پیدا کردن طبقه عمقی رباط دلتوئید (که در "پیشانی و دیگری به کپسول خارجی می‌رود ارتوپدی نقش بسیار مهمی دارد) و ثبت آن در مجامع جهانی از دیگر پژوهش‌های این مرد علم است.

همچنین تهیه مدل‌های بیوپلاستیک در سال ۱۹۶۰ در کشور آلمان برای اولین بار از دیگر کارهای دکتر مستقیمی در دنیا بود که به دلیل تواضع دکتر مستقیمی و عدم ثبت این مدل‌ها به نام خودشان، ۲۰ سال بعد به نام یک آلمانی ثبت می‌گردد و در حال حاضر نیز ۱۶۰ مدل از مدل‌های بیوپلاستیکی که در دانشگاه علوم پزشکی مشهد وجود دارد نیز در دنیا بی‌نظیر است. وی تا آخرین سال‌های عمر همواره عاشقانه به تدریس در دانشگاه و پژوهش علمی ادامه داد و در سال ۱۳۷۹ به عنوان پزشک نمونه شناخته شد.

در دفتر خاطرات دکتر مستقیمی از قول یکی از اساتید علم آناتومی این چنین می‌خوانیم: «من همیشه با خودم می‌اندیشم آیا کسی در ایران و دنیا می‌تواند جایگزین جمال الدین مستقیمی این عاشق» بی‌ادعا خاموش و یکه تاز آناتومی باشد

نتیجه این همه تلاش تشریح بیش از ۸۰۰ جسد انسانی به علاوه اجساد حیوانات بی‌شمار است. ضمن آنکه هر استاد آناتومی فقط در یک قسمت تبحر دارد ولی دکتر مستقیمی به تمام قسمت‌های بدن با تمام جزئیات اشراف داشت که این تعداد تشریح و این تبحر در بین آناتومیست‌ها یک رکورد بی‌نظیر است.

دکتر جمال الدین مستقیمی تالیفات متعددی در زمینه علوم پایه دارد که مشهورترین کتاب ایشان "کالبد شکافی" است که به دلیل تسلط کامل وی به سه زبان آلمانی، انگلیسی و فرانسه تصحیح را برعهده GRAYS ANATOMY و SO BOTTA کتاب‌های معتبر آناتومی جهان از جمله .. گرفته که این امر اسباب افتخار جامعه پزشکی ایران می‌باشد

وی که پدر زیست‌شناسی ایران لقب گرفته در سال ۱۳۴۱ مامور تاسیس سازمان کتاب‌های درسی شد و مدت دو سال ریاست این سازمان را به عهده داشت. خدمات درخشان او در سازمان کتاب

های درسی فراموش نشدنی است؛ با تلاش او همه کتاب های درسی ایران (از دوره ابتدایی تا پایان دوره متوسطه) تدوین و تالیف شد و با رسم الخط واحدی به چاپ رسید. در سال ۱۳۶۰ به زادگاه خود بازگشت و همکاری خود را با انجمن داروسازان گیلان آغاز کرد و با بیش از ۶۰ سال تدریس در زمینه های مختلف زیست شناسی، فیزیولوژی و ژنتیک به عنوان «پدر زیست شناسی نوین ایران» معروف شد. استاد دکتر بهزاد پرکارترین نویسنده و مترجم کتاب های علمی در ایران است. تعداد تالیف ها و ترجمه های او به ۹۸ جلد کتاب می رسد که ۶۳ کتاب را به تنهایی و ۳۵ کتاب دیگر را به یاری همکاران دانشمند خود تالیف و ترجمه کرده است. آثار او عموماً مورد استقبال و توجه دانش پژوهان، دانشجویان و دانش آموزان قرار گرفته و برخی از تالیف ها و ترجمه های وی همانند «داروینیسیم و تکامل» اکنون به چاپ دهم رسیده است. اغلب آثار استاد بهزاد توسط ناشران معتبر همانند بنگاه ترجمه و نشر کتاب، شرکت سهامی کتاب های جیبی، امیرکبیر، خوارزمی، نیل، کتاب فروشی مرکزی و نیز انتشارات دانشگاه ها چاپ و منتشر شده است. علاوه بر آثاری که نام برده شد و نیز کتاب هایی که با همکاری دیگر استادان منتشر ساخته، صدها مقاله در زمینه های مختلف از وی به چاپ رسیده است. تا روزهای پایانی عمر نیز با همکاری انجمن داروسازان، مجله «حکمت» حاوی آخرین اطلاعات پزشکی و داروسازی را در رشت منتشر می کرد..

از جمله آثار وی می توان به بیولوژی برای همه، آیا به راستی انسان زاده میمون است؟ (چاپ ۴)، بدن من (چاپ ۲)، علوم سال سوم دبستان های کشور، علوم سال چهارم دبستان های کشور، نکاتی چند درباره ژنتیک (چاپ ۲)، نکاتی چند درباره فیزیولوژی عمومی، نکاتی چند درباره فیزیولوژی اعصاب و غدد داخلی (چاپ ۲)، نکاتی چند درباره زیست شناسی (چاپ ۲)، نکاتی چند درباره روانشناسی فیزیولوژیک، داروینیسیم و تکامل (چاپ ۹) و ترجمه و تالیف آثار بی شمار دیگری اشاره کرد.

وی در سال ۷۱ مصادف با زادروز تولد حکیم زکریای رازی و روز داروساز از سوی انجمن داروسازان به عنوان استاد نمونه کشور معرفی شد.

دکتر بهزاد هشتم شهریور ۱۳۸۶ در رشت درگذشت.

۳۸۷- پروفیسور یحیی عدل

وی که پدر علم جراحی نوین در ایران لقب گرفته ولین پزشکی است که نخستین جراحی های مختلف بدن را از جمله قلب، مری ، در ایران انجام داد و در این زمینه شاگردان بسیاری تربیت کرد، دکتر عبدالمجید حسابی، دکتر هدایت، دکتر وفائی، سرتیپ ...و دکتر نیری و دکتر حمید سمیعی جراح برجسته ارتش نیز از شاگردان پروفیسور یحیی عدل بودند . همچنین گفته می شود که پروفیسور عدل از پزشکان معالج آیت الله کاشانی، آیت الله بروجردی و دکتر مصدق بوده است . از زنده یاد استاد عدل، ده ها کتاب و مقاله علمی معتبر به جا مانده که به عنوان منابع ارزشمند علمی، مورد استفاده دانش دوستان قرار می گیرد که از آن جمله می توان به موارد زیر اشاره کرد

پروفیسور عدل در ۱۳۷۴ کتابی با عنوان انفارکتوس روده فرانتز، همراه با دکتر حیدر صدرالدین نیری، تألیف کرد که در سال ۱۳۷۷ چاپ مجدد شد. کتاب لوسین لژه با عنوان سمیولوژی جراحی، ترجمه و تنظیم جلال سید فرشتی و عبدالحمید حسابی، زیر نظر پروفیسور یحیی عدل در سال ۱۳۴۵ منتشر گردید

کتاب دیگری نیز با عنوان هیداتیوز، بیماری هیداتی با نظارت و راهنمایی پروفیسور عدل در سال ۱۳۴۶ به همت دانشگاه تهران منتشر شد

پروفیسور یحیی عدل همچنین مکتبی در ایران پایه گذاری کرد که به مکتب عدل شهرت دارد. شاگردانش قبل از انقلاب مجله ای به نام مکتب عدل منتشر می کردند که حاوی آخرین اطلاعات علمی در این رشته بود

شاگردانش می گویند که پروفیسور عدل همیشه خود می گفت که من نمیدانم این بیماری بود یا چیزی دیگر که من هر چه را که میدانستم و یاد گرفته بودم باید به شاگردانم یاد میدادم

از دیگر خصوصیات این بزرگ مرد تاریخ طب و جراحی ایران، حضور استثنایی او در جلسه مشاوره‌های پزشکی است. او حتی در سن ۹۲ سالگی هر موقع شبانه روز درخواست میشد بر بالین بیمار حاضر میشد و همیشه حتی اگر جراح اول مرتکب اشکال هم شده بود، بار مسئولیت او را به دوش میگرفت.

پروفسور عدل را میتوان قهرمان اولینها نامید، زیرا غیر از بسیاری از اولین جراحیهای شکم، اولین جراحی قفسه صدری، اولین جراحی مری، اولین جراحی قلب، اولین جراحی ستون فقرات، اولین استئوسنتزها و اولین شکستگی گردن، ران و حتی بعضی جراحیهای مغز و اعصاب را برای اولین بار در ایران انجام داد.

وی در سال ۱۳۸۱ وفات یافت.

۳۸۸- سید مهدی الوانی

وی که پدر علم مدیریت ایران لقب گرفته در سال ۷۶ به عنوان استاد نمونه انتخاب گردید. مدتی رییس دانشکده حسابداری و مدیریت دانشگاه علامه طباطبایی و زمانی هم مدیر گروه مدیریت دولتی بود در این دوران کتاب و مقالات چندی نوشته است. از جمله کتابهای وی:

- مدیریت بر مبنای هدف و نتیجه، ترجمه، چاپ سوم، مرکز آموزش مدیریت دولتی، به اتفاق دکتر معتمدی
- مدیریت عمومی، تألیف، چاپ هفتم، نشر نی
- مدیریت تولید، تألیف، چاپ پنجم، آستان قدس رضوی، مهندس میرشفیعی
- تصمیم‌گیری و تعیین خط مشی دولتی، تألیف، چاپ سوم، سمت
- مباحث ویژه مدیریت دولتی، تألیف، چاپ اول، پیام نور، به اتفاق دکتر زاهدی
- نظام‌های اداری تطبیقی، تألیف، پیام نور
- خویش‌شناسی مدیران، ترجمه و اقتباس، چاپ اول، نشر نی
- اصول و مبانی جهانگردی، تألیف، چاپ اول، بنیاد مستضعفان، به اتفاق زهره دهدشتی
- گفتار هراسی، ترجمه و اقتباس، چاپ اول، نشر نی، به اتفاق هاشمی
- رفتار سازمانی، ترجمه، چاپ اول ۱۳۷۴، نشر مروارید، به اتفاق دکتر معمارزاده
- هفت گام به سوی کامیابی، ترجمه، چاپ اول ۱۳۷۶، نشر نی، به اتفاق اشرفی پیروز بخت
- تئوری سازمان، ترجمه، چاپ سوم ۱۳۷۶، نشر صفار، به همراه دانایی فرد
- مدیریت دولتی نوین، ترجمه، چاپ اول ۱۳۷۶، نشر مروارید، به اتفاق دکتر خلیلی، دکتر معمارزاده
- مسئولیت اجتماعی مدیران، تألیف، سال اول ۱۳۷۷، مرکز آموزش مدیریت دولتی، به اتفاق قاسمی
- آینده کار، جیمز رابرتسون، ترجمه، اول ۱۳۷۸، نشر نی، به اتفاق دانایی فرد
- مدیریت تحول در سازمان، نگارش و ترجمه، اول ۱۳۷۹، نشر صفار، به اتفاق دانایی فرد
- تئوری‌های سازمان دولتی، ترجمه، چاپ ۱۳۸۰، نشر صفار، به اتفاق دانایی فرد
- مدیریت تعارض
- گفتارهایی در فلسفه تئوری‌های سازمان دولتی
- تئوری نظم در بی‌نظمی
- فرهنگ جامع مدیریت
- فرایند خط مشی گذاری عمومی
- آیین تندخوانی
- هفت راز زنان موفق
- مدیریت تطبیقی
- اداره امور دولتی تطبیقی
- قدرت انتقاد سازنده

- مدیریت و سرمایه اجتماعی
- سنجش کیفیت خدمات در بخش عمومی
- آموزه‌هایی برای استقرار مدیریت کیفی

۳۸۹- دکتر غلامعلی بسکی

وی که پدر محیط زیست ایران لقب گرفته پس از به پایان رساندن تحصیلات دبیرستان اسرار حاج ملا هادی سبزواری، در رشته طب از دانشگاه علوم پزشکی تهران فارغ التحصیل و در سال ۱۳۴۵ با درجه تخصص جراحی زنان از دانشگاه تهران فارغ التحصیل و بیمارستان و زایشگاه دکتر بسکی در شهرستان گنبد کاووس را در سال ۱۳۴۵ بنا نهاد

از سال ۱۳۴۹ گوشه گیری در جنگل گلستان را با سکونت دور از جوامع شهری شروع نمود که هر روز ۶۰ کیلومتر به بیمارستان می آمد. طی سالها اقامت طولانی به مدت ۳۶ سال، کوهپیمایی های زیاد در لابلای جنگل ها و دره های پر درخت و پر از چشمه سارها، خلق و خوی طبیعت دوستی را دریافت و چند مرض مزمن نامبرده از قبیل آب مروارید چشم و برونشیت چرکی و دیسک کمر و حساسیتهای بدنی، پوستی و..... معالجه گردید

او خام گیاهخوار است و آب چشمه می نوشد و ۴۰ سال از صابون استفاده نکرده است و هر روز دوش آب سرد می گیرد. او این موهبت را با وقف تمام اموال خود به شرح ذیل نموده است

در مشهد ۵ ساختمان و ۱۰۰۰ متر وسعت در خیابان آزادی -

در جنگل گلستان ۱/۵ هکتار باغ پر درخت و کتابخانه و ساختمانها برای عبور زائران حضرت رضا -

مزرعه وقفی ۲۳ هکتار با گلخانه آن (۱/۵ هکتار) و ۲۰ هکتار کشت زیتون و دامداری شیری ۱۵۰ رأسی و توتستان کرم ابریشم و - انگور کاری ۱ کیلومتر طول

بیمارستان و زایشگاه دکتر بسکی -

(مدرسه تیزهوشان استان گلستان و خانه ریاضی استان گلستان و سرای گاندی) تیزهوشان فقیر در روستاها -

آپارتمان در دریا کنار مازندران ۶ -

سه طبقه آپارتمان در تهران -

تومبیل پژوی ۴۰۵ وقف محیط زیست و درختکاری گردید.

.....

وی که به پدر تعلیم و تربیت نوین در ایران ملقب است پس از رسیدن به سن رشد به مکتب خانه رفت. صرف و نحو، فقه، احکام، عربی و ادبیات را آموخت. بیشتر مکتبداران از آنچه درس می دادند خود اطلاع چندانی نداشتند لذا بیشتر این علوم را نزد پدرش آموخت. آن گاه تصمیم گرفت برای ادامه آموزش به نجف برود اما به دلیل علاقه او به تعلیم و تربیت از این کار منصرف شد و به بیروت رفت و در سال ۱۲۵۹ شمسی در دارالمعلمین آن شهر به فراگرفتن شیوه های نوآموزش پرداخت.

در سال ۱۲۶۱ شمسی با هدف بنیان نهادن مدرسه به شیوه نو، بیروت را ترک کرد و به سرزمین عثمانی و سپس به ایروان رفت و در سال ۱۲۶۲ شمسی نخستین مدرسه به سبک نو را برای کودکان قفقاز بنیاد نهاد و با شیوه الفبای صوتی خود آغاز به آموزش کرد.

زبان وطن) را به ترکی چاپ کرد و توانست با روش نو خود، در مدت کوتاهی به نوآموزان (کتاب **وطن دیلی** خواندن و نوشتن بیاموزد. کتاب وطن دیلی او تا سال ۱۲۹۷ شمسی در همه مدرسه های قفقاز کتاب اول ابتدایی بوده است.

ناصرالدین شاه در بازگشت از سفر خود به اروپا، از مدرسه رشديه در ایروان دیدار کرد و از او خواست برای بنیانگذاری مدرسه هایی به شیوه نو به ایران برود.

رشديه در فاصله بین سال های ۱۲۶۶ تا ۱۲۶۷ شمسی نخستین مدرسه همگانی عمومی را در محله ششگلان تبریز باز کرد. او مدارس متعددی در شهرهای ایران تاسیس نمود.

میرزا حسن رشديه چندین کتاب را هم به رشته تحریر در آورد. از جمله کتابهای او وطن دیلی است که به زبان ترکی بود و تا سال ۱۲۹۷ شمسی در تمام مدارس قفقاز به نام کتاب اول تدریس می شد
صد درس، کلمات قصار برای کلاس دوم، تاریخ شفاهی، شرعیات ابتدایی، جغرافیای شفاهی، کفایت التعلیم، نهایت التعلیم، اخلاق و اصول عقاید و ... از جمله کتابهای اوست.
تعداد کتاب های او را بیست و هفت جلد برشمرده اند

میرزا حسن رشديه در ۹۷ سالگی در قم درگذشت و روی دوش شاگردان مدرسه های قم در قبرستان نو به خاک سپرده شد

ایران وی که به پدر علم زمین شناسی ملقب است

بعد از اتمام دوره لیسانس، مطالعاتش را در زمین شناسی ادامه داد. دکتر قریب در سال ۱۳۱۷ در رشته علوم طبیعی فارغ التحصیل شد. او در مدت تحصیل در دانشگاه از راهنمایی اساتید عالیه قدری برخوردار بود و پرفسور احمد پارسا نیز استاد گیاه شناسی وی در مدت تحصیل بود. در سال ۱۳۴۹ تا ۱۳۵۵ مدرسه عالی علوم اراک را تأسیس کرد و تا سال ۱۳۵۴ مسئولیت آنجا را به عهده داشت. استاد دکتر عبدالکریم قریب رئیس کمیته کارشناسی ایران نیز بوده است. دانشگاه تربیت معلم در سال ۱۳۷۱ برای ارج نهادن به تلاشهای علمی استاد سمیناری تشکیل داد. سازمان انرژی اتمی نیز در سال ۱۳۷۲ بخشی از استاد قریب تا همین اواخر علی رغم کهنولت و ضعف. کتابخانه این سازمان را به نام ایشان نامگذاری کرد دوران پیری همچنان به فعالیت، تحقیق، تدریس و مطالعه مشغول بوده است

تالیفات

- بلورشناسی، چاپخانه علمی، ۱۳۲۹ -
- کانی شناسی، درباره کانیهای جزیره هرمز، دانشگاه تهران، ۱۳۳۶ -
- اصول علم کانیها، چاپخانه علمی، ۱۳۳۸ -
- شناختن کانیها به وسیله معرفهای شیمیایی، دانشگاه تربیت معلم، ۱۳۴۴ -
- چگونه کانیها را می توان شناخت، دانشگاه تربیت معلم، ۱۳۴۴ -
- مقالاتی چند درباره زمین، دانشگاه تربیت معلم، ۱۳۴۵ -
- سنگ شناسی، دانشگاه تربیت معلم، ۱۳۴۶ -
- یک دوره ۱۷ جلدی کتابهای طبیعی برای دبیرستانها، ۱۳۴۶-۱۳۴۴ -
- گرکان، نشر آفتاب، ۱۳۶۳ -
- زمین در فضا، نشر آفتاب، ۱۳۶۳ -
- مبارزه با عوارض پیری، چاپخانه رامین، ۱۳۷۱ -
- فرهنگ زمین شناسی، انتشارات انزلی، ۱۳۶۶ -
- جلد اول شناخت سنگها با نگاهی ویژه به سنگهای ایران، انتشارات و آموزش انقلاب اسلامی، ۱۳۷۲ -
- جلد دوم شناخت سنگها با نگاهی ویژه به سنگهای ایران، انتشارات و آموزش انقلاب اسلامی -
- واژه های زمین شناسی، دانشگاه تربیت معلم، ۱۳۷۷ -

- تولید خاک از نظر کشاورزی (ترجمه)، چاپخانه علمی، ۱۳۲۸ -
- زلزله و آتشفشان (ترجمه)، چاپخانه علمی، ۱۳۲۹ -
- بلور (ترجمه)، دانشگاه تربیت معلم، ۱۳۴۵ -
- مبانی زمین‌شناسی (ترجمه)، انتشارات خوارزمی، چاپ اول و دوم، ۱۳۴۸ و ۱۳۵۸ -
- رازهای درون زمین (ترجمه)، انتشارات نیل، ۱۳۴۹ -
- پدیده‌های شگفت‌انگیز در آسمان و زمین (ترجمه)، انتشارات آفتاب، ۱۳۶۰ -
- انسان در نبرد با طبیعت (ترجمه و تألیف)، نشر آفتاب، ۱۳۶۱ -
- درس برای تقویت حافظه (ترجمه و تألیف)، نشر آفتاب، ۱۳۶۱ ۵۷ -
- اسرار سه اقیانوس (ترجمه)، نشر آفتاب، ۱۳۶۲ -
- غارشناسی (ترجمه)، نشر کوهستان، ۱۳۷۱ -
- غارها و موارد استفاده از آنها، ۱۳۷۷ -

۳۹۲- ناصر ملک‌نیا

وی که پدر علم بیوشیمی ایران لقب گرفته در سال ۱۳۵۱ کار خود را در دانشکده‌ی پزشکی دانشگاه تهران (اکنون، دانشگاه علوم پزشکی تهران) به عنوان دانشیار گروه بیوشیمی آغاز کرد. او با همراهی استادان گروه بیوشیمی توانست دوره‌های کارشناسی ارشد بیوشیمی را راه‌اندازی کند، اما روی داد مهم انقلاب اسلامی و تعطیلی موقت دانشگاه‌ها مانع پی‌گیری روند راه‌اندازی دوره‌ی دکترای بیوشیمی شد. چندی نگذشت که او پیش از بسیاری از استادان دیگر و در یک حرکت خودجوش، کلاس درس خود را در دانشگاه بازگشایی کرد و با همکاری استادان گروه بیوشیمی توانست مدیران وقت را برای راه‌اندازی دوره‌ی دکترای بیوشیمی مجاب کند. به این ترتیب، او توانست در کنار آموزش شیوای بیوشیمی به دانشجویان دانشکده‌ی پزشکی، راه را برای پرورش صدها متخصص بیوشیمی هموار سازد.

پژوهش‌های ملک‌نیا

پژوهش‌های بیوشیمی دکتر ناصر ملک‌نیا با کاری درباره‌ی کمبود آنزیم گلوکز ۶ فسفات دهیدروژناز (G6PD) آغاز شد. در آن زمان کار روی این آنزیم و بیماری حاصل از کمبود آن (فاویسم) تازه آغاز شده بود. پژوهشگران نشان داده بودند که برخی از افراد دچار کمبود یا نارسایی در کارکرد این آنزیم هستند و با مصرف مواد اکسیدانی چون باقلا، گلبول‌های آن‌ها همولیز (از هم پاشیده) می‌شود. ملک‌نیا در پژوهش خود دریافت در افرادی که فعالیت آنزیم کاتالاز در آن‌ها

بالاست، حتي با وجود كمبود آنزيم G6PD، نشانه‌هاي بيماري فاويسم وجود ندارد. يعني كاتالاز مي‌تواند نقص سامانه‌ي گلوتاتيون و گلوتاتيون پراكسيداز را جبران كند.

بيشتر پژوهش‌هايي كه دكتر ملك‌نيا در مركز پژوهش‌هاي ملي فرانسه انجام داد، درباره‌ي ساختمان هموگلوبين و عوامل درگير در فرايند پروتئين‌سازي، به‌ويژه ساخت هموگلوبين، بوده است. برخي از مهم‌ترين كارهاي پژوهشي استاد ملك‌نيا به شرح زير است:

۱. جداسازي اسيدهاي آمينه با ستون كروماتوگرافي

در آن زمان اسيدهاي آمينه را با حلال‌هاي مختلف با روش كروماتوگرافي از هم جدا مي‌كردند. ملك‌نيا براي نخستين‌بار از حلال‌هاي فرار بهره گرفت. با اين كار توانست اسيدهاي آمينه را به خوبي از هم جدا كند و سپس با تبخير محيط فرار، خود اسيدآمينه‌ها به صورت خالص برجاي مي‌ماند. همچنين، با راديواكتيو كردن برخي اسيدآمينه‌ها توانست بررسي‌ها مقداروي روي اسيدآمينه‌ها انجام داد.

۲. جداسازي پپتيدهاي طبيعي و غيرطبيعي با ستون كروماتوگرافي

ملك‌نيا روش نوآورانه‌ي خود را در جداسازي اسيدآمينه‌ها، براي جداسازي پپتيدهاي نيز به كار برد.

۳. جداسازي و مطالعه روي هموگلوبين‌هاي طبيعي و غيرطبيعي

ملك‌نيا براي نخستين‌بار از دو ستون كروماتوگرافي بهره گرفت و روي يكي، هموگلوبين طبيعي و روي ديگري، هموگلوبين غيرطبيعي مي‌گذاشت. سپس، با كمك بافرهاي كروماتوگرافي توانست پپتيدهاي هر کدام را در ستون جابه‌جا كند و حركت آن‌ها را روي نمودار نشان دهد. به اين ترتيب، پپتيدها يكي يكي از ستون‌ها بيرون مي‌آمدند و همزمان ثبت مي‌شد و با مقايسه‌ي داده‌هاي به دست آمده از دو ستون مي‌توانستند بينند اشكال هموگلوبين غيرطبيعي در کدام پپتيد است. اين روش كارها را خيلي آسان كرد و در آزمايشگاه‌ها ديگر نيز به كار گرفته شد.

۳. بررسي اثرات تنظيمي پپتيد گلوبين بر ساخت هموگلوبين

در آن سال‌ها پرسش اصلي درباره‌ي چگونگي ساخته شدن هموگلوبين اين بود كه وقتي زنجيره‌هاي آلفا و بتاي هموگلوبين در ريبوزوم‌ها ساخته شدند، چگونه با هم تركيب مي‌شوند و اگر تغيير روي زنجيره‌ي آلفا رخ دهد، روي ارتباط آن با زنجيره‌ي بتا چه اثري مي‌گذارد. ملك‌نيا در اين پژوهش علاوه بر كروماتوگرافي از الكتروفورز نيز بهره گرفت و چند مقاله در اين باره منتشر كرد.

۴. ناهمگوني زنجيره‌هاي بتاي هموگلوبين

۵. تنظيم ژنتيكي ساخت هموگلوبين

۶. جداسازي ريبوزوم‌ها از بافت كبد

۷. ترجمه‌ي مولكول آر. ان. اي. در لوله‌ي آزمايش

ملک‌نیا و همکارانش زیر نظر پروفیسور شاپیرا نشان دادند که پس از جداسازی ریبوزوم‌ها از مولکول‌های اطلاعاتی (supernatant) گویچه‌های قرمز خرگوش، در مایع رویی لوله‌ای آزمایش آن‌ها توانستند آن مولکول‌ها را با ریبوزوم‌هایی از خوکچه‌ی هندی، به صورت آزاد وجود دارد mRNA را در لوله‌ای آزمایش بنیان نهادند. mRNA به پروتیین ترجمه کنند و شیوه‌ی ترجمه‌ی مولکول گزارش این پژوهش، که ملک‌نیا آن را بهترین کار علمی خود می‌دانست، در سال ۱۹۶۶ میلادی چاپ شده است (J. Mol. Biol. 20, 427-446) در مجله‌ی زیست‌شناسی مولکولی.

۳۹۳-ناصر گیتی

تاسیس انجمن فیزیولوژی و فارماکولوژی ایران، تاسیس اتحادیه انجمن‌های علمی ایران، تاسیس موسسه طب تجربی و فارماکولوژی، پایه‌گذاری طب تجربی (نظری و عملی)، نوآوری در فیزیولوژی نظری و پایه‌گذاری فیزیولوژی بالینی برخی از وابسته به موسسه بین‌المللی بیوگرافی کمبریج (men of achievement) فعالیت‌ها و دستاوردهای او هستند. نام این استاد در مجله که مجموعه‌ای است با نام هزار دانشمند اول جهان در سال ۱۹۷۷ به چاپ رسیده است. این موسسه در سال ۲۰۰۰ نیز نام استاد را در میان ۲ هزار دانشمند قرن ۲۱ منتشر کرد.

۳۹۴-حکیم منصور الحسن بن نوح القمّدی

وی که **یدر طب تغذیه** لقب گرفته در کتاب پر بار خویش به نام "الغنی و المنی" برای اولین بار به علت و آثار سوزاک تا قبل از اکتشاف پنی سیلین این بیماری معضلی بود که یافتن راه کار آن بسیار سخت می‌باشد. اشاره کرده است Ghnorrhrea نمود و حتی متمایز کردن آن به عنوان یک بیماری جدا از سیفیلیس و تشریح آن به سادگی ممکن نبود. (۱) برای نخستین بار، این امر را ابومنصور به خوبی انجام داد. کتاب خانه کنگره آمریکا صفحاتی چند را به شرح حال این پزشک عالی قدر الغنی و المنی" در زمره دایره المعارف‌های پزشکی کلاسیک "پرداخته است و جالب این که آثار وی را به ویژه کتاب ابو منصور به قوی استاد (اسلامی می‌داند حائز ذکر است که کمتر کتابی توانسته این عنوان را به خود اختصاص دهد. (۲) این سینا بوده است. این امر توسط بسیاری از منابع تأیید شده است ولی اشاره‌ای در کتب ابن سینا به وضوح به این مسئله نشده است. به مانند بقیه پزشکان ایرانی به دلیل نگارش آثارش به عربی هم اکنون در جهان بیشتر به عنوان پزشکی عربی شناخته شده می‌شود. هر چند برخی از منابع بی طرف اشاره‌ای به ایرانی بودن وی می‌نمایند. ذکر این نکته از این لحاظ مهم است که در دوران معاصر هم تمام پزشکان ایرانی خارج از کشور به هر حال، بعدها در آن نظام آموزشی و فرهنگی طبقه بندی خواهند شد.

بود Manfred Ulmann شارحان آثار ابو منصور القمّری به عدد انگشتان دست هم نمی‌رسند. نخستین بار، مانفرد اولمان که در سال ۱۹۷۰ در کتاب تاریخ طب به تشریح آرای ابو منصور پرداخته و به ویژه به کتاب الغنی و المنی اشاره کافی (کرده است. این کتاب بعدها در سال ۱۹۹۷ توسط دانشگاه ادینبورگ چاپ شد. (۳)

نیز در آلمان در زمینه داروسازی و علم الادویه از ابو منصور یاد می‌فuat Sezgin دیگر دانشمند ترک، فوئات سزگین (کند. (۵و۴)

، در کتاب "فن آوری، سنت بقایای Ckeith Mclachlan و کیث مک لاکلان Richard Tapper پرفیسور ریچارد تپیر فرهنگ خاورمیانه و آسیای مرکزی" با اشاره به کتاب الغنی و المنی این کتاب را بعد از قانون شاخص ترین اثر قرن دهم می‌نامند. جالب این که آن را نمونه‌ای از آثاری می‌داند که به طور جامع با آگاهی قبلی جمع آوری شده است. ولی معتقد

است تأثیر طب و سنن شرقی بر این کتاب به مراتب بیشتر از قانون می باشد و قانون بیشتر ادامه دهنده سنت یونانی است تا پرفسور تبیر به کتاب دیگری از ابو منصور اشاره می کند که در کمتر آثار غربی دیده شده است. هر چند این الغنی و المنی (Al-Tanwir fil-Istalahatal-Tibbiya) کتاب اتفاقاً در شرق مشهورتر می باشد. وی می گوید: "کتاب التتویر فی الاصلاحات الطبیّه نخستین فرهنگ لغات پزشکی است که در تاریخ نگاشته شده است و با لفظ فرهنگ لغت جیبی از (Istalahatal-Tibbiya) (آن یاد می شود. ۶)

کتاب دیگری به نام "علت العلل" منسوب به ابو منصور است که مفقود شده و هم اکنون نسخه ای از آن در دست نیست. دکتر ریچارد تبیر با بررسی نسخه های خطی سند ۴۳ بخشی خطی را یافته است که کامل ترین و دقیق ترین نسخه موجود به خوبی تشریح شده است و از این (Signs) و نشانه ها (Symptom) از کتاب الغنی و المنی می باشد. در این نسخه علایم لحاظ این استدلال که قطعاً ابو منصور استاد این سینا بوده حداقل از نظر مطالعه کتاب ارزشمند وی تردیدی به جا نمی است. کناش در (Kunnash) گذارد. این کتاب که هیچ گاه ویراسته به طور کامل چاپ نشده است به معنای تمام یک کناش لغت به معنی تلخیص و اختصار است و شاید به معنای اصول باشد. پاره ای ریشه آن را از کنشاء می دانند که به معنای جَد است و به مجموعه مطالبی گفته می شود که در کنار هم به صورت گردآوری و نامرتب آورده شده است ولی به نظر نگارنده این نام برای نوعی دایره المعارف استفاده می شود که شامل جمیع موارد یک شاخه علمی باشد. مثال گُناش رازی، (گُناش ابومنصور و ... ۶) و دهخدا

دکتر تبیر می گوید تمام نویسندگان در باب کشف بزرگ ابومنصور بسیار سخن گفته اند و مسئله سوزاک تقریباً برای همه شناخته شده است. ولی طبق بررسی های من دقت نظر ابومنصور به مسئله آلودگی های غذایی از مسائلی است که کمتر به آن توجه شده است. به همین دلیل مقاله میراث پزشکی در باب غذا و نوشیدنی ها تقریباً به طور کامل به ابو منصور اشاره دارد. ابومنصور با دقت وافر از نوک انگشتان پا تا سر را مورد مطالعه قرار داده و مسائل تغذیه ای را به دقت بیان کرده است و جالب این که اولین بار به صورت دقیق به مسائل تغذیه ای مرتبط و غذاها اشاره می نماید. هر چند تا روزگار وی بسیار بودند می باشند، علمی که به تأثیر () پزشکی که به مقوله تغذیه و گیاهان دارویی پرداخته اند ولی ایشان به نوعی پدر علم تغذیه پزشکی غذاها بر سلامتی بر اساس سنت بومی رایج بلکه به عنوان واحدی مستقل می پردازد. در طی این تحقیقات است که او از تجویزهای خاص غذایی استفاده می کند و این بخش برای اولین بار در مقایسه با سایر پزشکان بیشترین سهم از درمان را در تجویز پزشکی به جایگاه تغذیه و در کتاب الغنی و المنی که اسم با مسمایی هم در این رابطه به کتاب انتخاب شده است، (خود اختصاص داده است. ۶) کاملاً واضح است

این اولین بار در تاریخ است که وظیفه یک پزشک توجه کافی بودن تغذیه بیمار می باشد. ارتباط مسائل تغذیه ای با بیماری هایی که از نظر ابومنصور دور نمانده است. ابومنصور می گوید که وبا نمی تواند در اثر (Cholera) در آن دوران شایع بودند مانند وبا خوردن رژیم غذایی خاص ایجاد شود بلکه می تواند در اثر خوردن میوه های تازه بعد از غذا ایجاد شود و از میان میوه ها هندوانه بسیار قابل توجه است. این موضوع نشان می دهد وی به رابطه آب آلوده با محیط رشد صیفی جات و میوه ها Water Melon آگاهی داشته است. در یکی از نسخه ها ابومنصور به درمان های سرگجیجه اشاره می کند و در اکثر موارد به درستی تقویت تغذیه ای می داند و معتقد است که حتماً در موارد بیماری های صعب العلاجی مانند مننژیت نقش رساندن مایعات به بدن از اهمیت فراوانی برخوردار است

وفات او در سال ۹۹۰ میلادی بوده است.

۳۹۵-ابوالحسن شیخ

وی که به پدر علم شیمی نوین ملقب است پدرش مرحوم دکتر محمد شیخ معروف به احیاء الملک از نوادگان علامه بزرگوار، شیخ حرّ عاملی صاحب کتاب گرانسنگ وسایل الشیعه (متوفی ۱۱۰۴ ق)

بود. دکتر ابوالحسن شیخ تالیفات و تحقیقات مفید و مؤثری دارد، که می توان به کتاب « تئوریهای شیمی آلی » و همچنین دو جلد کتاب « عملیات شیمی آلی » اشاره کرد.

وی تحقیقات خود را بیشتر در زمینه مواد ضد عفونی کننده و تهیه ماده ای برای جلوگیری از کپک زدن و فاسد شدن لبنیات و شیرینی جات و انواع خمیرها متمرکز نمود.

:دکتر شیخ ابوالحسن در مورد اهمیت علمی شیمی چنین می گوید

شیمی همه چیز انسان است ، انسان از روزی که متولد می شود، تا روزی که از دنیا می رود، با «
 .»شیمی سروکار دارد

وی اولین دانشجوی ایرانی بود که به دریافت درجه دکترای شیمی نایل گردید. دکتر شیخ درباره ی برنامه ی روزانه ی خود در سن ۸۸ سالگی چنین می گوید: « من از ساعت پنج بعد از نیمه شب بیدار می شدم ، نماز صبح را می خوانم و بعد تا ساعت هشت به استراحت می پردازم ، آن گاه صبحانه می خورم و مشغول مطالعه می شوم ، و سفارش من به نوجوانان این است : که همه کارهای دیگر را کنار بگذارند، روحیه قناعت پیشه گیرند و دنبال علم و دانش بروند». دکتر شیخ با شیخ رجبعلی خیاط نیز ارتباط داشت. سرانجام این دانشمند گرانمایه در ساعات آغازین سال ۱۳۷۷ ش در نود سالگی چشم از جهان فرو بست .

۳۹۶ - محمد بلوچ

وی که پدر علم جانور شناسی ایران لقب گرفته خود می گوید: من از کودکی عاشق حیوانات بودم و همین امر باعث شد در دانشگاه رشته بیولوژی را انتخاب کنم و در مقطع لیسانس از دانشگاه تهران فارغ التحصیل شوم و بعد از آن تحقیقی در رابطه با کویر کردم که بسیار مورد توجه قرار گرفت و یونسکو به من بورسیه داد تا برای ادامه تحصیل به فرانسه بروم. بعد از اتمام تحصیلات به ایران بازگشتم و در دانشگاه تهران مشغول به کار شدم و تا به امروز یعنی قریب به ۵۰ سال است که در دانشگاههای مختلف مشغول به تدریس هستم

۳۹۷ - روح الله کمالوند خرم آبادی

وی که از علماء شیعه است از اصحاب آیه الله بروجردی بوده است. گروهی از مردم خرم آباد در سال ۱۳۲۹ خورشیدی به قم آمدند و ضمن دیدار با آیت الله بروجردی که در آن زمان مرجع تقلید بزرگ شیعیان شده بود، از او خواستند روح الله کمالوند را برای ارشاد دینی به خرم آباد بفرستد. با موافقت آیت الله بروجردی، کمالوند به همراه گروهی از روحانیون و طلبه های جوان، راهی زادگاه خود شد و به تاسیس و رونق حوزه علمیه آن شهر همت گماشت که امروزه با نام حوزه علمیه کمالیه شناخته می شود. روح الله کمالوند در سال ۱۳۴۳ دچار سکتة قلبی شد و برای درمان روانه تهران شد. اما در همین شهر درگذشت. جنازه وی در مسجد بالاسر قم در مجاورت آرامگاه آیت الله بروجردی به خاک سپرده شد.

۳۹۸- حاج آقا رضا همدانی

وی که از دانشمندان شیعه است در اثر تلاش های فراوان برای فراگیری دانش، به درجه اجتهاد نائل شد و در استنباط احکام شرعی چنان کوشید که بسیاری از خواص که مقام علمی و معنوی او را می شناختند، پس از وفات میرزای شیرازی (۱۳۱۲ هـ. ق.) او را به عنوان فقیه اعلم معرفی کرده اند. عده بسیاری مقلد او شدند و از او درخواست فتوا نمودند. فقیه همدان برخلاف میل قلبی، با نوشتن حاشیه بر نجاه العباد، نظرات فقهی خود را برای مقلدان خویش بیان نمود.

در حقیقت، پس از وفات میرزای شیرازی مسئولیت زعامت و مرجعیت شیعه بر عهده مجتهد وارسته همدانی بود، آقا رضا همدانی پس از آن که مرجعیت عامه یافت، هیچ تغییری در زندگی خویش نداد و هم چنان بر روال سابق زندگی ساده ای داشت. اما دیری نپایید که آن اسوه تقوا و فضیلت بنا به عللی از مسئولیت زعامت و مرجعیت فاصله گرفت و فقط به تدریس مشغول شد. تألیفات

آیت الله حاج آقا رضا همدانی علاوه بر تدریس، آثار ارزشمندی نیز تألیف کرد. او با قلمی شیوا اندیشه های خود را به رشته تحریر کشید. در این جا به ذکر تألیفات آن متفکر گرانمایه می پردازیم:

ذخیره الاحکام: این کتاب رساله عملیه وی است. 1.

الهدایه: این کتاب فقه فارسی است بحث های طهارت، صلو و صوم تا اعتکاف در آن آمده است. 2.

[الوجیزه فی الفقه: نسخه ای از این کتاب در کتابخانه مرحوم میرزا باقرقاضی در تبریز موجود بود]. 3.

الفوائد الرضویه علی الفرائد المرتضویه: این کتاب در علم اصول نگارش یافته است و به عنوان حاشیه بر 4. کتاب فرائد الاصول، نوشته شیخ انصاری است و در سال ۱۳۱۸ هـ. ق. در ایران هـ. ق. چاپ رسیده است.

تقریرات فقه: حاج آقا رضا همدانی در این اثر مباحثات فقهی استادش، میرزای شیرازی را از اول بیع تا 5. آخر خیارات، نوشته است.

حاشیه بر مکاسب شیخ انصاری - قدس سره - 6.

حاشیه بر ریاض المسائل، نوشته سید علی اصفهانی حائری 7.

(حاشیه بر نجاه العباد، تألیف شیخ محمد حسن نجفی (نویسنده جواهر الکلام 8.

تقریرات اصول: در این کتاب بحث های اصول میرزای شیرازی به تقریر درآمده است. 9.

مصباح الفقیه: این اثر ارزشمند که مهم ترین تألیف حاج آقا رضا همدانی است، یکی از عمیق ترین و 10. علامه شیخ آقا بزرگ تهرانی در مورد چگونگی . شیواترین شرح های کتاب شرایع، نوشته محقق اول است نگارش این کتاب سخنی دارد که ما را به اهمیت این کتاب بیشتر آشنا می کند. ایشان می گوید: «مولف هر شب يك صفحه از آن را می نوشت و هنگام صبح برای شاگردان فرهیخته و اندیشمند خویش، همانند سید محسن امین، سید جمال الدین گلپایگانی، شیخ احمد کاشف الغطاء، و برادرش شیخ محمد حسین، شیخ ابوالقاسم قمی، شیخ علی جواهری، شیخ علی قمی، شیخ عبدالحسین کاظمی، میرزا جواد آقا ملکی تبریزی، شیخ محمد تقی مقدس طهرانی، و این جانب، می خواند. سپس نوشتار خویش را در این مجمع علمی حك و اصلاح می کرد و گاه دیدگاهش را تغییر می داد و گاهی برآن اصرار

- هـ. ق چاپ شد 1313 رساله فی حکم اوانی الذهب و الفضة: در سال 6.
- صفحه، در سال ۱۳۱۳ هـ. ق در تهران چاپ شد 141 ازاحه الشکوک فی حکم اللباس المشکوک: در 7.
- در ۱۳۹ صفحه، در سال ۱۳۱۴ هـ. ق در تهران چاپ شد: رساله فی الجمع بین تصدی القرآن و الدعاء 8.
- رساله فی نکاح المریض: در سال ۱۳۱۴ هـ. ق در تهران چاپ شد 9.
- [کتاب الاجاره: تقریر درسهای شیخ انصاری می باشد.] ۱۵. 10.
- الخلل فی الصلاه: شرح مبحث خلل از کتاب شرایع الاسلام می باشد. نسخه ای خطی از آن به 11.
- شماره ۷۷۴۱ در کتابخانه آستان قدس رضوی نگهداری می شود
- رساله فی انه اذا سلّم جماعه یکنفی بجواب واحد بصیغه الجمع ام لا 12.
- رساله سؤال و جواب 13.
- کتاب الوقف: تقریر درسهای شیخ انصاری است 14.
- کتاب الخمس 15.
- کتاب الزکاه 16.
- احیاء الموات و الاجاره 17.
- کتاب الرهن 18.
- کتاب الغصب 19.
- کتاب الصيد و الذباحه 20.

وی در سال ۱۳۱۹ قمری وفات یافت.

۴۰۰- سید علی اکبر فال اسیری

وی که از علماء شیعه است سال ها به تدریس علوم اسلامی پرداخت. در خلال سال های حضورش در نجف، علما و زوار شیرازی به ملاقاتش می رفتند و از او تقاضا می کردند به شیراز مهاجرت کند؛ اما وی علاقمند بود در نجف بماند. اما با دستور استادش

به شیراز هجرت کرد و در شیراز به تدریس علوم دینی، هدایت مردم و اقامه نماز جماعت در مسجد وکیل [] پرداخت

اما آن چه موجب شد که شیخ حبیب الله رشتی اصرار نماید تا فال اسیری از نجف به شیراز هجرت نماید اجتهاد او مسلم و در شیراز صاحب فتوا . کفایت علمی و فقهی و آگاهی سیاسی و اجتماعی سید بود رساله عملیه که از وی به جا مانده نشانه جایگاه علمی اوست . تألیفات

سید علی اکبر فال اسیری علاوه بر مقام علمی و فعالیت های سیاسی و اجتماعی دارای آثاری است که بدان اشاره می کنیم

1. رساله عملیه
2. حاشیه شرح لمعه
3. کتاب المیراث

وی در سال ۱۳۱۹ قمری وفات یافت.

..

وهزاران دانشمند دیگر مسلمان ایرانی که با مجاهدتهای خود باعث پیشرفت علم و دانش بشری شدند لذا سهم ملت مسلمان ایران در تمدن بشری سهم مهمی است که عده ای از دانشمندان با انصاف غربی و شرقی به این مسئله اعتراف و اذعان نموده اند.

ضمیمه کتاب دانشمندان مسلمان ایرانی

{در این کتاب به چهارصد دانشمند مسلمان ایرانی اشاره شد. اگر سوال کنید پس زنان دانشمند مسلمان ایرانی را چرا ذکر نکردید؟ جواب می دهیم که زنان دانشمند هم در طول تاریخ علوم کشورمان ایران حضور داشته اند ولی باتوجه به عدم دسترسی اینجانب به منابع در این زمینه به نام چند تن از آنها اشاره می کنم. شاید در جلد دوم این کتاب موفق شویم درباره زنان دانشمند مسلمان ایرانی به شرح بیشتری بپردازیم.

از جمله زنان دانشمند عصر ما خانم **سیده نصرت بیگم امین اصفهانی** هستند که مجتهد بوده و صاحب تفسیر مخزن العرفان در ۱۵ جلد و کتاب نفحات الرحمان به زبان ایرانی مشتمل بر ۹۶ عنوان و کتب دیگر می باشند. وی در سال ۱۳۶۲ شمسی وفات یافت.

همچنین خانم «ام البهاء اصفهانی» معروف به فاطمه که در قرت ششم می زیسته است. . ام البهاء از حیث علمی سرآمد هم گنان و حدیث دان و حدیث شناس بوده است. وی در دوران فراگیری علم در شهر اصفهان از محضر مشاهیر دانشمندان زمان خود بهره گرفت. ابوسعید سمعانی و گروهی از دانشمندان عصر او از محضرش استفاده علمی نموده اند.

خانم فاطمه عقیلی جوزدانی اصفهانی معروف به فاطمه جوزدانی از زنان دانشمند قرن ششم است. وی حدیث شناس و صاحب نظر در این علم بوده است.

همچنین خانمهای دانشمند دیگر بنامهای ام الکرام اصفهانی معروف به فخر النساء، شهر آرمیه اصفهانی، ام الفتوح لبنانی، ام العز اصفهانی، ام الشمس اصفهانی معروف به خجسته و ام النجم سودرجانی یاد نمود.

دختران علامه مجلسی اول نیز همه عالمه و دانشمند بوده اند از جمله «آمنه خاتون»

حمیده دختر محمد شریف بن شمس الدین محمد رویدشتی اصفهانی از دانشمندان زن بوده است. وی بر کتاب استبصار شیخ طوسی حواشی دقیقی دارد.

در پایان این نکته را ضروری می دانم که به برکت انقلاب اسلامی ملت ایران به رهبری امام خمینی رض، وبا رهبری های امام خامنه ای، علم و دانش در کشورمان رونق گرفته و با هدف احیاء تمدن اسلامی، سرمایه گذاری های عظیمی در این رابطه صورت گرفته است.

طبق آمارها:

۱۳۸۷ شصت و سه درصد پذیرفته شدگان در مقطع کارشناسی زنان بوده اند ، همچنین در سال ۴۷ درصد پذیرفته شدگان در مقطع / ۶۸/۴۵۸۸ درصد پذیرفته شدگان در مقطع کارشناسی ارشد و دکتر را زنان تشکیل می دهند.

۵۰۰ نفر ۱۵ هزار و ۱۳۸۷ تعداد اساتید زن و کادر آموزشی مراکز آموزش عالی دولتی در سال گزارش شده است که این رقم نسبت به سه دهه قبل چند برابر شده است

۴۳۶ تن در ۱۷۳ تن از زنان عضو هیات علمی دانشگاههای دولتی در مرتبه استاد تمام ،

مرتبه استادیار و سه هزار و هشت صد نفر در مرتبه دانشیار هستند.

۴۵۰ می باشند. ۱۲ هزار و تعداد زنان عضو هیات علمی دانشگاه آزاد اسلامی

۲۲ دوره برگزاری جشنواره بین‌المللی خوارزمی در رشته‌های مختلف علوم و فنون بیش از در طول ۲۰ زن نخبه ایرانی با ارایه طرح‌ها، ابداعات و اختراعات جدید برگزیده شده‌اند.

۱۴ دوره المپیادهای دانشجویی در رشته‌های مختلف را ۸۷۷ تن از برگزیدگان مرحله نهایی همچنین زنان تشکیل می‌دهند.

۱۲۴ تن از برگزیدگان ۵۲ تن از برگزیدگان جشنواره جوان خوارزمی در بخش دانشجویی و ۱۱ دوره برگزاری را زنان تشکیل می‌دهند. جشنواره جوان خوارزمی در بخش دانش‌آموزی در طول صدها تن از مخترعان و مبتکران و چهره‌های ماندگار کشورمان را زنان تشکیل می‌دهند.

همچنین در بیش از دویست حوزه علمیه خواهران در اقصی نقاط کشورمان هزاران نفر از خواهران طلبه به تحصیل و صدها کادر علمی طلاب فاضل خواهر به تدریس اشتغال دارند و می‌توانیم بگوئیم در حال حاضر تعدادی از زنان در کشورمان به مقامات بالای علمی چون اجتهاد و تالیف کتب و تولید علم دست یافته‌اند.

امید است که با مساعدتر شدن زمینه‌های علم‌آموزی زنان در دانشگاه‌ها و حوزه‌های علمیه شاهد حضور دانشمندان زن مسلمان در عرصه‌های مختلف علوم و فنون مورد نیاز ملت عزیزمان باشیم.

پایان

منابع:

فقه‌های نامدار شیعه نویسنده: عقیقی بخشایشی ناشر: دفتر نشر نوید اسلام، قم

آشنایی با علوم اسلامی شهید مطهری

فرهنگ اسلام در اروپا {خانم دکتر زیگرید هونکه}

کارنامه اسلام {دکتر عبدالحسین زرین کوب}

تمدن اسلام و عرب {دکتر گوستاولوبون}

فلاسفه شیعه {عبدالله نعمه}

تاریخ تمدن {دکتر ویل دورانت}

تاریخ تمدن اسلام {جرجی زیدان}

مسلمانان در بستر تاریخ {یعقوب جعفری}

کارنامه ایرانیان مهندس یونس کرامتی

فقهای نامدار شیعه عقیقی بخشایشی

الکني واللقاب شیخ عباس قمی

گلشن ابرار جمعی از نویسندگان

برگی از دفتر آفتاب رضا باقی زاده پُلامی

مشاهیر ایران زمین اسماعیل هنرمند نیا